

19/10

ÉRTEKEZÉSEK
ANYELV-ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

V. KÖTET. IX. SZÁM. 1876.

NYELVTÖRTÉNELMI
TANULSÁGOK

A

NYELVUJÍTÁSRA NÉZVE.

IMRE SÁNDOR,

I. TAGTÓL.

— Ára 60 kr. —

BUDAPEST, 1876.

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALÁBAN.

(AZ AKADÉMIA BÉRHÁZÁBAN).

É R T E K E Z É S É K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Szám. Solon adótörvényéről. Télfy Ivántól. 1867. 14 l.	Ára 10 kr.
II. Szám. Adalékok az attikai törvkönyvhöz. Télfy Ivántól. 1868. 16 l.	10 kr.
III. Szám. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l.	20 kr.
IV. Szám. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l.	10 kr.
V. Szám. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l.	10 kr.
VI. Szám. A keleti török nyelvről. Vámbéry Arminiól. 1868. 18 l.	10 kr.
VII. Szám. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l.	30 kr.
VIII. Szám. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l.	60 kr.
IX. Szám. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59.—2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Sztóárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l.	60 kr.
X. Szám. A magyar bővített mondat. Brassai Sámuel től. 1870. 46 l.	20 kr.
XI. Szám. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l.	20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. Szám. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l.	10 kr.
II. Szám. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l.	20 kr.
III. Szám. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Jannovics Gy. l. tagtól 1870. 48 l.	20 kr.
IV. Szám. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finaly Herik l. tagtól. 1870. 47 l.	20 kr.
V. Szám. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. Télfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l.	20 kr.
VI. Szám. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antal l. tagtól. 1871. 33 l.	20 kr.
VII. Szám. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növényteni névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr.	

NYELVTÖRTÉNELMI
TANULSÁGOK

A

NYELVUJÍTÁSRA NÉZVE.

IMRE SÁNDOR,

L. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1876.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Budapest, 1876. Nyomatott az A t h e n a e u m nyomdájában.

NYELVTÖRTÉNELMI TANULSÁGOK A NYELVÚJÍTÁSRA NÉZVE.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1875. dec. 13. és 1876. jan. 17-én tartott ülésein.)

A tudományos munkálkodás nem csak előre, hanem hátra vagy vissza is tekint; szintúgy igyekszik a múlt gyarlóságait helyre hozni, a múltban megvetett alapokat erősíteni, mint előre haladva tért foglalni, építeni, újítani. E miatt bármely tudomány-szakban is kettős törekvést veszünk észre: a múlt megállapított tételei újra vizsgálását, megerősítését vagy lerontását és eltakarítását, — és új eszmék s tantételek létrehozását. A történelem újabb adatokat keres, régi emberek, események, intézetek helyesb megítélése végett; így például újabb nyomozás tárgyaivá tette egy *Caesar* és *Nero*, *Stuart Mária* és *Borgia Lucrecia* tetteit s jellemét, — a reformatio és renaissance férfait. A lélektan újabb erőfeszítéssel elemezi az ember szellemiségét, a régibb psychologok által elkülönzött, önállósított s csaknem külön-külön megszemélyesített lelki tehetségeket. Így a természet-bölcsélem a természeti erők, anyag, parány stb. fogalmát. — Korunk ront, hogy alkothason; tisztítgatja s egyengeti a tért, hogy előbb mehessen és építhessen.

Különösen nagy és fontos dolgot adnak a mi időnknek, némely mozgalmas idők s tevékeny emberek nagyobb alkotásai — sokszor hirtelen s nagy erőfeszítéssel létesült alkotások, melyeknek igen sok gyenge oldalak vagy részletek maradt, — melyeket a magok idejében csodáltak, utóbb a csodálat megszűntével a tudomány kezd komoly higgadt vizsgálat alá venni.

Ez mind igen természetes; s hogy ezt az eljárást alkalmazzuk arra a nagy alkotásra is, melyet nyelvújításnak

nevezünk, nagyon méltányos és helyes dolog. Nagy munka volt ez s nagy alkotás, a mely előttünk áll, vagy inkább a melyen mint alapon irodalmi életünk mozog. A munkálkodás maga, az anyagnak, melyből épített s az építés törvényeinek, vagy egyszerűen szólva a nyelv szavainak és törvényeinek alapos ismerete nélkül, inkább sejtés és ihletés mint tudat által vezettetve s mérsékelten folyt és ment végbe. A mérséklők intései, az úthaszigató szövegek, szintén korlátozott ismeretű, elfoglalt, az újítás indító okait, benső ösztöneit, szükségait nem ismerő sőt ismerni sem akaró illetéktelen emberekől származtak. A munkának némely részére nézve pedig, bírálók és mérséklők is alig találkoztak. El szerént a mily nagy az eredmény, a mű: ép oly arányban kell gyarlóságainak is lenni, tévedéseinek, melyeket javítgatni a mi időnk feladata.

Mily nagy e mű, elgondolhatjuk, ha kissé visszatekintünk. *Barczafalvi Szabó* új szavai százakra mentek, melyekből 20—30 életben maradt. *Baróti* újított — de nem könnyen számítható; mert régi s tájshoztól el nem különbözött — szavaiból szintén sok él. *Földi* és *Dószegiék* új szavai még számosabbak s belőlök a legnagyobb részt elfogadta s megtartja a tudomány. *Kazinczyékéből* a *Mondolat* már 1873-ban mintegy 1000-et sorol el s ezekből 200-at ma is használunk. *Bugát* az előbbi idők alkotásából s mint saját korának s körének művét 40 ezeret gyűjt össze; legalább maga annyira teszi új szavai számát. Az 1858-diki *Tud. Műszótár* ismét nagy szókincset közöl; s ha csak ez utóbbit tekintjük is, mint végeredményt — bár ebbe nem foglaltatnak a köz élet s némely újabban művelt szakok, például hajózás, távirás stb. szavai — azt kell mondanunk, hogy nekünk újítóink legalább is annyi szót alkottak, mennyivel egy *Shakespeare*, annyival inkább egy *Vörösmarty* beérték volna. Ily roppant alkotásban, s kivált amaz időkben, tévedéseknek kellett esni; s ezeket helyre hozni a mily nagy és nehéz, épen oly szükséges dolog.

E miatt, ismétlem, egészen jogos és szükséges dolog a nyelvújítás kipótogatására, javítgatására irányzott munkálkodás. De jogos e munkálkodásnak mérséklése is. Ha a régiek tévedéseit fejtegetve némelyek odáig jutnak, hogy a nyelvújítás

jogosságát elvben megtagadják, — hogy az újítás valódi szükség-
geit, aesthetikai s egyéb ösztöneit tekintetbe nem véve, maig sem
tisztázott nyelvtörvényeink alapján, azt is elvetnék, a mi jót,
szépet alkottak, — s elvetnék, mielőtt a nyelv kellő nyomozása
erre jogot adna: úgy látszik, szükséges a mérséklő szózat; —
szükséges a dolgot további fejtegetések által tisztázni, — és
mivel tudományos művelődésünk s ezzel együtt nyelvünk tudo-
mányos és művelt életbeli használhatósága, nem csak legfel-
sőbb fontosságú, hanem sietős, sőt több oknál fogva kényes
kérdés is: szükséges közre hatni, hogy a vitás kérdés, legalább
lényegére nézve minél előbb megoldassék s a zajos polemia
helyét csendes és komoly munkálkodás foglalja el.

Ily nézettel bátorodom tárgyalásommal előlépni, főkép
a nyelvújítás mint elv, jogosságának védelmére, egyszersmind
az újítás hibái felől a nézetek lehető tisztázására, — tájéko-
zódást igyekeztven keresni elsőbben is idegen művelt nyelvek
példáiban, — mint egykor miénk s más újítók és nem-újítók
tették; azután orthologiai munkálódásunk vezérnézeteit s eljá-
rása módját igyekeztven megállapítani.

1.

Barbar népeknél a nyelvre nézve szembetűnő önkényt
tapasztalunk. Említnek oly esetet, melyben egynémely afrikai
barbar törzs, fejedelmének kezdetben új nevet ad, köznevet,
állat nevét, melyet aztán annak életében kimondani mint köz-
nevet nem szabad, — s e végre az állat vagy dolog más nevet
nyer, a nép előkelői által ez alkalommal csináltat. — Említik
miképen sepri el népköltözködés a barbarságnak nemcsak
kunyhóit, hanem nyelvét is, úgy hogy a hirtelen változás csak
nehány év múlva is meglepi az utazó térítőket. Ugy látszik, ily
népnél gyenge és nem mélyen a törzs-sajátságokban gyökeredző
alapjok van a szólásoknak, s az ily népek nyelvérzése ép oly
ingatatag, változékony, mint a műveltebb korbeli gyenge gyer-
mekeké vagy sok nyelvű embereké.

E dologról sok érdekes adatot találni, ha már a kútfők-
ben, utazóknál nem kereshetjük, *Müller M.* (például *Lectures*
II. 34) és *Sayce* (*Principles of compar. philology* 79 l. stb.)

írataikban. Csak keveset kívánok belőlök közleni; mert világot derítnek a nyelvújítás egy sajátosságos nemére s általában a nyelvnek a műveletlen nép körében tapasztalható könnyűded átváltozására.

A barbar népek dialektusai folytonos változásban vannak. Nem tartják fen őket sem hagyományok, sem ritusok, sem irodalom hatása. A vadnak gyermekies kedve telik mindig újabb meg újabb hangok ejtésében, erejének és találékonyságának ilykép való fitogtatásában, nem korlátoztatva ebben művelődés által, mely az efféléket iskolás gyermekek és az alnép körére szorítja. Az Antilla-szigetek karaibjai közt, a nők nyelve általában különbözik a férfiakétól — mivel a nőket általában idegen törzsektől rabolják —; s ez rendkívüli hatást tesz újra meg újra, a következő nemzedékre. Mint beszélik, a nők Groenlandban is változtatnak némely hangokon; a *k-t ng-nek*, a *t-t n-nek* ejtven. Másutt a külső viszonyok, természeti hatások miatt történik változás a hangokon. Ez okozhatja, hogy némely polynesiái szigeten e szónak *orang* ily változatait lelünk: *rang olan lan ala la na da ra*. — A Csendes tenger szigetein oly szokás van, melyet előbb említettünk, hogy azt a szót, mely az uralkodó nevének egyik tagjául előfordul, vagy általában kitörlik a használt szók sorából vagy megváltoztatják. Mig Tahitiban *Pomare* királyné uralkodott, a *po* (éjszaka) szót nem volt szabad kiejteni s helyette *mi-t* mondtak. Egy más főnök *Tu* neve azt okozta, hogy *fetu* (csillog) nem így, hanem *fetia*-nak ejtetett. — Ilyforma szokást találnak a kaffiroknál, hol a nőknek nem szabad azt a szót kimondani, mely valamelyik közel rokon nevében előfordul.

A tahitiaknál új szók csinálása igen gyakori és önkénytől függő. Néha a kitiltottnak helyébe alkotott szók az által létesülnek, hogy az eredeti szó némely betűje vagy betűi elhagyatnak vagy tetszés szerint módosíttatnak. Például: *hopoi* eh. *hepai*, *au* eh. *tau*, *vea* eh. *vera* stb. Más esetekben oly szókat vesznek fel, melyek jelentésre nézve hasonlítanak a kiirtandó szóhoz. Máskor ismét ismeretlen eredetű és jelentésű szókat koholnak, péld. *ofai* eh. *ohatu* (kő), *pape* eh. *vai* (víz) *pohe* eh. *mate* (halál).

Az ostyákok beszéde (*Sayce* i. m. 83 l.) faluról falura

különbözik ; s ezt a ragozó nyelvek természetének tulajdonítják. Ha például a többes fogalmat, a szókhöz ragúl alkalmazott egy önálló szóval teszik ki, péld. sok, tömeg, csapat, sereg stb. ezekből tetszés szerint alkalmazza mindenik a melyiket akarja.

A barbar vagy egészen műveletlen nép ily önkényes bánását a nyelvvel, ily gyermekies szabadosságát a szók alkotásában, már rég megjegyezték. Így *Clemens Alexandrinus*, kit *Gerber* után másutt idéztem. Sőt némelyek csaknem irigyelték is. Legalább *Quintilián*, hazája nyelvének szegénységét érezve, irigylí a görögöktől, hogy az ősi emberek jogán s mintegy természetes ösztönöktől vezetve és segítettve, neveket adhatnak a dolgoknak, a conventió vagy grammatika törvényei s finomult kényes izlés által nem gátoltatva.

Valóban a görögöknél sok jelét is találni, a történelem időrendében, a művelődés folyamán, szándékos szóalkotásnak vagy nyelvbéli újításnak. Ha visszafelé megyünk nyelvek történetében, első helyen vallásos irányú énekek nyomait s töredékeit leljük. És ezekben oly kifejezéseket, melyek alkotásokra nézve épen nem népiesek, nem oly könnyeden képzett alakok, hogy a legtehetségeseb néptől is, szokott értelemben, származtathatók ; melyeket ily nép is érthetne magától, használhatna megtaníttatás, megszokás nélkül. Ezek létre jövését kiváló egyéneknek kell tulajdonítnunk, olyanoknak, melyekről a bölcselők szólnak, midőn nyelvalkotókról vagy szók alkotóiról beszélnek (*νομοθέτης, δνοματοθέτης*). Ilyek hatása alá jutott később nemcsak a lyrika, hanem még inkább és szembetűnőbben a homéri eposz is, melynek állandó epitheton ornansai, úgy hiszik, amaz énekfélék maradványai, vagy legalább egyéni nyelvszépítés és szándékos szóalkotás szüleménye. Az ünnepesebben szólni kívánó költők, vagy a tetszőbb tájszólásokat használták fel, vagy új összetételeket alkottak, — melyekből áll legtöbbször a finomságra erőlködő nemesb nyelvezet mondva csinált phraseologiája, — mint meglátjuk — utóbiaknál s különféle újabb népeknél is ¹⁾. — Itt még kétség-

¹⁾ V. ö. Steinthal *Geschichte der Sprachwissenschaft* 390. l. Bergk *Griech. Literaturgesch.* I. 106. l. E helyen *Bergk* így szól : »a származé-

kivül engedékenyebb s hajlékonyabb a nyelv, nagyobb a költő, egyszersmind nyelvképező vagy finomító, kénye. A conventio, megszokás még nem jött létre vagy nem lett nagyon terjedté, a nyelv törvényeit az irodalom és közélet nem állapította s merevítette meg; a törvény-ellenességeket tájszólások is igazolták. E miatt van az a kény, melylyel a homéri nyelv egyben másban él, a hang hosszúságára és rövidségére, az alakokra és szófűzésre nézve, — melyekben a költői vagy egyéni kény játékát sem etymologiai, sem más nézet meg nem tagadhatja. Kiterjedt az egyéni tetszés igen sokra; a hangmértékre s azzal együtt sokféle változtatásra.

Homér nyelve kútfő, egyszersmind példány lett az utóbiakra nézve. Mint rendesen történni szokott, nagy költők jeles tulajdonain megosztottak az utódok, t. i. képzelődése alkotásain és szavain s kifejezésein. Nyelvét felhasználták az epigramma-írók, a történetírás mestere *Hérodotos*, a dramaköltők. Ezek körül az első s tán legnagyobb, *Aeschylus* követte azt a szók szabad és merész alkotásában is. Egész sorát találjuk a csak nála előforduló s általa rögtönzött szóknak. Ezek tették egy részről előadását oly fenjáróvá, merészszé, hatalmassá, — milyennek tapasztaljuk, — s milyennek *Aristophanes* gúnyos czélzásai is mutatják. Már a régiek szógyártónak, nevek alkotójának nevezték (*δημιουργος και ποιήτης ὀνομαστῶν*). Így Halicarnassusi Dionysius. Így *Aristophanes*, midőn többek közt

kok és összetettek nagy bőségét, melylyel a görög nyelv bír, jó részben egyéni tevékenységnek köszöni. Homértól kezdve minden nagyobb költő és író, kisebb nagyobb mértékben gazdagította a nyelv kincstárát. — Másutt: »Homér nyelve művészet szüleménye, de nem egyes ember műve« (853. l.) — »az egyéni mozgást a conventionalis jellem nem akadályozta, csak vezette; — kivált az aeoli maradt meg mellékszavakban (jelzőkben) s formula-szerű fordulatokban, melyek régi poesisból erednek« — »mutatkozik itt öntudatos művészet és gondos számítás« (855.) — Verselés miatti önkénykedés (862). Mássalhangzók kettőztetése, magánhangzók szétnyújtása (867. 68.) — Homér nyelvéről így szól még az *Academy* (873. II. 339.) egy írója: »Bír ez minden tulajdonával a költői és conventionalis beszédnek, melyet az énekesek néhány nemzedéke alkotott, s melyben ő és új, változó rétegekben vegyül s mindig változó arányban. A költemények egy nagy része hagyományos formulákból van alkotva, melyeket a szerzők készen megcsinálva találtak, — és alkalmaztak, mint a művészet megállapított anyagait.

mondja róla: (ὁ πρῶτος τῶν Ἑλλήνων πουργῶσας ῥήματα σεμνὰ καὶ κοσμήσας τράγικον λήρον).

Ez Aeschylus, ha szóalkotása módjait megtekintjük, különbözik másoktól, a kevésbbé merészektől, azoktól, kik csak összetétel által mertek ujítani. Mert ő, például, rövidít különösen kicsinyítőket (Todt, De Aeschylō vocabulorum inventore 5. l.) péld. Ἐιδῶ eh. *Εἰδῶθεα*, Ὑψίω eh. *Υψηπύλη*. Neveket alkot ősi rövidséggel, képző nélküli igékből, tehát csaknem egyszerű élettelen gyökökből: ἄνη eh. *ἀνύσις* = teljesedés; πῆρα erről *περάω* v. *πέρω* átkelési hely, *ἐπώπη* ettől *ἐπόπομαι* széttekintés helye; *ἀπαιόλη*, *καταφυγή* stb.; mint a régieknél: *βοή φυγή* stb. — Verbale nomeneket csinál, egyszerűeket, rövideket oly igékből, melyekből más nem alkotott; például — *μα* képzővel sokat és csak nála levőket: *φέρμα φερ-*től = fructus és onus; *ἀποσζήμμα σζηπτ-*től; *ψήγμα* ettől *ψήχ-ω* = ledörzsöl, tehát por, hamu; *βέγμα* loguēla *προσβέγμα* ettől *σγάττω* = hostia mactatio. És ilyet sokat (Todt uo. 7.). — Röviden -ος képzővel nevektől: *βάθος τάχος* (*βαθύς ταχύς*-től. Igéktől még többet: *ιθάχος πάθος μάθος στύχος μισός πράχος σίνος*. — Majd -τωρ végzettel cselekvő nevet igen sokat. Már Homérnál sok ilyet lelünk; a tragikusoknak még kedvesebbek voltak az ily alkotások s úgy tetszik az -ης végzetet szorították ki. *Aeschyluséi* az ilyek: *νεμέτωρ* (*Ζεύς*) *ἄκτωρ σάκτωρ* (impletor) *ἀσπίστωρ* (*κλόνος*; clamor clypeis instruens) *ποινάτωρ μαστίζτωρ*.

Általában csaknem minden ismertebb képzőt alkalmazott új szók alkotásához, főnevekben s melléknévekben.

De a tragikai beszéd ereje s mint előbb láttuk, némileg az epikaié is, összetettekben van. Természetes, hogy ő is szerette az ilyeket; de kikerülte a kevésbé használható s túlhalmozást s csaknem torzítást éreztető, komolyan alig vehető sokszoros összetetteket. Csak egy-kettő fordul elő nála ilyenféle; *ἀνορονύχτος* (in tempestita nocte existens) *δυσοδοπατίαλος* ascensu difficilis *ἀπειροδάχνης* (lacrimas nondum expertus). Az összetettektől megjegyzi a német nyelvész (i. m. 16.) »apparet pleraque ex tempore ad similitudinem paucorum publice receptorum efficta et cum auctoribus ipsis et nata fuisse et occidisse.« Néhá csak múltó használatra ideiglen csatoltatnak ösz-

sze, rövidség kedvéért. Ez a görögöknél könnyen ment. Mint sejtjük, e tekintetben ősi nép vagy emberek szóalkotási szabadságával éltek.

Összetettek közül előfordulnak Aeschylusnál, többek közt:

1. Kapcsolók; két párhuzamos fogalom nevének összekapcsolása: *ιατρομάντις* orvos és jós *ἐπαλεγκτῶν* ló és kakas, *γυνάιετος* saskeselyű. Melléknevek: *μελαμβαιθής* (μεύω *Τάρταρον*) sötét és mély rejteke Tartarusnak; *ἀνδρόπαις* *ἄνηρ* gyermek-férfi *ὀξυπεννης* *ξίφος* éles-keserű kard.

2. Birtokjelentők, két főnévből összefoglalva: *κυνόμορφος* hattyú alakú. Látnuk, hogy a magyar *ú* képzőnek gyengén felel meg az -ος képző; mint néhány magyar szóban, péld. vereshegy(ü), vagy a francia front-de-boeuf és németben igen sok ilyesben.

3. Meghatározók; néha melléknévvel téve össze, néha ige-
határozóval, például: *νεόπολις* újaváros, *μοροφροῦρος* egy őrtől ör-
zött, *ὁλοθροῦλος* pastor solitarius. — E célra szolgáltak görögöknél néhány igen kicsiny terjedtségű előszócskák: *ἄ- ἐρ-
ζα-* s kivált *α- δνς- εν-*. Mindezekre nézve sok példa lehetett Aeschylus előtt. De mégis némi merészséggel alkotta a csak nála előjövő *ἐνέμπελος* (könnyen elküldhető) szót, melyben már az -ελος képző használata önálló sajátos szóalkotásra mutat. És megjegyzést érdemel, ha az értelem kissé erőltetve, az előbb különálló szókból mintegy összeszorítva van: *ἐνφιλής* igen szeretett, *ἐνθνήσιμος* könnyen meghaló stb.

Hasonló összetételeket okoz a *δνς-* is; *δυσπάλαμος* ügyetlen, rosszul kezelő. Több ilyen Aeschylusnál is, másutt is: *δυσόμιλος* szerencsétlenül társuló, *δύσπλανος* szerencsétlenül bolyongó, *δυσαγκόμιστος* nehezen visszavonható. — Látnivaló mily kényelmesen használható ez előszócska, mily kicsiny merészséggel lehetett így megjelelni a fogalmak egész sorának elleutétéit: jó rossz, könnyű nehéz stb. Ilyforma segédeszközül szolgáltak a praeposíciók is: *ἄμφι ἀντι δια ex* stb. Mindezek végtelen számát képezhetik az összetetteknek, kivált mellékneveknek. Ebből egyrészt a görög nyelv dús-gazdagságát láthatni; mert minden összetevésben némi változata fordítl elő a szók jelentményének s mert minden összetétellel legalább egy, de többször két új fogalom áll elő. A szó majd elől, majd

hátul áll; mindkét esetben többféle jelentés jöhet létre; s néha egészen váratlan. Például *ἀμφίπολις* nem valamit körül vevő várost, sem körülvett várost, hanem két várost = sedes duplex jelent. Ismét: *ἀμφιμήτωρ* vagy *ἐτερομήτωρ* nem mostoha vagy második anyát, hanem más anyájút jelent, — végzetének kicsiny módosítása által.

Igen gyakori itt, mi kevésbé látszik természetesnek, hogy praepositíók főnevekkel, melléknevekkel tétessenek össze. Így *ὑπερπλουτος ὑπεργήρων* stb. V. ö. überreich, überbitter, overwealthy, trabello s kivált az *s* — en kezdett oly sokféle jelentésű olasz összetetteket, és a régibb s újabb *általút beüt* (Toldy) *összbirodalom*-féléket.

4. *Tárgyi* vagy objectiv összetételekben, vagy egyenes vonzatban áll egyik szó, mint tárgy a másikkal, mely reá hat, vagy mellékes (indirect) vonzatban; tehát vagy tárgyrag vagy más esetragok odaértésével. — A görög szóalkotó, Aeschylus vagy más, könnyen elhagyja a casusragot s a szóval úgy bánik mint puszta tövel. S az ily összetételek nem is szerkesztések, hanem összeolvasztások, — beoltások. S e nézeten az sem változtat, hogy olykor összekötő hangzók vannak: mert ezek nem pótolják az esetragot és az összetételt csak kimondhatósá teszik; természetét nem változtatják.

Mind ezen módokkal szabadon és nagyban éltek Aeschylus és társai; a tragikusok, a költők.

Az összetétel merészségét kiterjesztették az igékre is; csakhogy kisebb mértékben. Mert a nevek ilyszerű szaporítása, újítása, dús és sok-oldalú alkotása, az igékre nézve, sem annyira merhető, sem annyira szükséges nem volt. Amazokban keresi változatossága eszközeit, szavai bőségét, pompáját, színezetét a költő; itt, az igékre nézve, kevesebb és egyszerűbb kifejezésekkel megelégszik; amazokra nézve szereti a régiséget utánózni, régi remekművek példájára újakat alkotni: emezekre nézve alkalmazza magát a köz szokáshoz. De a mi drámaköltőnk mégis csinál igéket, elég ösies egyszerű móddal: *ταγέω* ettől *τάγος* vezérkedem vagy vezér vagyok, *δωμιαρώ* házat csinálok, mintegy: házalok, *ἔπιω* ettől *ἔπιος* hanyattá teszek (hanyattitok mint régebben: ártatlanítok s újabban közvetitek stb.) — összetett igéket praepositíókkal, adverbiumokkal és nevekkel,

— melyekre sok példát találni az új németben is; így az utóbbiakra: gleichstellen, lobpreisen, lobhuden stb. Nálunk is képződtek az első nemhez tartozók régebben, a két utóbbi fajtájának újabban: ellenszegül, utánpótol, túlhajt stb. továbbá: képvisel, kárpótol. — Mindezek a régi görögben teljesen szabadosak voltak s nevezetes részek a drámaírók csinálmánya. Így *νικτηγοροῦμαι ἀνδροστονέω* v. *βροτοστονέω* *δωματοφθορέω* (rem familiarem perdo) *τροχοδινέω* stb.

Az ily merészkedés a szók alkotásában, kivált az összetettek körül, annyira sajátja lett a tragikai költésnek, hogy utóbb Sophokles és Euripides ugyanazon úton haladva, ilyekkel árasztották el a beszédet; ebben tüntetik ki a tragikai nyelv fényűzését, magas repülését. Miért? A tragédia istenek és hősök dolgait s beszédeit adja; kezdetben tisztábban, utóbb emberi alsóbb dolgokkal erősen vegyítve Euripidesnél, kit épen ezért vádol is Aristophanes. Magasabb cothurnuson járva, magasztosabb beszéddel kellett élniek. Többet összefoglaló, a mondatok viszonyban levő tagjait — jelzöt névvel, mondományt kiegészítőjével stb. — összeolvasztó, terjedség s vontatottság által méltóságos, köznapitól eltérő, különösségével s csaknem rejtélyességével tiszteletet gerjesztő. »Sesquipedalia verba«, melyekkel sem az epikusok »prolixa simplicitas«-a (bő, terjedt, egyszerű nyelv), sem a prózairók velős rövidsége, vagy értelmező sajátossága, kevésbé fenséges és nem oly szenvedélyes nyelvezete, nem bírhat, — mivel ezek tárgya a való s nem az eszményi, a földi s nem a mennyei. Aeschylus nyelve maga nagyon különbözik Euripides könnyedségétől, *λεπτολόγια*-jától. S ennek és merész szóalkotásának okát maga Aeschylus mondja meg, mikor ezért vádoltatik. Ezt Aristophanes »Békái«-ban olvashatni. »Hiszen nem emberi nyelven beszélsz!« — Amaz feleli: »Nem tudod-e, hogy a beszédnek a nagy gondolatok magasságára kell emelkednie. A félistenek beszéde magasztosabb, mint öltözetök, és diszesebb. Én nemesebbé tettem a szinpadot; te lealáztad.« — Innen van a *logodaidalos* és *phrenotekton* embernek fendörgő beszéde, *hippobóimona rhémata*, melyek utánzásában maga vigjátékiró is, annyi rögtön szülemlett, ez alkalomra készült nagy hangzatú szót alkot, — úgy hogy maga is szóművészsé lesz. S e mes-

terségben kitűnik másutt is. Mert talán soha humor vagy gúny a nyelvvel azt tenni nem tudta, mit Aristophanes tett. Nála a sarkasmus minden sértő élceze, a gúnynak minden egy-egy kilőtt nyila, egy-egy új szót pattant ki, mely csattanós és öldöklő mikor egy pártoskodó honfit, vagy áruló hadvezért, vagy a hazai erkölcsöknek ártalmas böleselkedőt ér. Hány elesavarása a szóknak, melyek egy-két betűjük elváltatásával gúnynevekké lesznek, hány undok kifejezés, melyet a kor erkölcsi rútságai elleni szenvedély rögtönzött.

A ő mestersége, mint szóalkotóé, főképp összetettek koholásában áll. Majd neveket, majd nevekből igéket alkot, sokképen, sokszorosán összetoldozva. Övé az ismeretes leghosszabb szó, melyet talán csak némely legújabb kori természettani műszó közelít meg. Így szülemленek a *στωμνλοσνλλεχτᾶδης* konyha-hulladék-összeszedő (Eurip.) *ράτισσνῶραπτᾶδης* rongyokat összetákoló stb. Ő csinálta s csak ő használja az athéniek ama gúnynevét *ζεχῆμοι* szájtátók. Övé s jó részben reá illik a *ζυταλεπτολογέω* — éles finom megkülönböztetésekkel vagy élcezésekkel legyőzni. Övé *ζουποπαρολογήμων*, Voss-nál: prahlgébundaustönender. A merész és rögtönző szóalkotásnak remeke s együtt legsikerültebb gúnya az, melyet nála, említett vígjátékban olvashatni: *βρυχομένο... ῥήματα ζουποπαγῆ πινακῆδον ἀποσπῶν γηγενεῖ φρσῆματι* = ordítva hány ki összekalapácsolt vagy: hajó deszkázata módjára összeszegzett szódarabokat óriási ordítások közt, melyeket aztán — Aeschylusról szólva hozzá teszi a költő, — a szelidebb beszédű vetelkedő társ szétvagdal és részekre szed.

Igy hát a fenjáró képzelődés, a tragikai szenvedély nyomait hagyja a nyelven is, nagyzón (*ἀποσεμνύνα*) csodásan (*τρεματενῆσθαι*) és merészen (*ἀνθιδόστομος*) szeret szólni. Másfelől a gúnyos utánczás, vagy utánozva gúnyolás is hasonlóra vezet. Amaz komoly, ez torzít; mind a kettő egyenlőket idéz elő.

E példák meggondolása érdekes színben tünteti fel a nyelvet, melylyel így bánhatni, a költőt és közönséget. S talán a kor, a tragikusok kora is meggondolást érdemel. A nemzeti önérzet, lelkesedés kora többet alkot, többet enged meg nyelv dolgában is.

*Pindarus*nak is tulajdonítanak, az epos szólásai alakjára alkotott egynéhány szót: ἀχαμαρτοποῦς βροντη, παυσίστονος ὕβρις stb. Ily módosító s szerény összetetteket jegyeznek meg több más melikusnál. Mindezek leginkább ékesítő epithetonekat formáltak. Nem így az idősbik Dionysius tyrannus. Ez drámákat akart szerezni, drámáit magától talált szép dolognevekkel ékesíteni, melyek épen oly kevésbé sikerültek mint magok a drámák. Nevezte ἀχόντιον-t βαλόντιον-nak (mert βάλω tól érthetőbbet kívánt alkotni), κάδος-t ἐλκιδόριον-nak (vizmerítő, vagy mibe vizet meritnek), χλαίνα-t ἐριώλη-nak (dolmány helyett kos halála!), πάριθενος-t μενεάνδρος-nak (férj-váró), μῶν ἐκδυσίς-t μυστήριον-nak (mivel τὰς μύας τήρει = az egereket óltalmazza) stb. Ekkép a szerénte nem eléggé kifejező s értelmező helyett, értelmezőbbet, kifejezőbbet vett fel. Így nem megnevez, hanem értelmez, kényesen magyaráz és szépítve jelel meg egynémely dolgot. Többnyire úgy mint *Molière* »précieuses ridicules«-jében azok, kik a τῆκῦρτ »conseiller des graces«-nak, a σέκετ »les commodités de la conversation«-nak nevezik. Mint lábbeli vagy csizma helyett mondott az egykori kényeskedő theologus: állatnak bőré, és csizma-lehúzás helyett: »megszabadítást az állatnak bőréből« Dionysius szavai bizonyynyal nem éltek soká; de a szók mesterkélése, önkényes alkotása kétségkívül soká tartott és sokaknál tapasztalható. *Aristoteles* rhétorikájában (III. 1., 2., 3.) sokat mond ezek megbírlására s elítél egy *Alkidamas* nevű, ki ilyekkel élt (III. 2); kimondja, hogy a beszédnek különösen fagyosságot okoznak a szokatlan, az összetett és újonnan csinált szók. Érinti az efféléket Politikája 22. cikkében is.

Maga *Aristoteles* nem volt merész a szóalkotásban; bár erre mégis kényszerítve volt, mint egynémely tudomány alkotója. Mint stílja rendkívül egyszerű, szabatos s csaknem hideg, száraz, kivált a költői Platóhoz hasonlítva: úgy szavai is érthetők, egyszerűek s ha újból alkotottak, nem merészek. *Müller O.* néhány szavát sorol el, melyeket jól ismerünk: categoria, paradeigma, syllogismos, entlymema, synonymos, paronymos, homonymos, epagoge (inductio) ὑποκειμένον (subjectum) ἐπεισωδιώδης (epizód forma, összefüggetlen, szaggatott). Ezek a nép nyelvéből vagy köznyelvből vettek, legfeljebb

módosított értelműek, szorosabban megállapított jelentésűek. Közöttök egy sines erőszakkal összetéve, vagy képzők merész illesztése által alakítva. Rhétorikája egyik helyén ki is fejezi, hogy józan beszéd az, mely által könnyeden hathatni; nem az az erőltetett, melylyel egykor a költők éltek.

Hippokratest is úgy említik, mint új szók alkotóját. A nagy orvos nevezetes író és szóalkotó. Nála azonban sem fönlengés, sem kényeskedés, hanem a tudomány szüksége okozta, valamint a rövides szabatos előadásra törekvést, úgy az új szók alkotását is. Az ő szavai a mai orvostudományban sőt művelt életben is jó részt ismereteseek. Mint Hippokrates alkotásait, vagy csak nála előfordulókat jegyzik meg a sok közt az ilyeket: *ξεραγγήνη* evacuatio és *ξεραγγέω* evacuo, *παροξυσμος* lázroham értelemben, *λειποθύμη* animi deliquium vel remissio, *προξυρίζω* előre jól megítél. *ἐγκαταλιπαρόμενα* quae post crísim relinquuntur *προδιαγόρευσις* praedictio, *αιμορρία* vérfolyás *μελάσμος* feketülés *καρηΐα* fő nehézsége, *φλεβοτόμιω* eret vágok stb. Csak e kevésből is látszik, hogy itt merész szóképzéssel találkozunk. Összetételeiben (*καρηΐα* stb.) alkalmazva a görög nyelvben szabados legmerészebb mód; -*αι*-nal alkotott (egyik új) szavában az a képző oly szótörzshez van téve, melyhez előbb senki sem tette. S ha szavainak nagyobb számát vennők tekintetbe, még több merészségre találunk.

A szándékos öntudatos szóalkotás a görögben könnyebb s szokottabb volt mint bárhol, bármely nyelvben. Találunk ennek nyomaira különböző időszakokban, sajátos módosításokkal. Érdekes jelenség például, melyet az ú. n. alexandriai kor egyik igen jeles írójánál megróva találunk. Ez időszak, a hol csak görög műveltség uralkodott, vagy görög irodalom műveltetett, kevés újat tudott alkotni, legalább költés körében. Nagy szenvedélyek, szabad emelkedésű szellem nem hevitette úgy az írókat, hogy új szókat tegyen szükségessé, vagy fakasszon ki. Inkább múlt idők nagy költőit tanulták; nem tartalmokért, hanem nyelvökért, szavaikért. Utánzás, affectatio következett. Találkoztak az ő idők elhullott tollaival diszeskedők. Ilyeket gúnyol az idők jeles satirikusa Lucian *Lexiphanes*-ében. Egyébüzt is, de kivált ebben. Itt a *Lykinos*

neve alá rejtezett szerző egy barátjával találkozik s kérdi mit irt, mit hord jegyzeteiben magával, s az ebből rövid elbeszélést olvassa el egy vendégségről vagy kirándulásról, fűszerezve előadását a szónak Aristoteles által megrótt három nemével, oly sok különös szóval, alakkal, hogy társá a sok rosszótól lehető megszabadulás végett emeticumot javall neki s vétet be vele. Így midőn a szekrényt *ἐγγυτήρη*-nek, az öszvérhajtót *ἀστροβηλάρης*-nek (fanyeregből hajtó) a tormát *γυζάρταλος*-nak stb. nevezi. Majd az epika rég elavúlt s divathól kiment szavait, melyek közbeszédben soha sem is divatoztak, majd a növénytan és más szakbeli szólásokat alkalmazza, — sőt Aristophanes rögtönözve csinált szavait is kábultan affectálva s izlés nélkül összehalmozza. Csakugyan ellenfele is háromfélére osztja bolondságának szülőtteit, magától koholtakra, innen-onnan kiáskáltakra és sok év előtt elhullottakra. Ezek által igyekezve, keresetten s különködve diszesíteni beszédét, mint Lucían kifejezi, emészthetetlen habarékot csinál. »Részint — így szól — a miket magad csináltál, részint a mely leghitványabbakat összeszedtél, kiáskáltál, habarékká formálva előtálaltad nekem, a nélkül, hogy nagyon meghatottál volna, vagy valamely nagy dolgot művelnél. Úgy vélem, sem barátod, sem cseléded, sem szeretőd nincsen, sem valamire való szabad és szólni merő emberre nem akadtál ekkorig, a ki igazat mervén mondani, elhallgattatott volna; holott valóságos vízkóros vagy és ide s tova megpukkadás fenyeget, holott egészen jó testi állapotban levőnek véled magadat s egészségnek gondolod puffadtságodat; mert az esztelenek dicsernek, nem tudva hogyan vagy, holott az eszesek természetesen megszánnak.« És másutt: »minket egykorúakat elhagy, az ezer évekkal ez előtti módon beszél, elforgatván a nyelvet és idegen szókkal rakván meg s ebben mesterkélve, mint ha valamely fontos dolog volna idegeneskedni a beszédben és a hangzat megállapított értékét meghamisítani.«

Az újítás néha, mint látjuk, avult szólások keresésével társult; egyszerre többféle erőlködés. És ilyen *barborismos*-nak példáit találjuk a magunk irodalmában is.

Mikép találkozott a nyelvújításnak, s nem oktan men-

tegetője Eustachiusban, Helmeczy érinti, — s itt bizvást melőzhetjük. De az előbbiekre visszatekintve lehetetlen meg nem jegyezmem, hogy a drámaírók s általában költők szóalkotása bizonynyal-lényegesen különbözik ama szándékosan s komoly nekikészüléssel üzőtt nyelvbővítéstől, melylyel utóbbi időkben találkozunk, — még Hippokratesétől is. Öntudatos jó részben az is; de könnyen létesülő, a költői lelkesedés s szenvedély heve által ösztönzött lélek műve, ugyan ez által mintegy megolvasztatott s hajthatóvá tett anyagból. Ilyenekkel fogunk találkozni a mieinknél is.

Érdekes képet lehetne végül felmutatni a görög irodalom és nyelv régibb életének utolsó időszakaszából arról, mikép bomlik fel valamely nyelv rendszere, hogy zavarodnak össze alakjai, hogy kopnak vagy inkább hullanak el végzetei, hogy tompul el a nyelvérzés, hogy költözik ki az a nemes attikai szellem, hogy lesz szélhűdtté az az ösztön vagy erő, mely az attikai remekírókat éltette volt, míg most a legjobbaknál sem birt kifejlődni vagy jelentkezni. Az attikai módon irni erőlködő legtehetségesebcek (Polybius, Diodorus, Plutarchus) sem tudtak célzt érni. Oda volt az érzék ehhez (Sinn).

Kiváló érdekességgel bír az alakok változása. A nominativ és vocativ változhatlanokká lesznek. Az eseteket egymással felcserélgetik. A szóegyeztetésre, például a névelő és név egyezésére nem tekintenek. A praepositiók akármely esettel állhatnak, például: *ὅν τῇ μητρὶ καὶ τῆς γυναῖκος*. A nominativ helyett is accusativ áll. A casusok határozott jelentését nem értik; a casusokkal együtt a praepositiók is elvesztik határozott értelmöket. A mondatokat hanyagúl kötik össze stb.

Érdekes átváltozás oly nyelvre nézve, melynek már fejlett, sőt gazdag irodalma van, nyilvános élete, ékesszóló, művelt s megállapított törvények által szabályzott beszédű szónokai, a kiket sok ezerre menő nagy nép, az összes nép hallgatott. — Nem is említném ezt, ha más régi és új nyelvben nem találánánk hasonló eseteket, vagy hozzánk közel is nem félhetnők a nyelv elváltozásának hasonló folyását.

II.

Róma nyelve, valamig csak fejlődött, folyvást a görögnek hatása alatt állott. Akkor is midőn emennek irodalma virágzott, akkor is midőn már hanyatlott; fejlődése kezdetén, classikaivá művelődésében és elfajulásában. Már első íróik mohón és terjedten veszik át nem csak a művek tartalmát, hanem a stílt és nyelvet is. Nem csak görög hadi műszók egész sorát találjuk Plautusnál és elődeinél (*machaera clypeus machina balista* stb.), vagy pénzneveket (*mina talentum obolus*), hanem görög módra csináltakat, sőt görögökkel elegyített félig latin szókat (*ferritribax plagipatida bustirapus sociofraudus legirupus opiparus falsificus falsijurus delenificus stultividus* stb.) s jogiakat (*stillicidium parricida homicidium*), költőieket (*coelicola monticola* stb.) és a nép beszédében is eléggé elterjedteket (*sacrilegus furcifer* s több *fer*-rel és *ficus*-sal csatoltakat). — A vigjáték-írók szóalkotási kénye azonban, semmiből sem tetszik meg annyira, mint az említettek közt előforduló kores (*hybridus*) szókból. Idegeneskedésök pedig főkép az iudulat-szók átvételéből (*euge babae papae* stb. tetszik meg; mit leginkább az enyhít, hogy vigjátékaik idegen tárgyúak voltak; nem honi, hanem görög-világi jellemeket tükröztek elő.

A görög művelődés vak szerelme s utánzása általános ragályképen uralkodott. Így a Gracchusokon, kik görögül is tudtak szónokolni, a társadalom előkelőin, kik már a Scipiók s Ennius korában kezdték erősen tanulni amazt, elvéteni s mellőzni a hazait. Innen folyt, hogy a latin nyelv még *Cicero* korában s szerinte is szegény volt nemesb, elvont s tudományos kifejezésekben. Ezt erősen ki is fejezi *Cicero*, példákat hozván fel egy részről a görög, más részről a római tudomány fejlődésének történelméből, — s hangoztatván, hogy a római gazdagabb lehet mint a görög, ha fejlesztik. Szegény maradt még utóbb is. Az *urbanus* nyelv szépült, bővült; a komolyabb tudományos nyelv elmaradt. E miatt *Cicero* is csinálgatta az új szókat. Szavai szerény alkotásúak; oly merész összetételek, mint előbb a vigjátékírókéi s ritkán szokatlan alkalmazású képzőkkel formáltak. Így a két értelmű *invidia* helyébe, mely

az *invidus* és *invidiosus* (irigy és irigység-gerjesztő) értelmében használtatott, egyik jelentése kifejezésére csinálta *invidentia* szót. Az ő szavai: *indolentia*, *apathia* helyébe (e helyett ismét *Seneca* ajánlta az *impatientia* szót), *vitiositas* *indigentia* *mulierositas* *essentia* *qualitas* *intermundia* *indoloria* *indifferens* *aequilibras* (*isonomia* helyébe), *veriloquium* stb.; mely utóbbiakat nem vettek be, valamint *beatitas* és *beatitudo*-t is csak utóbb a keresztyénség honosította meg. — Nem volt szavok sok egyébre. Így lettek: *permotiones* indulatok, *notio* *notitia* *intelligentia* fogalom, *appetitus* ösztönök, *conclusio* syllogismus, utóbb *ratiocinium* vagy *ratiocinatio*, — *animi perturbationes* szenvedélyek; *passio* utóbbi; — *ratio disserendi* logica stb. Lehetetlen a tudományosan szabatos műszók hiányát nem érezni, ki ma *Cicero* műveit, például *De oratore*-ját olvassa; látván, hogy igéktől származott nevekkel s körülírva vagy igenis özszerűen fejezi ki a tudomány nevét: *antiquitas* régiség, *mores majorum* és sok más.

A szükségesen nem segítettek azok, kik a görög műveltség mellett a hazait elmellőzték; azok kik nemzetiesen éreztek s a nyelvet hazai kincsekkel akarták gazdagítani, merészséget ajánlottak. Így *Horatius* a *prudenter sumta licentia*-t új szók alkotásában; régi szók felvételét s a *genitor usus*-ra tekintést a régiek feleléstésében és újak alkotásában, a *luxuriáták* mérséklését, a durva hangzatúak csinosítását, az erély és jelentés nélküliek eldobását. Mindez eléggé ismeretes dolog, — s egyaránt azt tanúsítja, hogy a legjobbak ép úgy szabadnak tekintették az újítást, mint mérséklendőnek. Valóban *Horátznak*, a görögök utánzására szülemlett néhány, de kevés szava: *centimanus* *tauriformis* *beluosus* *inaudax* s még egy-kettő — mérsékletre mutatnak.

Maecenas szépítő phrasisokat alkotott vagy inkább alkalmazott, melyek még az ő korának sem tetszettek, s melyeket a görög rhetorok finomító iskolája is megvetett. Egy neme ama kényes beszédnek, melyre a classicismus vezette őt és korát úgy, mint *Dionysius*t vagy *Molière* kortársait vagy — a miéinket. Virágok, de nem természetesek; zenehangzatok, de öszhangzat nélkül.

A nép nyelvét, »mely az erőt és gazdagságot adja« (*Fuchs*

Rom. Sprachen 38. l.) elhanyagolták »az u. n. művelt nyelv ellenében, mely a finomodást adja« (uo). Előbb a görög, majd az urbanus, vagy inkább a kettő, elnyomta amazt. Nem is volt csoda. Róma már Maecenas ideje előtt telve volt görög-honi civilisatorokkal: nevelőkkel, tanítókkal, színészekkel. Már Juvenalis idejében széltére mondogatják vala e proletarius hódítók, hogy Róma görög város. (Juvenal. Satir. III. 60. s köv. v.) Általános volt a görögség vágya; holott nem hiányzott s talán általános volt a görög szélárosok (graeculus. Cic.) utálata is. Ez volt a divat. — Így az ősi nyelvhez ragaszkodás, azzal való szoros kapcsolat megszűnt. A nyelvet, t. i. az *ösit*, nem tudták. Már Cicero mondja, hogy latinul tudni (rómainak!) nem annyira *virtus*, mint kötelesség. Iratainak több helyéből kitetszik, hogy latinul sokan nem tudnak. Tanácsokat is ad, ő is mint Quintilián, hogy a nevelés körében kell a nyelvtudást megalapítani. Sajátságos, ha nem egyetlenegy tünevény a világ leghatalmasabb birodalma székvárosában. Némiképen önkénytes lemondás az anyai nyelvről.

A zavart nagyobbá tette az, hogy Roma némely írói idegen tartományokból kerültek s általában az értelmiség ügye egy részről külföldiek kezébe került. Ilyekről van szó ott, hol Cicero »Cordubae natus poeta«-kat s azok »pingve quoddam ac peregrinum sonans« verseit említi — s már Sulla korából. Játékok adattak »per omnium lingvarum histriones.« Mert »confluxerunt in urbem multi inquinata loquentes ex diversis locis.« Így állott elő az urbana és rustica mellett még peregrina lingua is. Ily időkben a nyelv, idegenek és hazafiak elegyüléséből származó zavarnak martaléka lesz; önálló szellem nélküli, — minden nyomásnak engedő, mindenfelé hajlékony. Az aesthesis, még inkább a nyelvérzés, elveszti biztos elveit vonzódásait. A két- s több-nyelvűség ellenkezőket, badarságokat elegyít össze.

Ily viszonyok közt a nyelvújítók is alkalmas tért nyernek, merészebbek s többször tévednek. *Seneca* szavai s az ezüst kor új szólásai ez időből s ez időhöz valók. *Seneca*tól erednek, az utóbbi *philosophia* nyelvében előforduló: *incomprehensibilis substantia infragilis rationabilis rationale* (animal) *dominium indeclinabilis (justitia) initia mentum consum-*

mabilis exsurdatus (clamoribus) praeceptiva (philosophia) contemplativa (u. a.) perpessicius (senex) praesumptio stb. — Még a császárok is újítottak. Caesart, a hatalmas analogista nyelvtan-író tudjuk, mint hangváltozások (u. h. *i* ; például: optimus e. h. optumus) megállapítóját. Augustusról Svetonius írja, hogy praepositiókat kezdett magános casusok helyett alkalmazni; mivel értelmesebben akart írni és beszélni. Így *de*-t ablativ és *ad*-ot dativ helyett. Claudius betűket akart felvenni és meghonosítani: az antisigmát, digammát és a görög *ps* egy helyettesét.

Az újítások időről időre szaporodtak, egy részt a közbeszéd, más részről írók által, kik felhasználták a képzés szabados és nem szabados módjait, korlátozatlanul. Így állott elő az idő új szavainak egy végtelen sora, mely ellen az analogisták az iskolában küzdöttek akkor és utóbb, s mely az újabb-kori *Antibarbarus*-oknak oly sok dolgot adott. Használták a képzőket analogia szerint s mégis hibásan, mert szükségtelenül; de alkalmazták hibásan is. Így az *-or -tio -antia -entia, -alis -us* (főnévképző) *-mentum -are* (igeképzésben névtől) *-anter* stb. És kivált a kicsinyítőket, melyeknek oly nagy szerepük van az új román nyelvek megalakulásában s fejlődésében. Az ezüst kor s még inkább az utóbbi, részben új alkotásmódokat teremtett, részben az előbbiekkal élt hibásan, öntudatosan hibásan. Az idők szellemi állapota olyan volt, hogy új törvények alakultak.

A nép nyelve kezdett felülkerülni, — és ez kivált a művelt beszéd lelketlensége feszessége miatt s társadalmi nagy okokból, melyek között legfőbb a keresztyénség volt. Ennek legnagyobb írói nem rómaiak voltak. Közülök *Hieronymus* mondja: »non nobis curae est vitare sermonum vitia; sed scripturae sanctae quibuscunque verbis disserere.« Ugyan ő »salvator« nevezet, mint új szó igazolásául mondja; »nec quaerant grammatici quam sit latinum, sed christiani quam sit verum.« Augustinus azt, hogy őrizni kell a tiszta latinságot, de fődolog, hogy a nép értse beszédünket s így nem árt ossum-ot mondani os helyett, midőn a csontot a szájtól megkülönböztetjük. És N.-Gergely, hogy ő Donatus szabályai alá a keresztyénség szentségeit nem fogja rendelni.

Ily emberek ellenében mit tehetne a grammatika, a

legvilágosabb analogia, a nyelvnek legtisztázottabb törvényei? Mily kicsiség mind ez oly törekvések mellett; midőn részökön áll a lelkesedés, a nép milliói, az általán megértett szükség ösztönzése? Csakugyan haladtak is a nyelv átídomításának útján erősen és sikerrel. Általok jött létre a keresztyén dogmák s fogalmak mindenikére egy-egy új szó, név és ige: deitas incarnatio trinitas resipiscentia passio compassio longanimitas tribulatio soliloquium resurrectio sufficientia insensibilis incommiscibilis justificare glorificare magnificare stb. Ezt a munkát folytatta a középkor, a mint a scholastica theologia vagy a mystica vagy más rendszerek új fogalmakat nyertek és terjesztettek el. S mind ez egy művelt nyelv körében, addig míg az élt. E változások nem a nyelvnek átalakulására, más u. n. leánynyelvvé változására tartoznak. Épen azért ez átváltozást, a román nyelvek idomulását s e közben történt újításokat vagy újulást, e helyen nem is vehetni tekintetbe.

A latin nyelv öntudatos újításából egy nevezetes tanulságot vonhatni el, — nem is tekintvén annak elegyedés s más okok miatti ferdülésére. E tanulság abban áll, hogy az újítás néha tudományos s általán szellemi érdekből mellőzhetlen szükség; ez újulás egyes emberek szándékos szóképzése s idomítása által megy végbe s ennek semminemű nyelvtani erőlködés elejét nem veheti, s alkotásait utólag meg nem semmisítheti.

III.

Az új nyelvek történelméből csak némely nevezetesb mozzanatokat említek meg. Mondanom sem kell, hogy mind eme nyelvek az egy dialectust beszélő nép szellemének kiváló megerősödése s felülkerekedése, másutt több nép szelleme és nyelve elegyülése által, különös egyéni vagy szándékos szó-csinálás, mesterkedés vagy önkénykedés nélkül alkotódtak meg. Lassan és bizonyos ősi törvények szerint, mint a természetbeli elegyülések s képződések jönnek létre. De az új nyelvek tovább fejlődésében találunk az *eset*nek (casus: esetleg, eseték, régebben így: esetékes) vagy véletlennek, sőt egyéni erőnek, tehetségnek s behatásnak nyomaira. Ezek mérséklők, korlátozók, irányozzák sokszor a természet erőit, beláthatatlan okból

eredve vagy indulva ki. A nyelvek alakulását némely általános törvények alá vonhatni; de némely egyes módosítások okát egyének akaratában, izlésében stb. találhatjuk s ezt közelebről nem mindig vizsgálhatni. Az újabb idôszakokbeli ilyen hatásokat inkább; s ezekbôl veszem példáimat.

Luthert az újabb irodalmi német nyelv alkotójának tartják. De ô maga erôsen tiltakozik ez ellen, többek közt így szólván: »ich habe keine gewisse sonderliche eigene Sprache im teutschen, sondern brauche der gemeinen teutschen Sprach, dass mich beide, ober- und niederländer verstehen mögen. Ich red nach der sächsischen Cantzeley stb.« (Augsb. allg. Zeitg. 872. I. 162. Beil.) Érdeme az, hogy felvette a népébôl a mit kellett s a müveltebb közigazgatási vagy jogügyi szokincsbôl a mit használhatott; szabadon önállón s erôvel használta mindkét nembelit. A mely szavait nyelve szótárának szerzôje összegyûjt, azok csak kisebb vagy legkisebb mértékben lehetnek alkotásai; de fôkép általa szokásba hozattak. Szavai, írásmódja nem mindeneknek voltak tetszôk: de nagy eszmék, lelkesedés lévén hordozóik, terjesztôik, meghonosodtak. Any nyit bizonyosnak vehetünk, hogy nemzete nyelvének egy törvényén sem tett szándékosan erôszakot.

Az utôbbi nyelvújításnak *Wackernagel* (Poetik Rhetorik etc. 339. s köv. l.) szerint két idôszakát vehetni fel, a XVII. és a folyó százatbelit. A XVII. század némely költôi, az élô köz nyelv körén kívül esô s csak kevesektôl használt szókat is mind németül akarták adni. Így *Zesen* a költészet leggyakoribb szólásait körülírva németesíté; nevezvén a természetet (Natur) *Zeugemutter*-nek, theatert *Schauburg*-nak, obelisket *Sonnenspitze*-nek, pyramist *Feuerspitze*-nek vagy *Grabspitze*-nek, Affektet *Gemüthstrift*-nek, persont *Selbstand*-nak, a verset *Dichtling*-nek. Így az istennôk neveit: *Venus Lustinne*, *Aphrodite Schauminne*, *Pallas Kluginne*, *Juno Himmelinne*. És másfélék: *Lieutenant Walt-Hauptmann*, *Obrist-Lieutenant Schalt- und Walt-Hauptmann*, *Pistol Reitpuffer*, stb. A közvélemény és maga a költôi kör is elvetette azokat már csak azért is, mivel lefordíthatatlan s nem is lefordítandó neveket németesítettek; az utôbbiakat bizonyynyal ügyetlen alkotásuk s nem komoly voltak miatt.

Későbbben is találkoztak a nyelven önkényeskedők. Így megkísértettek alumnus h. *Pflegling*-et, lecture h. *Leselei* [-ei nem német képző, csak úgy mint -ir(en) sem. Amaz -ia fr. *ie*, emez -er -ir lat. s rom. képző; de már a középkorban elhatalmaztak]. Ezeken kívül több tudományos és művelt társalkodásbeli szólásokat. Némelyeket az elfogult purismus izléstelenségével, péld. Lieutenant bei der Gardecavallerie—Stellhalter bei der Leibwachgaulerei; Dilettant auf dem Fortepiano = Vergnügling auf dem Starkschwachtastenrührbett. Itt is némely képzők felkapását találjuk, a nélkül hogy azok használata eléggé világos okon alapúlna. Sajátságos hangzat(?) ajánlta ezeknek -ei-t -ling-et, a rómaiaknak -antia-t stb. mieinknek -ár -ér-t -nok -nök-öt és -ály -ély-t s -any -eny-t.

Göthét is szokták a nyelv művelők s újítók közt említeni. (*Gerber Sprache als Kunst* I. 438). De nem sokat s főkép csak összetetteket alkotott. Ezek is, mint *Gottschall* megjegyzi, inkább ifjú korában sikerültek neki. — *Platen* szerette a hosszú összetetteket, péld. Freischützescascadenfeuerwerksmaschinerie. — Majd a természettudományiakat, kivált vegtaniakat kísértették meg németül mondani, melyekre nézve más helyen tett megjegyzésemre, kivált az akadémia körében egy szakférfi (Szabó J.) ítéletére legyen szabad hivatkoznom. Megkísértették a bölselem azon szavait is, melyeket némelyek a nemzeti bölcselés útjában állóknak vélték. Így kivált *Krause* alkotott számost: *bejahig* positiv, *verneinig* negativ, *Fassheit*, *Richtheit* stb. Ezek, mint *Hegel*éi is, nem kevés nehézséget okoztak s okoznak nemcsak idegen, hanem hazai tanulóknak is, — a nélkül hogy elterjedhetnének. — Különben a nyelvtisztázás vágyása és erre irányzott törekvés ma is folyvást mutatkozik a németeknél, — és nagyon is méltányolható; szintúgy mint a helyesb orthographiára törekvés. *Grimm Jakab*, bár mily ellensége az új szók alkotásának, sok helyt ad irányt műveiben a tisztább, nemzetiebb beszédre s írásra, — s némely íróknál ez a törekvés (Bildung, Cultur ellenében stb.) egyéni bár kis mértékű merészkedésben is nyilatkozik, — ha *Grimm*-nek korábbi éveiben a *schier*, *sintemal* stb. visszahozása nem sikerült is. Sok elfogadhatót találtak például *Rückert*nél. Ezek közt vannak 1. összetettek: *schlichthausbacken*, *Jugendfreuden*-

schwung, Traumbilderer, Phantasiewilderer, dämmerklar, perlengrasiht, silberfransicht (melyekben a képzés is merész, bár nem példátlan), 2. igekötők újszerű használata: entschreiben, antagen, eutgiften, heblättern stb. 3. új képzések; igék nevekből képző nélkül: funken, trümmern, knappen, immern.

A francia nyelvre nézve a XVI. században találkozunk önkényes újításnak jeleivel: *Montaigne* a nagy becsű *Essai*-k szerzője az újítók egyike. Nehány összetételét említnek s ugyan a latinból átvett szavait. Többet tett *Ronsard* a költő. Egyfelől, mivel feladata költői szép nyelvet alkotni, a görögből, latinból vesz át jelentősebb költői szokat, sokat és kellő tartózkodás nélkül, mi ránk nem tartozik, — másfelől francia törzsekből is alkot merészen, névből igét és nevet: *verve*-ből *verver*-t *vervement*-t, *feu*: *fouer fouement*; *pays*: *payser* melyből azután lett *paysage* stb. Úgy mint angolban *camp capcant* sőt *magazine* s számtalan más szót lelünk, s pedig végzet nélkül, név- és ige minőségében, — s mint nálunk van: *ágy* és *ágygni* (ágyazni), *ok* és *okni*, s igen sok más, — és mint *Jósika* mondá: *lemez* (főnév) és *lemezni*. Ugyane költő tett még egyebet is. Alkotott összetett szokat egyszerűk helyébe csupán szépités végett; *sommeil* h. *charme-souci* (gond-elbűvölő), *vent* (szél) helyett lett: *chasse-nue* (köd-elhajtó), *abeille* h. *suçe-fleur* (virágszívó). — Ilyek *Rabelais*-nál, a legmerészebb francia szógyártónál: »Domitian le croque-mouche« — »Jean le fait-néant.« Tulajdonnévül: »Guaigue-beaucoup.« — Az új francia népies nyelvben így állnak: croque-mort, croque-note, gagne-pain, gagne-petit, vaurien stb. A guny az összetetteket szereti, mint láttuk. Így magyarban népies gunynevek: *Halesz* (határrész, jó *ha lesz* termése), *Miglesz* (ember, ki költ mig pénze lesz stb.) — Ilyesekben nem egyedül állott. Ide tartoztak, sok francziát és máshonit mellőzve *Molière* *precieuses ridicules*-jei is, kiket említettem. Csak keveset említek még. *Baif* nevű a latin comparativus és superlativus ragait akarta meghonosítani; miért gúnyosan *Du Bellay* írta neki czimül: »le docte doctieur et doctime Baif.« — Még többre ment *Du Barras* a *Semaine* (teremtés történelme) cz. költemény neves szerzője, ki a szók, de csak hangutánzók, első tagjának ismétlése által akart új és erősebb jelentésű szokat alkotni:

pétiller: pepétiller, flotter: floflotter. Mint nálunk *Barczafalvi Szabó*; kiről utóbb. S mint némely barbar nyelvekben szokás s az accadiban előfordúl, még pedig többszörösen (*Lenormant Études Accadiennes* I. 1, 40, 54). V. ö. Kalmár Georg. *Prodromus* 197—204. ll.

A nép szelleme időnként új szók alkotásával jelentkezik itt is, mint más nemzetnél. Így származtak a történelmi fontosságú *huguenot* ma is nehéz származtatású szó, *dragonnade*, *convertisseur*, *réfugié*, *mission bottée*, *roué* a híres regens korából, majd a forradalom idejéből: *sansculotte*, *civisme* és *incivisme* *noyade fusillade guillotin* egy orvos nevéből, — majd a communismus és socialismus művei, a *phalanstère* s néhány más. Viszont a nép tiltólag is lép fel, legalább a legújabb communeben, a szolgaság s rangkülönbség jeleit a szótárban, nyelvben kezdván üldözni, — mikor számkiveti az *ur*, *szolga* s más ily neveket.

A francia académie erősen áll őrt az új szók ellen. Hatalmasan gátolta mint az írásmódtól, úgy a megállapított szótártól való eltávozást; és így a szükséges s természetes újításokat, a latin nyelvből átvételt is. Szorgalmasan megjelelik s megróják magok az írók egymást, ha újítani találnak, a szokott képzésmód szerint alkotva, vagy régieket elevenítve fel. Alig gondolhatni el, az előbbieket után, miért tetszhetett vissza ily szók felvétele: *désinteressement*, *exactitude*, *sagacité*, *renaissance*, *indélébile*; inkább, ha a már népiesen alkotott szó helyett még egyszer átvették latinosabb s teljesebb alakban a szót, — mi által az ú. n. *doublet*-k származtak. A nagy *Bossuet*-t igen merész újítónak mondták, mivel először merte alkalmazni *démagogue* szót. Sőt már előbb is *Montaigne*-t rendre utasították kortársai, hogy *diversion* és *enfantillage* szokat írni merte. És *Etienne* nagy félénkséggel s lelkesmeretességgel követi meg az olvasó közönséget, hogy *analogie*-t mert írni. Ebből következett azután, hogy *Fénélon* panaszolja a francia nyelv szegénységét s *Voltaire* erősebben kezd, bár nem sok szó képzése által újítani. — A kifejelett irodalom, a classicismus által szerfelett elkényesedett izlés, mindenben megbotránkozott. Ez által irodalmok egyfelől megőrizve lett idegen szók és formák, idegenek utánzása ellen;

erős ragaszkodás származott a nyelv jelleméhez s meglevő kincséhez s óvakodás a vegyüléstől még újabb időben s a magasb német tudományosság s szabatosabb műnyelvezet ellenében is. Erre nézve sokat tett a műveltségben vezérkedés s a kiköltözéstől, gyarmatosítástól idegenkedés, — legalább az angolhoz és némethez képest. De másfelől innen eredt saját régi nyelvöktől való elszakadás is, melyet *Littre*, szótára elején, nemzetének szemére vet, — mely miatt az új nyelv a régihez képest ősi erejű kifejezésekben szegényebb, sok szabályosságot elvesztett, soloecismusokat vett fel stb. Most épen a régi nyelv gondosabb tanulása, iskolákban tanítása által igyekeznek efféle hibákat helyre hozni.

Még csak az angol nyelv történetéből kívánok egynémely jelenséget előhozni. Midőn már az új angol nyelv megállapodott, akkor találkozunk a szándékos ujtás és nyelvművelés egy feltünő jelenségével. Egy költőjük *Chaucer*, az előbb megkezdett úton haladva, a franczia-latin költői szók tárából behoz nemzete szókincsébe mintegy 200-ra tehető új szót. Újtás, szóképzés nélkül; ha csak az átvett szók igen kis mértékben lett s tökéletességre, például hangsúly tekintetében, azóta sem ment, átalakítását nem vesszük annak. Egy másik költőjük szépítő francziás szólásokkal tölti meg *Euphues* cz. regényét, mely aztán a jellemző *euphuism* nevet szülte s c névvel jelelik maig a nyelv erőlködő szépítőit. Ez iránynak olyhelyt maga *Shakespeare* is hódol. Mert gúnyolja ugyan nem egyszer a beszéd-virtuózokat, melyek az időben s azon földön is számosan lehetnek; de maga is, pedig komolyan, vegyítgeti beszédét válogatott udvarias franczia szókkal, — s mi több, alakszókkal, praepositiókkal s ilyfélékkal is. A XVI. században kezdődött nagyobbszerű közlekedés, mozgalmas és több irányban fejlett szellemi élet okozta, hogy nyelvökbe sok idegen szó került s a nyelv bensőképen is erősen képződött tovább. Egy XVII. századbeli szótáríró (*Howell Lexicon tetraglottonában* 1666.) már nagy sorát számlálja el ilyeknek.

Utóbb még szembetűnőbben szaporodnak a saját szavakból képzettek is. Két dolog tűnik fel kiválón. A meglevő angolszász vagy megszokott s kissé népiesen átalakított nem-

zeties szó mellé vagy helyébe francia-latin szókat vesznek fel. Még fontosabb egy más: a francia-latin képzőket vagy latinos görögöket is felveszik s tulajdon törzseikből alkotnak velek. Így állnak elő *suicism* és *suist* (*suus-* és *-ista-*ból); majd a *starvation eatable speakable breakable*-félék, — végre s a mi időnkben *truism altruism* (Comte után Spencer) *falsism* (Arnold M.). Ma már az ily *-ism* végzetűek száma rendkívül nagy s folyvást szaporodik; köztök ily szörnyű alakok is: *denominationalism* s több ilyen. Ezeken némely jobbjai latin nyelv-tudása épen úgy megütközik, mint nemzeties nyelv-érzése. Általában is újabb években, az angol nyelv és irodalomnak iskolákban erősebb tanultatása s meghonosítása óta, sok jelenségét találjuk nemcsak az elvesztett szépségek vagy legalább sajátosságok emlékezetbe hozásának (Mackay, *Lost beauties* etc. (1874), hanem az újabb szók megrostálásának is. *Alfourd* például (*Pleas for the Queen's English* 1865) az amerikaiak nyelve romlását említvén azt mondja, hogy a nyelv romlása a nemzet jellemére hat; minek *Whitney* ellene mond s csak megfordítva ismeri igaznak e tételt: hogy a megromlott nemzeti jellem rontja meg a nyelvet, vagy az tükrözik vissza ezen. Előbbi azt is állítja, hogy a *reliable* kétértelmű szó, az a ki támaszkodhatik és az a mire támaszkodhatni, utóbbi értelemben helyesen csak *rely-upon-able* lehetne; a praepositio által kellvén kifejezni, hogy itt szenvedő értelemben van, — úgy mint nálunk rag által, de másképp alakuló szerkezettel. (V. ö. vizhatlan és a régi »tűrhetetlen« szót, mely a népnél épen így kétértelmű). E nézetet alkalmazza *unaccountable* (*unaccount for-able*), *laughable* (*laugh-at-able*) *available* (*avail-at-able*), *indispensable*, (*indispense-with-able*) stb. Ilyféle megrovást *Whitney* nem is igazolt megvetéssel mellőz.

Más érdekeltek más bajokat találnak s a nevelésnek tulajdonítják. Így a sok cifra, értelmetlen, idegenszerű jelzők elhatalmazását, a beszéd e miatti s más okból is eredő izetlenségét, mely mind inkább terjed, mint íróik mondják, kivált nők körében. Némely szó stereotyp használatát, mely szókat a köznép szava-járásából (slang) vagy idegenektől tanulnak és vesznek fel, — mellőzve a régi jókat. Boszankodva említik például, hogy *commence*-t inkább kedvelik mint *begin*-t,

elect-et inkább mint *choose*-t stb. (Blackwood Magazine 1875 ápril).

Az angol nép nyelvérzése nem oly kényes az idegen alakok, különösbbe a latinos képzés vagy latin képzők alkalmazása iránt, mint másé, például a németeké volna, (de emlékezzünk a francziás *-iren -ei* stb. képzőre, a görög nevek görögös ragozására, még Varrónál is a latinban s a latinok latinos ragozására, nem régi időből a németben); e miatt nem csudálhatjuk, hogy a világ legconserválóbb s legönérzetesb, hogy úgy mondjam, legnemzetiesb népe, nyelvét említett módon zagyválja. E mellett a mi kisebb mértékben akármely nyelvre nézve is igaz: kiváltképen igaz, helyzeténél fogva, az angolra: a valódi nyelv nem az, mely a szótárakban foglaltatik, hanem a mely az életben hangzik. Ez szabadon száll, egyéni hatás alatt módosul perczről perczre, — már csak azért is mert él —; amaz mintegy le- és meg van kötve. Az angol szellem minden világtájat bejár, minden ég alj virágából szedi az eszmék, gondolatok mézét, és így a hatást új meg új szóalakokhoz. A gondolatok özönének, úgy látszik, nem felel meg s már régen, az ősi nyelvkinés és rendszer. A szellem, ha szabad így szólnom, kinötte a nyelvet. E miatt nem volna csuda, ha még vegyültebb s még szabálytalanabb volna, mint a milyen, — t. i. az ősi nyelvrendszerhez képest. — Bizonyos hogy ily közlekedő népnél a rendszer lényegét megóni is nagy feladat; az időnek egyet s mást engedni kénytelenség.

IV.

Nagy változásnak, válságos átalakulásnak volt kitéve a mi nyelvünk az által, hogy a nemzet ide Europa közepébe települt. Már maga az, hogy itt sokféle nép, sokféle nyelv ütközött össze, próbára tette őseink nyelvérzékét, nemzeties önérzetét, szellemi önállóságát. Általában szláv eredetű népség, itt-ott római telepítvények, nyugot felől német szomszédok, a vezérek idejében már német beköltözők. Testi, lelki erő, országalapítási képesség s az erők szivóssága kellett ahhoz, hogy ily körülmények közt megmaradtak, és sorsuk nem az lett a mi a bolgároknak, kiknek nyelvében ma eredeti áltaji

szót felfedezni alig lehet. S a királyság első századaiban még a tatárjárás pusztításai!

Mégis mint maga a nemzet élete, úgy a nyelv is megmaradt, elég erősen és önmagához híven fejlett, a nagyobb-mérvű vegyüléstől is, de kivált alkatának, faja jellemének elvesztése nélkül gyarapodott.

Igaz, hogy idegen szókat vett fel, — az általa nem ismert háztartás, szántásvetés, mesterségek, sőt bizony az állam-szervezés némely műszavait is. Innen vannak szláv szavaink, melyek száma nem kevés; de ha közülök csak a valóban szükségesekeket, az általában használtakat, a ki nem írthatókat vesszük tekintetbe, igen megkevesíthető. Nagyobb részők rideg, melyet nem tenyésztettünk, tájbeszédben vagy épen kis vidékek, zugok körében lappangók — mint kibújni nem tudott növények gyökerei; s nagy részők ismeretlen a tisztább beszédű székely vagy tisztántúli magyarság körében.

S még egy más nagy változás következett be, a keresztényenné létel. Új cultus, új sora a fogalmaknak, melyekhez az előterjesztések sem voltak meg, sőt mondhatnám, hajlandóság sem volt. Ezekre a nemzeti nyelv kincstárából elővenni nem tudtak nem csak a mi őseink, hanem a sokkal szerencsésebb, s más előkészületű németek is, kiknek legalább voltak hálványaik, voltak isteneik, talán szenthelyeik, mythusaik stb. — Honnan vette volna nyelvünk az elnevezés alapját templom, pokol, angyal, ördög, sacramentumok, chorus, oltár, kereszteléshez? (Koránsem vesztegetik ezek úgy meg nemzetünk geniusát, mint a francia-német majmolódások, — az a hanyatlás, elcsenevészés, melyet a közelebbi belső elgyengülés a nyelven kivált szófűzésen okoz). Innen van, hogy egynémelyikre ma sincs magyar szavunk, legalább jó (vallás = confessio nem religio; az *egély* nem jöhetett szokásba; templom, oltár stb.); de nem csak nálunk, hanem például a németeknél sincs. A kereszténység elborította egész szellemi életünket. Ennek nyomait találjuk az elterjedt világnézetben, meséinkben, mondókáinkban, babonákban, tulajdon- és helyneveinkben, növény- és egyéb neveinkben.

Sőt ez a két tényező egyesülten hatott reánk. A vallásra tartozó nevezeteket, az oda tartozó nézeteket szomszéd népektől

vettük át, azok nézetével együtt. A vallásos babonák, mint magok az idetartozó *varázs, bájolás, kuruzslás*, stb. az ilyen nevek az effélékhez kötött cerimoniák nagy részt bizonynyal nem eredeti elmetermékünk.

Mind e mellett is megmaradt nyelvünk eredeti alkotmánya, szókincsében a becsesebb tők, s ha a vallási szertartásokra vonatkozókat átvettük is, magunkéi a legnemesebb kifejezéseink, melyek a lelki élet legbensőbb functióira s annak lényegére tartoznak. Magunké az egyház, áld, imád, üdv és üdvözt, ige és mennyég, isten, könyörgés, esdeklés, — továbbá: elme, ész, értelem s alázat, buzgóság, töredelmesség, üdleni, üdnap, gyón, lélek, szellet és sok más.

A fejlődés, benső erők gyarapodása, a szók alakjainak szaporodása, a fensőbb életre tartozó szók alkotása folyt bár lassan; legalább az irodalmi nyelvből ítélve. Ha a keresztyén élet szükségéhez alkották őseink a középkorban az *igazolat, szentelet, teremtet, üldet, kénzat, inneplet, leletezett, mennyez, mennyekszik, hűl orjege* = *úr cge, szovárvány*, — ha ismét másféle szükségből csinálták az *ezerlő, negyedlő, verstörlejtő, naptámadat, észfek, szerzés* vagy *szerzet* s néhány más szót, — csinálhattak sokkal többet mit a szűk körű irodalom fenn nem tartott; csinálhattak olaszokkal, németekkel, szlávokkal érintkezve nem keveset. Mindez mutatja, részben gyaníttatja, hogy atyáink nyelve a középkor végén sajátjából is fejlett, gyarapodott. Szavaink egy része pedig, kivált a szenvedő igéktől eredtek, ekkori írónknak a nép beszédétől eltérő irányban járását, de szóalkotási szaporaságát is gyaníttatja.

A XVI. század már nagy készletet mutat fel népies szókból és művelt életretartozókból. Eleinte tétovázást kivált a mondatszerkesztésben, kötésben s általában a gyakorlati írásban, beszélésben; de a század vége felé sima és helyes írásmódot, ügyességet a szók megválasztásában, sok jó rövid tartalmas szót. Egyéni kénynek nyomát szóalkotásban alig leljük; de bátor tanácsokat hallunk s még többször látjuk a szabad mozgást, életrevalóságot. *Erdősit* arra indította magyarsága, hogy a hónapok neveit magyarítani kísértse. Ily célból háromfelét is ajánl: 1. Télelő, télmás, télharmadhó stb. 2. első hó, másod hó, harmadhó stb. 3. a költőktől vehető

szép neveket: I. fűhó, vagy erős hó, II. fagyhó III. fűhegy hó stb.

De javasolja a város- és helynevek ilyen magyarosítását is. Kettőt javasol. Hogy vagy a városok *igazi neveit* kikeres-sük, vagy a melyeknek igaz nevök nincsen, azoknak új nevet adjunk. Mert az eddigiek rettentő rossz hangzásúak s velök élni nem lehet. Példákat hoz fel arra, hogy városoknak két nevök volt. Így Róma egykor(?) Valentia, Beneventum — Male-ventum, Constantinopolis — Byzantium. Meg is kísérti ezt a módot saját szülő hazáján Szinyér-Váralján, melyet, mivel hét domb van körülé, *Heptoropolis*nak szeretne nevezni, — ha merné s ha magának is nevetségesnek nem látszanék. Ez nem nyelvújítás, csak ahhoz való bátorság, tisztázási szeszély. Sokszor nem a végrehajtasé az érdem, hanem a feltalálásé, merészkedésé. S ez ember még annyiban is merész, annyiban is újító, hogy a középkorral daczolva s némileg e század szép lelkéit követve a népszellemre, annak költészetben, nyelvfejlesztésben értékesítésére is gondol; mi azonban ide nem tartozik.

A XVI. század csakugyan nem is adott nekünk más nyelvújítót. Az emberek dolgoztak, írtak, a nyelvet lassanként tökéletesítették; de szándékos, ex professo újításhoz, szócsináláshoz nem fogtak. Legalább merészebb elmének ebben kimutatható jelenségeit nem tudjuk felfedezni. Írtak különféle szabályos alakú verseket, írtak prózát Sallustius visszaadására, írtak szónoki beszédeket, régi remekéek tanulmányai alapján. Írt *Magyari* csinos, síma, lelkes nyelven, — mint *Telegdi* s még néhányan.

Mindezeknél, bármily sokat foglalkoztak is írással, fordítással, nyelvtanulással és összehasonlítással, az eredetiség, s azzal a nyelv eredetének s rokonságának kérdésével, alig van nyoma, hogy szócsinálásra szorúltak, vagy azzal nyilvánosan előlépni akartak volna. Orthographiáról gondolkoztak és írtak; sőt nyelvtant is írtak, de magyar szót nem újítottak, — legalább szemünk láttára.

Csak a XVII. század közepe előtt találunk ilyesnek jelenségeire. *Molnárt* úgy lehet tekinteni, mint merész író; nyelvében újításnak több nyomaira találunk. Zsoltárfordítá-

sában szépen színezett, merész, másutt nem található szólások fordulnak elő. Merész színezőnek mutatják zsoldárfordításában előjövő szólásai, melyek számtalan változásúak: szívem olvad mint viasz; szívem eleped, kibuzdúl; a pogányok tanácsát megtöri; a halmok szöknek; mérget szól; lelkem nyavalyákkal eláradt; haragod reám borúlt; nagy rettegés mint árvíz tódúlt; az úrnak szava sebes tüzlángot lövell; gyászban jártam lehorgadva; — az Institutiok fordításában: nagy értékű ügy; érdemli az örök üdvösséget; készakarati parancsolatlan cselekedetek; bekötelez, bekötelezetlen hit; megsereglett gonoszság; színnye és láttatos tekintete; ám csüggenek az állorczákon; ez hírt illetinél nagyobb kedvvel kapták.

Egyes szókban is sejthetni ujitást: főveg, bizalom, tökélet, kórág, ácsúl, mentséges, meggazdagúl, rútól, negéd-ség, növendékeny, elhal (az élet). Kivált az -i melléknévképző gyakori alkalmazásában, melyre szótára ily példákat mutat fel: abraki, baki, saskeselyűi, sajtói, seregi, 'sidői, 'sinati, siri, sói, 'söldi, szállási, szalmái, számári, szántási, százi, szemí, szüreti, szüzi stb. Ezek mondatban ily formán: éneki tudomány, égforgási tudomány, kézi jövőmondás, kézi tapsolás stb. Így ilyekben: érzemszabású (subsentio; verbum!) sava-nyú szabású stb. — Feltűnő a *nő* alkalmazása nem az utóbbi -né értelmében: imitatrix követőné, poëtria versszerző (igy) stb.

A XVII. század költőinél feltűnő az *-atlan, -etlen* képző gyakori használata. Így: csendetlenség (Gyöngyösi, Kem.) tanácslan = -talan (uo.) éptelen, vóltalan, utálatlan, fogyatlan, létlen, deáktalan, fizetetlen (Rimai) stb. eszembe-vétlenségem (Gel.) Szembe ötlő a gyöngyösi jézsuiták énekes könyvében (Lőcse Brewer 1654.) szegetetlen, töretetlen, osztatatlan, ájtatlan stb. Így sokszor találkozunk a gyakorító igékkel is: használdogál, elveddegél, tanúlgatgál, munkálkoddogál, hajoldogál, segéddegél, nyögdögél, csörögdögél, verdögél, üvöldögöl stb.

Gyöngyösi költői nyelvének merészsége, rövidre szabott szavai, újításai legnagyobb figyelmet érdemelnek. De ezeket jól ismeri, ki Kazinczytól erre utasítatva, avagy csak *Dugo-*

nics kiadásának előszavát s a költő munkáit valamennyire is megismerte.

Majd öntudatos nyelvújításra találunk még a század első felében. Elvszerű, nagyban folytatott vagy legalább erősen megkezdett nyelvújításra, mely már e nevezetet mai értelemben megérdemli.

A valóban magyar nemzeties tudományosság és művelődés fészke Erdély volt. Itt is leginkább a fejedelmi udvar környéke. Itt a kor hatalmas theológiája, minden mást kizáró vagy talán inkább befoglaló tudománya és annak előkészületéül a nyelvek tanulása folyt erősen. Itt éltek Fejérváron csaknem egy időben a század legjelesebbjei közül: *Keresztúri Pál* II. Rákóczi György és testvérei tanítója, *Geleji István* a püspök, egy ideig *Medgyesi Pál* az udvari pap és némely mások. Itt szótárakat írogattak, tanítás közben eszméltek a nyelv tulajdonságaira, előnyeire, hiányaira, s úgy látszik önálló magyar tudományosságra gondoltak, s tudományos magyar nyelvről álmodoztak. Mily kapcsolat lehetett ilyen célra közöttök, ki nem mutathatni. Közülök a magyar nyelv és nyelvtan érdekében *Geleji Katona I.* lép fel, ki mondja, hogy »egynéhányakkal együtt, kik is régóta munkálkodtanak s most is munkálkodnak, — ő a magyar nyelven »a fogyatkozásokat szomorúvan látván, igyekezett, hogy azt jobbadtskán excolalná.« Hozzá teszi »nemis haszontalan ügyekezettel Istennek hála! Mert a szóknak és dolgoknak nemcsak héjokat koczogatván, hanem ugyan beleikre is behatván, azoknak mind leíratatásoknak, mind kimondattatásoknak nemcsak szokási, hanem természeti módjokat is alkalmasint fel találtam.«

De ez most ránk nem tartozik. Tett ő többet is. Elmélkedett a magyar nyelv eredetéről, jelleméről, vegyültségéről, tisztázásáról s e végre új szók csinálásáról is. Meg van győződve, hogy a héber nyelv az ősi eredeti tökéletes; a többi mind *abajdócz*, azaz korcs nyelv. De a magyar »egy az orientális lingvák közül s csak a héberhez rokon vagy hasonló.« Meg arról, hogy saját betűink vannak, sőt azok használatba vételét javasolja. Meg, hogy a nyelv szegény. Mert tapasztalja azt, midőn a *spiritus*-t és *anima*-t vagy a *habere* igét kellene

magyarúl kitenni. De meg van győződve arról is, hogy szabad volt mindenkor a szók csinálása. »Szabad volt mindenkor a dolgoknak illendőképén való kibetűztetésekre s kifejeztetésekre alkalmas szókat formálni, s szabad most is.« Sőt többet mond. Azt állítja, hogy »ez mesterségvel« — t. i. a helyes analogia szerént alkotandó szók szaporítása által, azaz ha meglevő képzőket ad analogiam tökhöz alkalmaztatunk — »alig lehet oly dolog, munka vagy cselekedet, a melynek illendő magyar nevet az értelmes ember mind-járást nem találhat, — a melyvel mindazonáltal csak akkor kell élnünk, a mikor a szóból megszűkülünk, és valami dolgot illendő szokott szóval ki nem mondhatunk; egyébként ha vagyon más alkalmas szokott szó, nem kell újat formálni.

Tehát alkotja is szavait nagy hátorsággal. És mivel az ő idejében a fejedelem udvarához tartozókra szintűgy, mint az alsóbb nép embereire csak erős és vaskos népies czélzásokkal, tartalmas jelentésű szókkal lehetett hatni: kifejezései közt legszámosabbak az erős, népies szólások. Ilyek midőn a rágalmazók *fityjeszéséről* vagy *fityötéséről*, *mocskondásairól*, *cinciuskodásáról* szól, — vagy az *elsashudt* rab *czondrájáról*, — vagy az ellene *vaszarkoló* *kabólgússágáról*, — azokról, a kik *csélesapva* szólnak, vagy *guggolódva* árgolódnak, — továbbá *kofortyokról*, kik *szájokat* nyalják stb., — vagy a nagy *festumra* *pökő szömöldökös* emberekről stb.

De vannak másféle szavai is. Méltóságot kifejezők és annak megfelelők.

A purismus ösztöne nem hagyja el. A kimondott idegen szót ösztönszerűen magyarítja. Ha kimondja *valor*, mellé teszi: *böcs mineműség*, — *pronunciálja*: *ítéli*, *kiáltja*, — *inquisitio*: *vallatás*.

És oly szókra akad vagy fakad, melyek tagadhatatlanul merészségre, képességre mutatnak. Az *enyhít* tőtől lesz: *enyget* (Moln.) és ettől *enyeg* vagy *enyege* főnév. Így *kísztet*-től, *kísztek*. Így: *eltébül* és *magát megeszméli, észvesztés*, — *eszembévétlenségem*, *ártatlanít*, *alkalmatosít*, *károl*, *tapasztalhatósan*, *különbözetlen*, *nyavalyít*, *sajlódás* és *fojlódás* (ez másoknál is) *heverkezik*, tekintél (mint másutt is nézell): *sérő szemű bor-ember*, *szakvány*, *suhancár*, *csúfondár*, *lepegetni*, *takarék* és sok más.

Van nem egy szó, melyet csak ő használt, utána sehol sem találni. Ilyen a fentebbiek közt is néhány: *enyege, kisztek, szakvány* stb. Ilyen kivált ez: *kagyma*, melyet nem csinálhatott; de hol vette hát? És ilyen az, mely már előtte *Molnárnál* a szótárban is előjön, de nála él és gyakori: *őszinte való*. Oly szó, mely némi változtatással megvan ma is, valódi szükségét pótol. [A »*kagyma*« szó — tudtomra egyedül nála jön elő. Értelme sejthető a példákból, (*Geleji* 22. l.)].

Így hát egyrészt a köz- és élő-beszédből szedi fel nagy gonddal a felszedhetőket, részint újakat alkot és előleges terv, elvek vagy neki-készülés nélkül. De többet is tesz. Olvasásai, tanulmánya és írogatása folytában figyelmeztet, analógiára, szabályokra gondol és ezeket von el. Ekkép nyelvtan-íróvá lesz; természetesen csak rögtönözve; kedvellővé; józan észből, jó akarattal, bátorsággal elmélkedővé s nemzeti ösztönből egyet s mászt óhajtó, megsejthető tanácsadóvá, inkább mint összehasonlítás, adatgyűjtés után általános törvényeket lehozni tudó szakemberré. *Új szavai* is ilyenek, ily kellő tájékozottság nélkül, és sokszor felesleg, s a hasonlóság alapja nélkül csináltak. Működése irányáért érdemel megjegyzést, mely irányt — meg lehet — nem jól követett; s bátorságáért és olykori helyes ösztönéért, melyet, mint utódainál sokszor hiányzót, nagyon méltó megjegyeznünk, kivált tudományos fogalmak megjelelésére alkotott szavainál.

Tiltakozik az ellen, hogy »kerülő beszédvel« fejezzünk ki valamit. Vannak is egyes műszavai, nem körülírások: *ens* levő, ma lény, — *exordium* kezdeték, *qualitas* minéműség, *quidditas* miség, *quantitas continua* mennyiség, *quantitas discreta* hánytság, *relatio* reávitetés, ma viszony, — *simplex* őszinte való, ma egyszerű, — *simplicissimus* őszinteséges, — mely szóknál már a *sincerus* és *simplex* értelmet zavarja össze, — *traditio* adaték vagy adalék, melynél szolgálilag járt el, ha a theologiai műszót akarja így csinálni. Hagyományt ebből nem érthetni. — Így *ad intra* belőltre, *ad extra* kívülre, melyeknél már a névutó után tett rag szokatlan, — továbbá *immediate* közbötlenül, eszköztelenül; az első merész rövidítés; az utóbbi jobb a mai *közvetlenül*-nél, — *superficialiter*: színlően vagy színűleg, ma: felületesen, jobb felszínesen vagy

színleg, — *phantasia* képzemény, melyben a *-mény* képzőt alkalmazza hibásan, *spectrum* látmány vagy tetszemény stb.

Vannak másféle tudományhoz és közéletre való szavai is, melyek ismét más nézetre vezetnek bennünket. Néha ugyan is megtartja a képzők helyes analogiáját s ennél fogva jól alkalmazza őket, például a *-mány*, *-mény* képzőt szerzemény, tetszemény, küldemény, forogmány stb., de ugyanezt hibásan mikor nem az ige töje, hanem igenév után teszi ilyekben: *rakottmány* mint: bizottmány (l. alább). Így az *-atlan*-t is. Jól ilyekben: hiteletlen, megoszladozhatatlan; de hibásan: forgottlan, teljestelen, — sőt szokatlanul ilyekben is: hasonlótlan, egyenlőtlen, különbözetlen. Az »*eleven*«-ből indulva ki *-vány*, *-vény* képzőt többnyire jól: égvény, televény, akadvány, ragadvány, járovány, irtovány (ez utóbbi *Melotainál* is). Csakhogy ezekben az értelmet különböztessük meg. Nála e *-vány* valamire való hajlandóságot, készséget jelent, nem valamely cselekvés vagy változás eredményét. Ő a nép: maradvány, ragadvány stb. szavaiban levő értelmet követte s épen nem azt, mely a beadvány, intézvény, állvány stb. más szókban előfordul, — melyekben a *-vány* a *-mány*-al zavartatik össze.

a *-ság*, *-ség* képzővel is furcsán él, részint a superlativus kifejezésére; régiséges, kegyetlenséges, hiteletlenséges, képtelenséges, hatalmasságos, őszinteséges stb., hanem ilyekben is: üdőségecske, megtartatandóságocska, legmegjegyeztetendőbb observációcskák — s még egykettő ilyen.

-ékeny és *éketlen* melléknév-képzőket erősen használja: élékeny (élevény), évékeny, úszékony, futékony, teniszékeny, szülékeny, eresztékeny, hívékeny, szenvedékeny, gerjedékeny, hervadékony s ezek ellen nem lehet kifogás, — és: teniszéketlen, szüléketlen (magtalan), éléketlen (élénktelen). Ez már merészség, mert példáját nem tud felhozni, legfeljebb az *érzékeny*, — *érzéketlen*.

-aték, *-adék* vagy csak *ék* képző van; ezzel alkotja: vágaték, rekeszték, illeték, egybehajtogaték. Régi szónk: akadék, akadékoskodik, maradék, hulladék stb.

az *-os*, *-ós* stb. képzőt is szerette: illendősön, berekesztősön, kirekesztősön, tapasztalhatósan, — minden esetre jobb hangzattal mint a mai *lag*-os igehatározók és melléknévek.

Néhol hát az analogiát, hasonlatot tévesztette. Természetesen is. E végre tudnia kellett volna a képzőket egybevetni, azok értelmét, erejét kitapogatni és jól alkalmazni. Ez ma sem nagyon történhetik. Vezette ebben a *nyelvérzék* s ez eddig helyes volna, de megzavarta a nagy merészség, mely messze ragadta, — s mely minden esetre meg is téveszt minden nem óvakodót.

Maga is sejti a tartózkodás szükségét, midőn tanácsul adja: »Nézzenek — így szól — a szónak eredetére s annakutána a több hasonló magyar szókra, s a neveket azokhoz alkalmaztassák. Mert úgy vagy, hogy nem minden derivatívumokban tartathatik meg a primitívák formáltatások, de sokakban, más hasonló szókhoz képest, melyekkel közönségesen élnek, igen illendősen meglehet.«

Másutt megtartotta a hasonlat, az arányosság, a törvényszerűség elvét. De igen is sokat alkotott. Nem mind jó az, a mi lehető, nem is mind szükséges. Mit kell szóképzés, újabb szók alkotása, mit a meglevők kapcsolatai, — mit a szófüzés ereje által kitenni pótolni, azt a nemzet szelleme megérzi, meghatározza. Egyesnek az összes akarat irányában várakozónak, szerénynek kell lenni.

Olykor nem is lenne a nyelv előnyére, ha két három szó által kitett mondatrészt vagy fogalom-csoportot, vagy egy fogalmat és a viszonyban levőket egyes szókba szorítva mondanánk ki, — még ha ez erőltetés nélkül lehetne is. A nyelvnek nagyobb jelessége ha analyticus eljárással, a különböző viszonyoknak külön szók, szócskák felelvén meg, könnyebben mozogva halad a stíl, a nyelvezet, mintha hosszú szókba zsúfolt gondolatviszonyok vontatottá teszik. E miatt kell szükségteleneknek mondanunk a *nyavalyítani* (-ssá tenni), *ártatlanítani* (-nak vallani), *oszladozhatatlan* mesterséges szókat, — melyek által némileg megelőzte *Geleji* a híres szócsíntant, melyet *Bugát* fékevesztett szeszélye e században tervezett volt.

Geleji különben látszik, nem sokat ad a szép hangzatra sem, melyet pedig egy helyt maga papol. Vagy csak a hosszas, méltóságos, dörgedelmes hangzást tartja szépnek? — Követte-e valaki *Geleji*t a jóban, roszban, a mit kezdett és példamutatásul tett is? Gondolhatni, hogy igen. Ha már mikor

kezd is, elmondhatja, hogy »többekkel együtt munkálkodik«, és »egy idő őrta«: gondolhatni, hogy nem maradt utódok nélkül, — míg az ő körük rövid élete is elmúlt; a mikor aztán nem volt jó idő a magyar nyelv tudományos nyelvű fejlesztésére, magyar tudományosságra s más ily nagy dolgokra gondolni. *Keresztúri Pál*ról, kortársáról csak annyit tudunk, hogy észszerű nyelvtanítását a magyar nyelv tárgyalásával kezdte meg; beszédében erélyes, merész, hatalmas volt, mint műveiből láthatni; különösködés és egyéni újítás jeleit nem mutatja. — *Medgyesi Pál* inkább. Oly heves szónok mint ő, oly merész beszédű mint ő, újít valóban; de nem megy annyira a különösködésben, a szócsinálásban. Sok változatát mutatja fel a legritkább constructióknak, s egyes szónak. Vannak is szók, melyeket egyedül nála jelel meg, ki minden szerzőjét korának át nem vizsgálhatja. Vannak pathétikus szónoklataiban oly rögtönzött beszédfordulatok, melyek őt egyik legkülönösebb, sajátosabb előadású írónkká teszik. Sőt vannak olyan új szók is, melyeket kortársaitól tanult vagy öntudatlanul vett által és úgy alkalmaz. Ő nála is előfordul az: *általabb út*, *nyegédség*, *fenköpés*, *megtéretlenség*, *sashodik*, *idleni* (Pázm. ülleni = üdleni); *idliünk*, *idljünk* alakokkal, (mi már az egyszerű gyökre való figyelmeztést tanúsítja), *mocskondani*, *sápolódni*, *suttonokban* cselekedni, *toborzékony fejű*, *vérhedés*, *vérhedt* = dühödés, *közles beszélgetés* (dialogus), *közbenvetetlenül* [Pázmánynál közbenvetés nélkül = mediate; Monoszlainál: eszköz nélkül (Gel. eszközötlenül)] immediate, *alakozás*, *álorczajátszás*, *becsedelem*, *tulajdonúl* (proprie), *igaztalanság*, *szököldözik*, *megemésztetendőleg*, *mindenhai*, *annytételképen* (virtualiter), *régiséges*, *szolgálatos*, *(rabotaság)* stb. E szerint: néha tudományos szükséghez való szólás, máskor népies beszédhez. Ebből látható, hogy egy húron pendül egynémely alkotásaiban Gelejjel.

Azonban M. egyrészt mivel a dologban a hibát meglátta, másfelől mivel Gelejjének mint főújítónak személyesen is ellenele volt, nem volt barátja legalább elvben az újításnak sem. Sőt híres *Dialogus polit. eccles.* előszavában kikel a beszédet rontók ellen. Egy helyt a mondva csinált szókról nyilatkozik: »A szó — úgymond — valamint a pénz, az jó, mely elkél.

A talált s gondolt szóknál, szólásoknál mi lehet, a mi a nyelvet inkább megmocskolná? Nagy fogyatkozásnak tartom, hogy mi az mi nyelvünket a deák nyelvhez szoktuk mérni, melylyel ékes tulajdonságiból s erejéből kiveszszük azt; holott ez annak nem mértékje, és régen más nemű is a mi nyelvünk, úgymint Napkeleti.... Csak ne sajnálnók a fészket ne a deák nyelvben, hanem magában felkeresni; vennénk minden kifejezések, kimondásokat a közönséges szokott magyarai szólásból, megtudakozván szorgalmasan, mint szoktak a jó magyar emberek aféle dolgokat kimondani: sokkal magyarabbul szólanánk és íránk.»

Sokszor ismételt és jó tanács. De bármely jó is roszzá lesz túlságra vitel által. Geleji csak a magyar nyelv természetét követte, mikor ilyeneket ajánlott és használt: *tanítodalok*, *vertelek* stb. Ugyan az csak a nyelv szellemében cselekedett, midőn némely képzőkkel analogia szerint, de igen is sokat s felesleg alkotott.

Medgyesi sem hibátlan. A tulajdon maga által ajánlott elvet sérti: *elhitette lévén, löttnek lenni* s más kifejezéseket használván. Vádolja még a nyelvújítást ilyenképen is ugyan ott: »annyira megkezdett ez egynehány esztendőök alatt a sokféle tarafarazással született nyelvünk vesztegetődni, hogy alig van, ki annak mótelyébe hire által is bele nem kapott volna, melyen mentől inkább kapdosunk, annál messzebb esünk a szónak igaz végítől, mely a szív gondolatának kifejezése és mással közölhetése.«

És mégis újított maga is, — és némely bölcsészeti műszavát még e század elején is felhozogatták. Többek közt *Versegghy* Tudományos Mesterszókönyv című szótárában Medgyesit is erősen használja azok közt, kik a tudománynak figyelemre méltó szokat alkottak. S a *temérdeki* == materialis vagy crassa superstitio, műnevezet, mely nála előfordúl, utóbb is sokszor található, valamint némely más, már előbb felhozott szók is.

De bármely önálló és valóban sajátos lelkes, élénk, megragadó a stílja, kivált *Jajjaiban*, nem ő volt az, kit G. után az újítási merészség pálmája illet. Az G.-nek egy védence, egy hű tisztelője volt, a kolozsvári ref. iskola egyik feled-

hetetlen újjáalkotója s örök disze: *Apáczai*. Érdekes az ő munkásságát Gelejiével összevetni. Apáczai oly értelemben mint Geleji, nincs hivatva nyelvújításra, mesterkélt szócsinálásra, azaz szándékos és merész képzésre vagy összetételre. Erre nem veti a fejét. Mit kísért hát meg? A néptől vagy általában szólva a meglevő nemzeti szókincsből pótolni a hiányokat, alkotni műszókat. Csak egyetlen egy képző van, melyre sokszor szüksége van, az *i* melléknévképző. Épen mint ma és mint máskor is előbb. Különben nem újít. Magyarúl mond mindent, de nem a tudománynak külön saját szavaival, hanem a közéletével, a nép beszédéből elvett szókkal, vévén azokat vagy első, vagy átvitt értelemben. Neki a mennyiségtani fogalmak közül: középpont = *közlő közép*; pyramis: *lángszabású*, ellipsis: mellyékes vonás, planum: *síma*, superficies: *szín*, factor: *tevő*, factum: *tött*, zenith: *tető pont*, massa: *temérdek dolog*, angulus solidi: *temérdek szöglet*, relativus: *viszontagozó, viszontagsági*, sphaericum (sphaeroid?): *gömböljeg*.

Így a bölcsészetiekben: subjectum vagy substratum: *aláíjvetettségű dolog*, Gelejinél: aláíjvetett; inducere: *behozni*, implicate: *betakarva*, sententiae relativae: *egybekötött tekinetek*, propositio: *felvétel* stb. simplex: *maga színént való* = *őszinte, eleve való ítéletek* = a priori deductio. stb.

Természetes, hogy ily műszók határozatlanok és ép azért homályosak, — közlésre, tovább fejlesztésre nem alkalmasok. Innen van, hogy az ő jó igyekezete is porba esett. Utódai nyelvéből újonnan alkotott szókat hozhatunk fel; de keveset és bátortalanul felvetteket, épen nem képzetteket. — Legfelebb az *-i* képzőnek előbb is divatos alkalmazását találjuk nálok: cselekedeti és eredeti bűn, eszközi ok, életi kezdet, főökiképen. Dicsérték de nem követték. Elmondták, hogy ha őt követik, mily sokra vihették volna a magyar nyelvet, melyen már 1650 körül logikát kísértett ez ember írni. Utóbb vádolták, hogy semmi hasznot sem tett. Majd elkövetkezett a nemzeti önállóságnak, azzal a magyar tudományosságnak hanyatlása. Nem volt, ki a munkát folytassa, javítsa.

A nyelv művelése folyt más vidéken is. Ki tett érte töb-

bet mint Pázmány? S nem keveset tettek némely kortársai, az ügyes bár nem mesteri előadású *Balásfi*, *Veresmarty*, *Monoszlai*, kit igen gyakran idéz *Verseggy*, kitől valóban jó kifejezéseket veszen fel például, — s még néhány. Munkáikban semmi ily merészség. Népszerűen, mindig érthetően, könnyedén siklanak át a theologiai nehézkes kifejezéseken, — nem tudományos megszabottsággal, hanem népszerűen hű értelmezéssel adván a tartalmas tudományos szókat. S ez az időhöz képest érdemök. Ha amott több bátorsággal, erőlködéssel, itt ügyességgel de tartózkodással is foly a nyelv ügyében a munkálkodás.

Pázmány kifejezi a szókat ily formán: absolutio: *öldás*, absurditas: *éktelenség*, accidentalis: *nem művolthoz tartozó*, accommodatio, *hozzá szabás*, adjuncta rerum: *környül álló dolgok*, adventus: *jövetel*, adumbrare: *árnyékban jelteni*, analogia fidei: *hitnek folyása*, antecedens: *előjáró mondás*, apparens: *tettetés*, argutatio: *elmefuttatás, agyaskodás*, auctoritas: *méltóság*, capitalis: *főbenjáró*, centrum: *székpont*, character: *bélyeg*, circulus vitiosus: *hibás csavargás, kerengés, kerengő bizonyítás*; másutt: *kerék*; — clausus: *zárlott*, colorare: *hímezni*. Mindebben semmi nyoma új alkotásnak. A korhoz alkalmazott, jó, értelmes, népies beszéd; tudomány műszók nélkül.

Mindez a század utólja felé megcsökkent. Erdély rövid ideig tartott »arany korá«-nak szép napjai elmúltak, — az előbbi iga helyett más, a szellemre erősebben nehézkedett iga következik. Itt és mindkét magyar hazában fenakadt a magyar nemzeties haladás; ezzel együtt a nyelv irodalmi fejlődése. Kivált öntudatos, szabad, és ha úgy mondhatom, kedvvel, lelkesedéssel, bátorsággal, reménnyel s önbizalommal fejlesztése. Az irodalom alig tenyészt, terem valamit. A XVIII. század első éveiben 4—5 magyar könyv jelenik meg, vagy ha több 8—9, évtizedekig. Ki álmodhatnék ily időkben magyar tudományról, magyar nyelvű főiskolákról, magyar általános műveltségről, mely nélkül nemzeti létel nem gondolható. Itt az iskolákban egy szerzet uralkodik, mely nem ellensége a nemzetiségeknek, de nagyobb barátja az egyház világi uralmának; — vele egy pórázon futnak a protestáns iskolák is a nemzeti

nyelv és ama fensőbb törekvés s cél elejtésében. Új ég és új föld. — Mégis találkozik a XVIII. században is egy ember, ki a nyelvért tesz valamit, bár előkészület és fensőbb célzat nélkül; ösztönből, nemzeties érzésből.

Legjelesebb írónk *Faludi* külföldön ír magyarul, mint Molnár, Pázmány, Bessenyeiék stb. Ír, hogy »távollétében ki ne kopnék született nyelvünkől, s hogy sok heverő pennának példát nyújtson.« Ír az életnek, a vallásos és nemesebb életnek, az ő idejében legszámosabb olvasóknak, az előkelőknek. Ír az udvari fensőbb élet szükségéről, elveiről. Fordít — mert prózai munkái mind fordítások — könnyed, gyors menetelű, választékos prózát, szóban elég gazdagot, tartalmára nézve vonzót és mégis eléggé komolyt; némileg bölcselmit. E művei magyarul adásában *Faludi* rendkívüli sikerrel jár el. Művei legjobb prózák, mit irodalmunk Kazinczy előtt felmutathat. Könnyedek és tartalmasok, régi és újkori kifejezésekkel gazdagok. Ha újabb irodalmunkat két fő időszakra osztanók, a régibbre és magyarosabbra, a XVIII. századig, — és újabbra: ő a határon állna, s nem tudnók, melyikhez tartozik. Mert sem régi jó szavai, népies beszéde, — ama darabosság, nehéz érthetőség, durva pathosz nélkül — a régihez számíttatni, sem a fészesség s tartalmatlan bőség hiánya az újakhoz sorozni nem engedik.

Mint általában erőlködés, úgy szólási vagy stilbeli újításra törekvés nála mérsékelten található. Mindenütt világos, egyszerű, folyékony. Szerény az idegen szók irtásában, a honnan nála: *theoria*, *speculative*, *praxis*, *textus*, *scientes volentes*, *per praxim*, és *conversatio*, *de jure*, *de facto*, *persvasio*, *interesse*, *specie differens*, és sok efféle egymást éri. Ezeket pedig *Medgyesi* alig, *Geleji* éppen nem szenvedte volna meg beszédében. Ez egy kis hiány; de *Faludi* érthető, könnyűded akar lenni, mint a francziák, kiknek kedvellője s utánzója volt költészetben és prózaírásban.

Nyelve különösebb tanúlgatást érdemel. Sok régies alak. S ezek megtartásáért is méltánylást érdemel. Nála 1744 után előjönnek ilyek: *vajki* — *mínem*, »ki szép műlatás ez!« — Ilyenek: *az istennek szavát nem alku megvetni* — »a természet arra intézett (célzott)« — »az embereket

veszem csodára» — »pedig, hogy tudom, felén túl vagyok a veszedelemnek.«

Sok rövides kifejezés: *csenddel, torlani* »a hivságot a szennyességgel torlanod«, — *szólatlan gyermek, értettük tanács, hallottam dolog, te keresztelted* jószágok, — és ama: *mondton mond, üztön üz, fogton fog.*

Újitott kifejezéseknek látszanak: *bünölöm* (vádalom), *igazlom, istenelem, károlom, keveslem, nehézlem, botlékony elme, csendetlen erkölcs, finnyás izellet, gyapottlág, hajlagó test, eszében gyarlódott; pórend, erkölcsös tudomány, felesen hozzá részelkednek, csenddel és vigyázva beszélj, jelenlét, rab-szíz, vashilincs, megudvarol bennünket, lélekerhelő leczke, elízetlenítik a conversatiót, elme-lelemény, agyaskodás, gondolom szerént* (theorice), *tettben* (in praxi).

Faludi jelessége hát abban áll, hogy a régít az újjal úgy elegyíti, hogy beszédében nehézkes helyek alig találhatók, — hogy benne erőltetésnek semmi jele; ellenben sima, folyékony, egyenlő menetelű beszéd az ő állandó jellemzője. Hogy élénk, érdeklő és vonzó mindenütt.

Ez a század közepe tájáról való. Csak egynek kettőnek tudnánk még nem ehhez hasonló, csak némileg önálló, erőteljes beszédet mutatni! De azt mondhatni, hogy nem is foglalkoztak olyan tárgygyal, mely alkalmat adott volna a kissé merészebb szólásra, mely kísérletre tette volna nyelvbeli gazdagságokat, képességeket. Még folyvást csak theologia vagy köznapi bölcselkedés uralkodott.

De következtek idők, a század utolsó tizedeiben, midőn az iskolák s fensőbb tud. oktatás külföldi példák szerint egy és más tudományát kezdték befogadni. Ekkor a nyelv műszókbeli szegénységét újra kezdték érezni, — s bár nem nagy merészséggel és sikerrel, új szók, purismus letéstitéséről gondolkozni. *Bertalanfi Pál* jezsuita nem kis terjedtségű s értékű földleirási munkájában (1757) magyar műszókat kezd csinálni. Ismét egy más szép lelkű s nagy szorgalmú írónk a physika és mennyiségtan körében kísérti meg az újítást, mindig csak közéletbeli szókat alkalmazván. Ez *Molnár János*. Az ő (1774) *Fizikájában* jelentek meg ilyen magyar új műszók: *látzat* (lát-szat) = phaenomenon, *munka* = effectus, *picinkeség* = atóm,

parány stb. Utódja épen e szakra nézve *Dugonics* volt, ki (1784) matematika tanára lévén, magyarítja e tan szavait. Egyrészt *Molnár János* nyomain jár. De ő maga is veszen fel újakat kevés szerencsével, Így: *tudákosság* = mathesis (Moln.), *mekkoraság* = quantitas, *húzamos mekkoraság* = quantitas continua stb.

Szavaik eléggé ismereteseek. Látnivaló, hogy itt erőteljes és népies képzettségű magyarnak a néptől felvett s kissé módosított szavaival találkozunk, sajátos ellenkezésben az utóbbi újítókkal. Ezeknek az volt jó, a mi népies, ha szabatos hangzatos, rövid, feszesre szabott nem volt is. Utóbb az lett jó, a mi rövid, feszes, és főképp nem népies volt.

Van Dugonicsnál néhány másféle is. Az ő műve: *álladalom* = status, *tanácsnok*, *lovancz* és még nem épen kevés Etelkában stb. Itt már a képzők körüli merészsége, egyszerűsmind vakoskodása tűnik szembe, mit nem csodálhatni 1780 tájáról.

Ez idő táján megindult a magyar nyelvű munkásság más szakokban is. Így az orvosiban *Rácz Sámuel* által (1770 után), a philosophiaiban még előbb, *Sartori* és *Benyák* által, kik lelkesen mutattak utat az ifjúságnak a tudomány magyaráról művelésére; de mint megjegyzik, műszókat nem csináltak, hogy érthetetlenké ne váljanak. Általában az újítás csak a most jellemzett módon és eszközökkel mutatkozott. És csak kis körben. A nyelv szűk, szegény voltát el kellett ismerni; el is ismerték, a kik csak a művelt, és tudományos életre tartozók kifejezésével foglalkoztak. Így többek közt *Bod Péter* »Isten vitézkedő anyaszentegyházának historiája« előszavában kimondja, hogy »most (1760. körül) a nemzeti nyelv közel van a megzavarodáshoz, és abból következő romláshoz.« Ennek okául a szentírás magyarázók és törvénytudók latinnal kevert beszédét, a katonák francia műveltségét és társalkodását adja.

A külföldről erősen, mondhatni rohammal terjedt s áradt át a műveltség, az ismeretek sok neme, — s ezek mellett volt a sok körülmény által fentartott utánzási hajlam, majmolódás — mely mindig éretlenség, sőt erőtlenség jele; a

divat ellenállhatatlan hatalma, — mivel a természeti kacsok elszakadása, a faj ősi ösztönének elgyengülése: elfajulás jár.

Sajátságos. Az öntudatra ébresztés onnan indul meg, honnan a romlás ered: Bécsből, vagy Bécs tájáról. Nem a Besenyeiék körét értem, hanem a legelső magyar folyóirat: *Magyar Hirmondó* (1780) és *Magyar Kurir* (1787—92) dolgozó társait. (Amaz Pozsonyban, ez Bécsben jelent meg.) E két lap munkatársai voltak e kor legtevékenyebb emberei nyelvügyben is. Így *Ráth* maga, ki a legnehezebbet a kezdést tette meg; *Barczafalvi Szabó Dávid*, ki a regényirodalmat kezdé s kivált új csinált szókkal gazdagította az irodalmat. *Szacsvai* a kornak legkitünőbb pamphletaire-je; *Révai*, kiről alig kell szólanom, mert mindnyájánál nagyobb és ismeretesebb; *Decsi Sámuel* első rangú író, ki a *Pannoniai Phoenixet* írta, mely mű nem évelt el 1790 óta.

A nevezetes egyének csaknem mind együtt, és egyszerre éltek azokkal, kik az úgynevezett francia költői iskola hívei voltak, kiknek csak buzgósága volt új, nyelve avúlt, lapos, darabos, — és azokkal, a kik még nagy számmal mintegy a háttért formálták: tisztviselők, magyar tanulók, értelmes iparosok és ilyfélék. Nagyocska kör, melynek egy része irodalmi munkálkodást folytatott, más része olvasott és bírált, egy nevezetes része pedig távolról vett részt dolgaikban. Mert néha a nézők is részt vesznek és hatnak. Ekkor vált közülök egy, ki a szók csinálásához erősen és merészen, mondhatni vakmerően fogott. S ez *Barczafalvi Szabó Dávid*. Szépirodalmi képzettségű ember, mint több újitónk; s mint egykor az *Ars poetica* szerzője: *Losonczy István*, zeneismerettel is bírt. Mint ilyen és mint a *Hirmondó* szerkesztője Pozsonyban, megérezte a nyelv szóbeli szegénységét, és pótolni akarta. Így alkotta műszavait, melyeknek két sorát közli az általa fordított *Szigvárt* című regény mellett. E szók nem tudományos esmeretekre tartozók. Csak a társalkodás és művelt élet szavait újítja, csinálja. Újítása ebben áll:

1. Már Dugonics példájából sejti, hogy a képzőket alkalmazhatni meglevő tökhöz, ezért alkalmazza is, sem eredeti magyarságokat, sem jelentésöket nem vizsgálván.

2. Új töket alkot rövidítés, néha változtatás, néha idegenből a magyar kimondáshoz alkalmazás által.

3. Összetételeket csinál, a szóknak hol elejét, hol végét önkényesen elmetszvéen és úgy forrasztván össze.

Igy szülemlenek badar, csaknem bohó szavai; ilyekből mutatványúl bőven adni szükségtelennek vélem. Töket csinál a) magyar gyökökből, *alap*, *alpol*, *alpály* (fundus), *arány átagló* (átló) *barándok*, *magándok* (barát = coenobita és eremita), *erevít* (erössé tesz, erő-től, mint merevít), *érmecz* (ma: rugany), *fenyed* (stab, törzskar, mint ezred, század), *hőmp* (golyó, mint gomb), *hőmpöcz* (mint gömböcz), *ima* (religio; tehát nem könyörgés) *imál*, *imálna*, *imánk*, *imánesi*, *imándok*, *imász*; *lible* = uszószárnny, *leble*, *laplika*, *minta*, *ocsom* (profan), *szenyv*, *szűszű* (matricula).

b) Idegen szókból átalakítva: *barándok* (barát), *galgala* (ecloga), *garonda* (gerundium), *taralla* (trio), *estély* (stilus).

c) Vegyítve: *haladicsom* (elysium boldogsága), *ókumlász*, *szomszutolsó* (penultimus).

d) Érdekes az ilyen: *küllő* (radius), *küküllő* (diameter), így *pont* és *popont*. (Épen úgy mint előbb láttuk a franczia költők egyikénél.)

Méltó-e ez újító, hogy vele foglalkozzunk? Valóságos monomaniában, ha nem rosszabban látszik lenni, mindent összezavar mintegy deliriumban. — Alig van oly bűne, melybe utóbb is bele nem estek volna, melyben utóbb is ne leledzenének, ha kisebb mértékben is.

Minden képzőt felhasznál és mondhatjuk: egyet sem jól. — Töket csinál, az eredetieket elferdítve. — Idegen szókat vett fel és rontott el, mint a nép; ilyen számtalan van, csak növényneveinket tekintsük meg. Összevegyítette ezeket; ugyan ezt tettek utóbb is néhányan: *hadastyánt*, *nyakorjánt* csináltak, vagy *ábrándot* és sok mást.

Szavainak egy részét az újabb idő elvetette. De megtartott néhány szavát, képzésmódját s pedig részben a legrosszabb alakokat. Megtartottuk: *alap*, *arány*, *börönd*, *csontváz* (jó!) *essernyő*, *feledék*, *felleng*, *felület*, *fentség*, *gúnyor*, *helyettes*, *hosszáta*, *himez*, *ifjoncz*, *ima*, *íromány*, *írász*, *jelenet*, *kelengye*, *kormánynok*, *közömbös*, *láthatár*, *leble*, *meneszt*, *minta*, *művész*,

naptár, önkéntes, rekesz (jó, népies), szabda, szakma, személy-nök, szemle, szerep, tanoda, tanácsnok, tábornok, térime, titok-nok, torz (truce), tömör, tünemény, újoncz, ügyész.

Dugonics örömmel üdvözölte és biztatta. *Kazinczy* vádolta, hogy rút szókkal keverte románját. De másutt ugyancsak *Kazinczy* mondja: »B. kárt nem teve, hasznot teve s igen nagyot. Egykét szavát elfogadánk, s akkor egy-kettő is nagy ajándék volt; a többit addig nevetünk, míg felvilágosodék előttünk az a nagy titok, hogy a merés csak szerencsétlen volt, nem tilalmas.« Így másutt is.

Barczafalvi a szándékos vagy rendszeres újítás apja. Benne megvan annak minden bűne. Az ő példája adott tekintélyt azoknak, kik 1790 után mesterkéltek a nyelvet, szaporították az új szók számát, újra meg újra és számtalanszor szegték meg a nyelv törvényeit, vétkezvén a nyelv szelleme ellen. Ez akkor nem volt oly nagy baj; mert közlekedés, vegyülés, a cultura erős áramlása, a szabadabb szellem közönyössége nem rontották még el azt a valamit, mi a hazai szóhoz úgy csatol, mint a gyermeket az anyához, a családhoz: a nyelvérzéket.

A nyelv ügyében a mozgás már 1790 előtt megindult. Ezt már előbb is említettem s *Molnár*, *Dugonics* s mások példáiból igazoltam.

Magyarították a tudomány nyelvét folyvást s továbbtovább. Így a bölselem és theologia nyelvében egyet és mást *Márton István* pápai tanár, Kant bölseletének egyik buzgó hive s meghonosítója, ki Keresztyén theologiai moráljának (1796) végén mondja: »miért kell nekünk attól félnünk, hogy a magyar füldobja legottan beszakad, ha valamely új formájú szót akarnak behozni.« S egy szójegyzéket kapcsol művéhez, melyben többek közt az *általános* (absolut), *érzékmód*, *lételesíteni* (realisare), *törzsöklűn* (peccatum stirpis vel radicale orig.) *törvényesség* (legalitas), *erkölcsi czimer* (character, utóbb erkölcsi bélyeg) stb. foglaltatnak.

Földi az első tudományos értékű magyar Állattan szerzője (1801) már előbbi években adott ki egy 1799-ben dolgozott előszót, melyben megvallja, hogy a már előbb általa kiadott *Kritika* értelmében új neveket adott magyarul az állatoknak,

elnevezvén azokat vagy tulajdonságaikról, vagy idegen nevek után, lefordítva híven. Szavai, melyeknek nevezetes része még él, mondhatni merészek, s a nyelvújítók féktelenebb alkotásai közé tartoznak. Így: *eszeleny, fülemész, reptelen* apterodytes, — tűrhetők, a melyekben elvont dolog vagy tulajdon nevére nevezi el: *gályagancs, hajókár, hanyagcs, kehelyfog*, — legjobbak pedig, melyek élő való természetéhez alkalmazottan *-ész, -ész* képzővel alkottattak: *fürkész, rügyész, sérész, csigász, — szántóka, félszegűszó. egyenpéltű* s így igen sok.

De kiváló figyelmet az 1790 előtti újítók vagy újítás keze alá dolgozók közt *Baróti Szabó Dávid, Kisded szótára* utóbbi kiadása által érdemel. Hol veszi szavait, nem magyarázza. Látjuk, hogy egy részök régi, más részök tájbeszédből való. De hát *erény, gyér, halk, hason, heged, henye, hí* (= üres), *hömp* (teke), *minta* (Barczafalvi) és ilyfélét sokat? öszszeszedegette s külön válogatta a nép beszédéből és újított is. S ezzel sokszor gazdagította és úthá igazította a nyelv-mivelőket.

Ide járult a finomabb izlésű stilsták munkássága, kiknél a szebb beszéd fonálán és a főlebb törekvés által jöttek létre jobb mondatok, csinosabb, rövidesebb szófüzés, szóillesztés, — és néha e közben s ennek folytában csinosabb szók. Már csak az is nyereség volt, csin és újdonság tényezője, ha a latin szónak végzetét elhagyták, ha a sok képzőből egyet el ejtettek, ha mertek kötszókat mellőzni, kivált a hosszúra fejletteket. Ilyekért magasztalja Kazinczy *Báróczyt*; ilyekkel lépett fel ő maga is; ilyekért és igen kevés merészen újított szóért valljuk *Csokonait* művészi prózaírónak s szépen verselő költőnek. Esmerjük is tiltakozását a nyelvet újítani nem merők ellen.

Az újított szók száma nem kevésre ment már 1790 táján. Már az 1794-ben írt debreczeni Grammatika tudomásul veszi és fellép ellenök. Nemcsak előbeszédében kel ki a szolgai fordítás és a miatti nyelv-romlás ellen, hanem utóbb (304—332 ll.) egész sorát tárja elő »a magyar nyelv regulái ellen tsinált új szók«-nak, még pedig szerencsétlenül. Mert az újak közül a legjobbakat akarja roszalni. És okoskodásai szűkkörű ismeretből, a nyelvtörténet teljes mellőzésével, van-

nak sikertelenül felhordva. Roszálja például *bevégez, állomány, előzmény, eszközöl* (de csak *csinál* értelmében), *foglalat, felület* (ebben igaza van), *gömb, henger, különbféle, lát-szat, magyarít, nyomtatvány, személyesen* (»személy szerént«), *szótár, terjedtség, tökéletesít, uradalom, ügyész* stb.

Érdekesebb, mikép szól a nyelvújításról (Előbeszédének XVI. s következő lapjain), mely már annyira elterjedt volt, hogy az új szókkal »sokan ékesség gyanánt élnek úgy, hogy még a vármegyék székein költ írásokban láthatni és olvashatni afféléket az igaz magyar füleknek botránkozására.« Az újítás ellen több érvet hoz fel, több szempontot emel ki. 1. Nem kell újítani, ha van idegenből átvett meghonosodott jó szó. 2. A nép beszédéhez kell alkalmazkodni, és a nyelv együgyűsége ellen szokat nem csinálni. A nép megért mindent, csak jól magyarul adják elő. Az *tudna* igazán magyarul, ki a népnek a legmagasabb dolgokat is érthetően adná elő. 3. A fordítások és utánzások rontják meg a nyelvet. Nincs hasznára a nyelvnek, ha sokat fordítanak és írnak.

Látnivaló, hogy itt két dolog nyilatkozik. Egyik a magyar néppel magát kapcsolatban érző, a néptől művelődésben, tudományoskodásban lényegesen különbözni nem akaró ember, — másik a korlátozott felfogású s ismeretkörű tudós. Egy szóval megengedi az újítást a tudományos szókra nézve, másikkal megtagadja azt is, mert a nép meglevő szavaival kívánja tolmácsoltatni.

Másik tekintélyes bírálóra talált az újítás az Erdélyi nyelvmívelő társaságban, vagyis annak tervezőjében és szóvivőjében: *Aranka Györgyben*. Nem maga, hanem azon kör és társaság nevében szól, melynek képviselője volt, midőn mind az általok tervezett Nyelvmívelő társaság *Rajzolatában*, mind ugyanazon társaság *Munkálatai* I. (és utolsó) darabjában elítéli az újítást. Előbbi helyen (17. l.) azt mondva: »nehéz és kényes munka ez. Innen vannak azok az idétlen és szenyvedhetetlen új szók, mint megannyi afrikai csudák, melyekkel némelyek igen sietett és éretlen buzgóságból tiszta nyelvünket meg kezdték fertéztetni. Ezekről az egek őrizzék édes nyelvünket.« Utóbbi helyen így: »panaszolnak és azt mondják, hogy a magyar nyelv, eddig, a míg senki sem kí-

vánta *mívelni*, ékesíteni, ragyogtatni, épségben megmaradott; most, mióta mívelni kezdték, szemlátomást elrontatott és rontatik naponként, vagy erőltetésből, vagy czifrázásból, vagy tudatlanságból, vagy a különösségeknek és nem közönséges száj-izű szóllás formáinak s új és többnyire hamis kohóban vert szóknak formálásával, a tiszta szép nyelv mintegy megszeplősített; — a társaság helybeli munkás társai az újjításoknak teljességgel nem baráti« stb.

Íme a magyar tudósok akkori két középpontján ellene nyilatkoznak a nyelvújításnak. Mi okon? utóbb meglátjuk.

Sokat jelent az is, hogy a legjelesebb nyelvésmerőink, mondhatnók nyelvtudósaink is általában ellene voltak. *Révai* »új szokat csinálni nem szeretett; de a régieket keresve kereste«. Semleges volt legalább is ez ügyben *Gyarmathy Sámuel*, a finnista; ellenséges pedig az orientalista *Beregszászy*; mindkettő e kornak nagy tudományú és szorgalmas nyelvésze, kikhez hasonlót egy félszázadon át nem nyert nemzetünk *Révaitól* (1806) *Hunfalvyig* (1850). Erről azonban utóbb.

Általában véve egy ideig kevesekre terjedt ki az újítás hatása. Kevesen pártolták, kevesebben alkalmazták. Hatásos körökben, magyarság középpontjaiban ellenzették. Maga a nehézkes szellemi élet sem pezsdült fel könnyen, annál kevésbé indult meg a nyelv ily merész változtatása. Talán sikertlen kezdeménynek is marad mindaz, ha némely körülmény s a véletlen nem segíti elő. Egyik ok az országos viszonyokból fejtett ki, másik magános vagy egyéni dolog. Az országgyűlések újabb meg újabb rendelkezéseket tettek a nyelv ügyében. A megyék alkalmazni kezdték a közügyvitelben. Hatottak e középpontból a hazafias magyar írók (*Virág*, *Révai*, *Berzsenyi* stb.) költői s történeti művei is. Tapasztalták azonban, kivált a megyék s főkép a törvényszolgáltatás körében, hogy a nyelv szavakban szegény. E miatt igyekeztek magok szokat alkottatni. S ez már a század első éveitől fogva így volt. Egyetlen egy jelenség a maga nemében.

Másik eszköze az újítás sikerének *Kazinczy* hatása volt. E dologról szólva, rendesen reá gondolunk mint szerzőre. Ő pedig csak nemesebb irányadója s győzelemre vezetője volt.

Mert mesterének *Báróczinak* különösen sikerült csinosabb, rövidebb, kissé feszes, a külföldi társalkodási nyelv szerint idomított prózát mutatni fel. Szavai szépek, de nem mester-ségesen alkotottak, nagyobbbrészt könnyen jöttek, természetesen szülemlettek, nem számosak. Inkább idegenek rövidítve, magyarítva, mint új magyarok. Kazinczy főkép a műízlés nemesisén munkált. Így a *Bacsányival* kezdett *Muzeumban*; így saját *Orpheusában*. A nyelvújítás másodrendű dolog volt; célja nem is akart lenni öntudatos tüzetes szócsinálás; hanem átvétele, fordítása szép daraboknak, francia és német remekeknek, azok által a salon-nyelvnek, a társalgás műszavainak átalvételése, eltanúltatása; ama finomabb viseletnek, pathosz-nak, úgyszólván beszédbeli pompázásnak, diszkeskedésnek meghonosítása. Így volt egyelőre. De majd kiszabadulása, tehát 1801 után máskép lett. Az ember hazafias lelkét, tevékenységét nem törte meg a hétévi szenvedés. Elhatározottabb volt, mikor kijött. És összeesvén az idő, a megyék, testületek, egyesek törekvéseivel, ő is elszántabban látott hozzá. Ettől fogva csinálgatta a szokat társaival együtt. Itt kezdődik a tüzetesebb nyelvújítás, — melynek vezérférfiai: *Kazinczy, Kölcsey, Szemere, Helmechzy Mihály* stb.

1790 óta Budapesten némileg össze kezdett vonulni a magyar értelmiség. Az iskolák és hatóságok férfiai közt sok volt a nyelv iránt buzgó és tehetséges ember. Ezen körökben ápolták, melengették, élesztgették a nyelvművelés ügyét. E köröknek volt vezére, példaadója, mozgatója Kazinczy, ki szinte úgy művelt, művészi hatású és izlésű ember volt, mint nemzetének barátja, jó hű fia, és fájának forrón szeretője.

Kazinczynak meleg keble mohón szivta be a külföldi nemesebb költők és műbírálok szellemét, tanait. Az ő hajlékony szelleme ügyesen és azonnal tudta a szépet megérezni, a mit megérzett kifejezni, s a mit kifejezett másokkal is rokonszenvesen közölni, másokat megragadni, maga után vonni. Minden áron terjesztetni kívánta azt, a mit tanult és tudott, s terjesztette is teljes *kitűréssel* minden ellenzés, gúny és gyanúsítás daczára. Így terjesztette költészeti elvein kívül, sőt azokkal együtt *nyelvújítását* is, melyre nézve ő egy új elvet, a *szépnek*, az aesthesisnek főjogát alapította meg. Újított, mert

a beszédet széppé akarta tenni, s újított, a hogy a szépek elvei kívánták.

Elveit ő maga sok helytt kifejezi s tantételbe foglalja azok ellen, kik az újítást megengedték, de csak tudományos érdekből, és csak úgy, a hogy a nyelv akkori használatával, az írók akkori nézeteivel megegyezett volna. Újított, mert azt hitte, hogy a nyelv ügye, sorsa és így annak művelésére nézve is a principium megállapítása az írók kényétől függ; conventiótól, de nem a százczrekétől, hanem a néhány hivatotttól. Midőn a régibb tanok emberei, a meglevő igazán magyaros, de elburjánzott nyelv ortholog bajnokai, a megcsontosodott nyelvérvék védői, ellene szóltak, azok a »harangkongatók«: a szép művekre mutatott s a classikai szerzők példáira s a nép ellenében az »odi profanum vulgus«-ra gondolt s az ő imádott *Göthéje* azon szavaiba burkolózott: *én az alnépnek nem éneklek.*

»Nem a szokás a főtörvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, a minek lennie kell és illik: hív és kész és tetsző magyarázója mindannak, a mit a lélek gondol és érez.« Így szól *Báróczi* munkái kiadásához írt életíratában az erdélyi Nyelv-művelő társaság esmeretes nyilatkozata ellen, mely azt mondja többek közt, hogy a nyelvet művelni nem kell, »mert tökéletes.« Igenis szép s jeles ez a nyelv, mondja *Kazinczy*, de a melynek mégis tökélyesítés kell. A kikre az erdélyi tudósok hivatkoznak: *Illyés* és *Gyöngyösi* és a *Hallerek* mind neológok voltak. Nem az a jó nyelv próbája, hogy az alnép is megértse. Mi lenne így *Horác*-, *Sallust*- és *Virgilius*ból?

Ugyanezen tudósok azon kívánatára, hogy a nyelv »idegen kecskékkel el ne tarkíttassék«, azt feleli: »De hát a latin nyelv el van-e tarkítva a görög, a német, a franczia kecskékkel? Szemünk ezen idegen kecsék látásához a magyar arczon végre hozzá szokik s az idegen kecsét a magyar arczon addig nézzük, míg végre magyar kecscsé leszen.« És itt kikel a fertelmes hosszúságú szók ellen s eléggülten mutat az új *béke, hála, szorgalom, kellem, kegy, csin, szemöld, árny, lég, lény, szellem, egyetem, rény, szerény, méltány, anyag, telj, rim, alagy* (*Grund zu einem Gebilde*) *érzék, gyengéd, kecs, inger, mimel, szókra.*

A szók ilyen szaporítása által, folytatja ugyanott okosko-

dását, nyelvünk »többszínűséget« kap. Képesek leszünk a külföld legjobb íróit *saját színben vagy tónban* lefordítani. »Felér-e e haszonnal, a mit nekünk a puristák ígérnek? Nem volna-e oktalanság az ő tanácsokat követnünk, ha való, hogy minden jobb, minden meglelkesült író gyakran nem akarva s önmagától is meg nem sejtve, új szólásokat teremt; ha való, hogy a nyelv a szerént változik és bővül, a mint ideáink s ismereteink szélesebbre terjednek, ha való, hogy egyedül a kiholt nyelv változhatatlan, az élő nyelv pedig mindig vagy jóra vagy rosszabbra változik.« — »Van az írónak joga új szót csinálni. Hol veszi ezt? Ott, a hol a hős veszi szabadságát, hogy az ellenséget *sine imperio* megverje, — ki némely hangra betű még nem lévén, arra jelt talál és alkalmaz, ki a lant négy húrába többet fűzött s tovább folytatta, míg eléállott a fortepiano. — Teremtett-e új szókat a görög író, nem tudjuk. A római a görögöt vette át, az új román a római és görögöt, a német az új francziákat átváltoztatván és rövidítvén. Ezek csak úgy nem idegenek többé, mint nálunk a Hallerek és Frangepánok. Az átvett szók a mi nyelvünkbe nem illenek; de meg kevélyekké is lettünk átvenni (Mária Terézia idejében!). Csinálnunk kell hát a szókat. Így tett III. Gusztáv Svédhonban is, ki nemzete szótárának hézagait kipótolta mint író; és népe ezt hálával vette. Így tettek *Barczafalvi Sz. D., Virág, Kis* stb.« Hozzá teszi mint eredményt: »Új nyelvet a sokaság teremt; a már készet nem a nép, nem a szokás, hanem a jobb írók viszik azon tökélet felé, a hová (az) felhághat; az újonnan teremtett, újonnan származtatott szónak elfogadására mindig hajlandónak fogja magát mutatni a nép, ha az múlhatatlanul szükséges és szép hangzású leszen, és ha az író ezzel gyakrabban nem él mint illik, és stíljával a füleket elbájolni tudja.

Ugyanezt fejezi ki *Csereihez* (1805. mart.) írt levelében. »Szabad-e a nyelvet újítani? Mi napkeleti nemzet vagyunk. Jó. Tehát nem kell ifjainknak a művészet új remekeit szemlélni? A nemzet mely csak most indul haladni, észrevehetetlenül (önkéntelen) a műveltek követőjévé lesz — s jól teszi. Debreczen maradni akar. Ellenkezik ez a természet törvényével s *Horáczal*: »Quodsi tam novitas graecis invis fuisse stb. Hasonlítja Horác a nyelvet az erdők fáilhoz, melyek el-

húllatják, majd újra visszanyerik leveleiket. — De az aesthetikai írónak nem azt kell kérdeni: szólanak-e így? és szólott-e már így más? Ez a kérdés csak kiholt nyelvekhez illik. Hanem ezt: lehet-e nekem így szólani, hogy szólásom elegans, energicus és jó hangzású szólás legyen. Én tehát neologus vagyok s azt tartom, úgy kell.»

Ismét a Tudományos Gyűjtemény 1819. XI. füzetében, hol egy valóban nagy értékű cikkben menti magát s programmot ad vagy apologiát nyelvújításához. »Az írónak minden szabad, a mit a minden nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természete (örök szokása és törvénye) világosan nem tilt, a régi és újabb classicusok által nevelt ízlés még javasol is, és a szükség multhatatlanul parancsol.«

Ime a nyelvújítás igazolása s egyedüli jogczíme a *szép érzése* vagy inkább eszméje, az *ideál*, — a múlt századnak ez a sokat emlegetett *ideálja*. De hogy ez elv feltétlenül nem alkalmazható, maga Kazinczy azonnal tapasztalta. Mert társai nem úgy fogták fel az ideált, mint ő; mert a nyelv ideálját nem is könnyű megalkotni, annyival kevésbbé létesíteni. Mert honnan is? A régiekből vagy az újakból, — s ezek közül melyekből? Minden nyelvet szépnek tart, a kinek tulajdona; e mellett a legszebb nyelvek hangzat-, vagy szófűzésbeli s egyéb szépségei épen nem úgy vehetők át, sőt nem is úgy utánozhatók, mint képiro vagy szobrász s egyéb művész teheti. A nyelv anyaga a művész kedve szerént nem hajtható vagy formálható. — Az ő utódai közül is egyik egyet, másik mást lelt kivetendőnek vagy meghonosítandónak a magyarban. Egyik nem-különbséget kívánt: urné, barátné, szépné, jóné, angyalné. Másik idegen képzőket, harmadik a szók végén álló *k*-kat pusztítani; ismét másik rövidíteni a szók képzőinek elmeszegetése által, felélesztve soha nem élt gyökereket; másik végre hosszú szókkal sokat kifejezni, képezvén ragos neveket s ezekből igéket; vagy szaporítván összetett szókat, milyenek szükség nélkül szaporodnak némely más nyelvben. Ez ideál szerint, mely nem volt egyéb ábrándozásnál, legfelebb itt-ott megtalált szép tulajdonok sejtése, ezek utánzására való erőlködés, az újonnan alkotott vagy idomítgatott szók egész sora áradt el a magyar beszédben.

Erre Kazinczy maga mérsékelni kezdé híveit. Több helyt nyilatkozik a mohó újítás ellen. Így az erdélyi nyelvminvelők ellen írott sorokban előfordúl ez a hely is: »megvalljuk, hogy a nyelv szentebb birtoka az egész nemzetnek, mintsem hogy kéje szerént illethesse azt minden kiki; kivált mikor a dologhoz olyak fognak, kik ahoz semmit sem értenek; végre még az a rettegés szállhat meg bennünket, hogy a mi Babel tornya körül történt, közöttünk megújúl.« — Hasoulótul a Tud. Gyűjtemény említett helyén: »jól és szépen az ír, a ki tüzes orthologus és tüzes neologus egyszersmind s egységben és ellenkezésben van önmagával.« — És Guzmicshoz írt egyik levelében: »én csak annyiban vagyok neologus, hogy azt is szabadnak nézem, de a neológiát az orthológiával egyesíteni akarom.« Megrója idétlenül buzgólkodó tanítványait, kik túléptek a határon; az ő tanácsán járva, de az ő szelleme s műizlése nélkül; kik vele és sokszor szerinte tévedtek.

De ő is gyakran tévedt. A mű-teremben sokat meg lehet kísértetni, mit kivüle nem. Az ő szavainak egy része a mű-terem, legfőlebb költői körök, vagy a korhoz képest finom izlésű olvasók számára készült. Ezek némely része nem volt arra szánva, hogy elterjedjen, a nemzet tulajdonává legyen; ezekre nézve volt merész, ilyek alkotásában tért el a nyelv biztos törvényeitől és alkotott szeszélyesen néha képtelenségeket. És megcsalta művészi merészsége is, melylyel gyakran türelmetlenség párosúlt. Abban igaza volt, hogy némely fogalomra a szó azonnal kellett; mert hogy *erény*, *jog*, s ilyféle dolgok tovább is idegen nevekkal jeleltessenek: azt már népies íróink is szégyennek kezdték érezni s már csak az előbbi századok példái után is tűrhetetlennek vallották. De abban hibázott, hogy a fensőbb műveltség nyelvezetét teljesen és mohón akarta magyarrá tenni. Nem hitte, hogy természetes fejlődés folyamán a kifejlett erők megleglik s megalkotják magoknak a formát; a szerzett ismeretek, fogalmak, ha valóban tulajdonainkká lesznek, gyakran nyernek nevet egyesek erőlködése vagy mesterkedése nélkül is, — és a mi így nevet nem nyerhet, az egy ideig megtarthatja idegen nevét. És csatlódott, mikor úgy kapott az idegen nyelvek szépségein; egyiknek rövid szavai, másiknak szófűzése csínján, másiknak hang-

zatán. Értette, hogy mit tesz a költemény saját *neme* s talán az író saját *neme*; mert emlegeti, hogy a maga nemében legyen szép egyik és másik mű. De azt nem értette, hogy a különböző nyelvek is különböző nemeknek, a kedély nyilatkozása különböző módjainak felelhetnek meg s mindenik adhat szépet a maga nemében, — hogy a különböző anyagból is lehet egyenlően szép alakot formálni, ha van művész hozzá. Olykor azt is elfeledte, hogy a nyelvek különböző tulajdonai a nemzetek benső fajbéli sajátságain épülnek; azokkal vannak szoros kapcsolatban, azokkal léteznek, fejlenek és enyésznek el; és e sajátságokat sem időnek, sem művelődésnek nem szabad úgy idomítani át, hogy ez által idegennek utánzóivá legyünk, s bensőnket megromlani engedjük. Feledték kivált azt, hogy a nyelv alaptörvényeit s az ezek által kijelelt irányt, sem a stíl szépsége érdekének, sem semmi másnak feláldozni nem szabad.

Kazinczy után s egyrészt már életében is előállott a tudományos műszók ujabbszerű (nem amolyan Dugonics-féle) magyarításának szüksége. Ez meg nem történhetett a nélkül, a mi már a nyelvfejlődés természetével ellenkezik, hogy efféleket mesterséggel, csapatostúl készítsenek. A szó természetes alakulása az volna, mi a közmondásé vagy meséé; egy kitünő elme ihletéséből megszülemlik a mag, s a nép szellemében mint tenyészítő virágágyban addig lappang, míg egyszer a köz tudat felszínére emelkedik s általános tetszésből nemzeti tulajdonúl fogadtatik. De így a műszók ezrei nem származhattak meg, s hogy másképp származtak, arra csakugyan lehetetlen visszatetszés nélkül gondolni...

Ez a Kazinczy halála utáni két évtizedben ment végbe. Ugyanez időben a szép-irodalom és társalkodás nyelvezete is folyvást gyarapodott, kivált *Helmezy* és *Szemere* sikeresebb munkálkodásuk által. Az újítás kiterjeszkedett nem csak képzésre, hanem a szók alakjainak, például látandottam-félékkel gyarapítására is. Ez időből valók az *-i* képzővel — mint Bugát beszél, Széchenyi ösztönzésére — származott névalakok. Folyvást megmaradt s még nagyobb erőt vett a szépirodalmi nyelv feszessége, formalismusa vagy erőltetettsége, mely gyengébb íróktól botrányos példákban maradt fenn.

Majd az 1849 utáni évek következtek. Emlékezzünk az

ekkori helyzetre. A nemzet és nyelv megmentéséért kellett munkálni; e végre tudományos és szépirodalmi műveket adni, hogy a nyelv művelve és fentartva legyen. A közönség s az írók közönyösek lettek a nyelv iránt, elnézték, ha magyar, bár nem magyaros volt is. A jog- és egyéb tudományi kézikönyvek, kivált iskolaiak s rögtönözve fordítottak nyelve ép oly hibás volt, mint tartalmok: idegen és jó részben értéktelen. Ez időtől fogva fejlett ki az a megromlott nyelv, melyet igen sok magyar könyvben lelünk, midőn visszatetszéssel látjuk, hogy némelyek, még kitűnő embereink közül is, nem tartották kötelességöknek magyarul tudni, magyarosan gondolkozni a végre, hogy magyar írók legyenek; hogy némelyek nem úgy bántak a nyelvvel, mint a melynek hétszáz-éves irodalmi élete van, s így vannak bizonynyal jogai és törvényei is. E törvények némely tekintetben nem elég határozottak és biztosak; de a hol nem ilyenek is, ott is kimélett kellett volna tekintetniek; a meglévőktől pedig eltérni csak valódi szükségből s csak szemérmesen lett volna szabad. Olyformán bántak e nyelvvel, mint az orosz civilisálók a vogulok- és cseremiszekével. Midőn a szókat tudták, a szófűzéssel keveset gondoltak; a mondatok fordításában az idegen példányt nem biztos mű-érzéssel, vagy nyelv-finomítás szándékából, hanem könnyebbség és kényelem kedvéért szolgálilag utánózták.

Igy gerjedt fel sokak hazafias aggodalma a nyelv ügyében. Innen eredtek már a 48 előtti évekből Vörösmarty, és az utóbbiak felszóllalásai. Innen a nyelv ügyében mai napon fenforgó vitatkozás. Többek közt az említett jelenségek okozzák a radicalismus azon zaját is, mely legújabbán magát a nyelvújítást mint elvet is kérdésbe teszi, vagyis hajlandó azt hirdetni, hogy az öntudatos szóalkotás tilalmas s Kazinczy és társai, elődei és utódai nyelvújítási törekvése általában is vétkes volt; és így nem egyes tévedéseiket kell kimutatni és helyrehozni, hanem törekvéseik célját kell roszalni s talán megtagadni.

V.

Az előadottakból, úgy hiszem, lehet a nyelvújításra nézve biztosan következtetni. Ezért állítom, hogy

I. A nyelvújítás, vagy új szók szándékos alkotása szabados dolog. A mit a görög költők szenvedélyes beszédben vagy szeszélyből tehettek, azt tehatték a mi költőink; a mit Hippokrates, Cicero és a keresztyén atyák szükségből, a tudomány műszavainak lefordítása végett tettek, tehette nálunk *Földi, Diószegi, Bugát* stb. A nyelvújításnak ily értelemben szabad voltát nem tagadta meg nálunk korábban senki azok közül sem, kik annak túlzásai vagy nézetök szerénti hibái ellen legtöbbet s legmakacsabban beszéltek. Magok a mindig conservatív irányú nyelvészek sem. A debreczeni nagy grammatika így szól: »az új szók csinálása nem tilalmas, sőt hasznos és kellő, kivált a tudományokban« (Előlj. beszéd XVI. l.) S megjegyzést érdemel, hogy e grammatikának az új szók csinálása ellen egyik oka ez: »készen vannak az idegen nyelvből vevődött ugyan (így!) de már magyarrá vált szók.« (uo.) Ez hát a purismust nem esmeri szükségesnek; de a nyelvújítást vagy új szók csinálását megengedi. — *Révai* »új szót nem csinált, de a régieket keresve kereste.« Így szól róla *Kazinczy*. A rossz nyelv és szók ellen sokat beszél; de beszéde egy része épen a debreczeni orthologia bűnei, péld. igeragozási tévedései ellen van intézve; költeményei pedig sok jelét mutatják a *nyelvezet* újítása iránti hajlandóságának, már csak az által is, hogy *dagály, üldözet* s több ily szólást alkalmazni kezd 1780 táján. *Beregszászi* nincs ellene, hogy »lingvam nostram rite, ut par est, augere, amplificare atque colere« merjék, — említi a »libertas-t juxta leges derivationis formandi« (Deriv. IV. l.). A germanismusokat s a *Mon-dolat* szavait rovogatja, melyek — legalább az idézett helyen felhozottak — közt kevés olyan új szó van, melyet az utóbbi gyakorlat megtartott volna. Utóbb (186. l.) *erény* szót határozottan ajánlja, és miután az összetettek alkotását bírálgatja, így szól: »an a formatione et fictione novorum vocabulorum, quae ad lingvae culturam adeo sunt necessaria, omnino ab-

stinendum?.. Nihil minus, quam id volo; quin dico: audendum! Bonitati nihil officit novitas vocabulorum» etc. Mily értéke van pedig *Beregszászi* nagy tudományos készüllettel, de a nyelv életének ismerete nélkül írott műveinek e dologban, megértjük, ha elgondoljuk, hogy ő azt állítja, hogy a régiek a származtatás törvényei ellen soha sem hibáztak, — s ezt ő állítja, ki a régi nyelvet soha sem tanulta, *Révai* s mások példája daczára; s ki az *év* és *kor* szókat hibáztatja. — Az újítás mérséklésére s jobb irányzására készült dolgozatok, *Kis Jánosé*, *Telekié* stb. elismerik az újítás jogos voltát, miután belátta e hazában minden, hogy azt a magyar nyelv közügyvitel és tudományos oktatás eszközévé tételése mulhatlanul szükségessé tette.

Ezt az elvet, a nyelvújítás szabadságát megtagadni, részemről képtelenségnek tartom, — s igazolására, az előbbieket után csak keveset kívánok elmondani.

Maga a nép gyakorolja a nyelvújítás, vagy szándékos szóalkotás természetes jogát, — s gyakorolja komolyan és szeszélyből. Nem említem a barbar népek életéből előbb felhozottakat, azt a kénytet, melylyel szavaik cserélgetésében ily népek élnek, sem a szókra, kifejezésekre, kivált jelentősebb s épen tulajdonnevekre eszmélést, reflexiót, mely a *Védákban*, *Genesisben* s *Horácznál* előfordúl, *Odysseus* és más nevek eredetének keresését, több elnevezés igazolását, — mi mind szándékos név- vagy szó-alkotásra mutat, vagy a szólások feletti egyéni rendelkezésre. Csak a magyar nép életéből mutatok fel néhány ide tartozó példát. Elnevezéseket egyesek adnak egy és más dolognak, a falu elmésebb emberei közül; úgy hogy nem ritka eset, hogy a falu minden tagja tudja, ki adta ennek vagy annak a gúnynevet, vagy a nép inye szerénti epithetont, — úgy hogy gyakran hallhatni: »ez vagy az adta ennek azt a nevet.« A tájak, vidékek, határrészek megjelölésére időnként szülemlenek, sőt mondva készülnek az új szók. Az öntudatos egyéni hatásnak oly sok nyomait találni a falusi nép beszédében, melyet alig gyanítna az, ki a nép életével nem érintkezik vagy keveset foglalkozik. — Némely faluban új nevet kap minden újonnan telepedett idegen, kivált üzérféle, vétetvén az új név foglalkozásától, lelki és testi tulajdonaitól,

kivált testi hiuaitól stb. Durva és sokszor illetlen kifejezések: végigüres, nyakigláb, kótyfarú, rádillik stb. Különös jeleit találjuk a népnél az egyéni reflexiónak, a szókkal pompázásnak, kétértelműséggel játszásnak, szóferdítésnek és elforgatásnak, s mind ezek kétség kívül a szó egyéni hatalom alatt állását tanúsítják. Az idegen szók, kivált tulajdonnevek czélzatos magyarítása: Brezenheim = Berecz Mihály, Blankenstein = Palánk István stb. régi íróinknál Luther Márton = Lator Márton, Swendi = Sende, Semmi (Verác) és igen sok más, nem ügyetlenség, inkább szándékos elcsavarás, gúnyos névváltoztatás szüleményei s mintegy ellentéte a tudósok ilyféle komoly értelmezésének: Maramaros = Amara mors; vagy polemistáink elcsavarásainak felelnek meg: Unio = ünni jó, confoederatio = quam foeda ratio, jesuita = Suita, praelatus = Pilatus, concordia = konkoly díja stb. — Saját esmeretem köréből hozhatok elő egy köz embert, ki mihelyt kissé ünnepélyesebben akart beszélni, egészen különös, maga által csinált s nevetéségesen választékos beszéddel élt. Nála: jogosít, amnyit tett mint: lop, eltulajdonít; uradalom: uraság, bölcs: jeles (bölcs szőlő, pajta stb.) ágyúság = sok ágyú stb. Mástól hiteles előadás után tudtam meg, hogy ünnepiesen akarva beszélni (torokban, lakodalmakban stb.) oly szót nem ejtett ki, melyben *r* betű volt, hanem minden ilyet rögtönözve választott más szóval, vagy körülírással fejezett ki (bíró: helység feje, bor: szesz ital stb.) — s a nélkül, hogy selyp volt volna. A szóalkotás szabadságának ösztönszerű használatát még inkább tanúsítják némely egyéni szeszélytől alkotott s gyakran egyes családokban élő és elhaló kifejezések, melyek megismerése sem könnyű, elemzése még nehezebb. Ily szók közül csak egyet kettőt: *börget* = borogat, aprós edények és eszközök között zajosan keresgél, *csetkel* = kicsinyesen vagdal; *szik-szikel* = motozva foglalkozik valamivel stb. Egyéni szeszély, milyenre *Tótfalusi* hivatkozik, midőn némely egyházi szónok ünnepélyeskedő s e végre hangváltóztató beszédéről szól (*Corpus grammaticorum*) és *Kalmár*, ki egy ügyvédet említ, ki *a* helyett mindig *e*-t ejtett (*Prodromus* 5. l.). Olyan sajátság, melyet egy angol író említ bizonyos vidéki lelkészeiről, ki a leírás

szerént mondja ki gyülekezete előtt könyörgésének szavait (Saturday Review 871: II, 18. l.).

Igy a népnél is feltaláljuk alapjában s többféle nyilatkozásában azt, mit műveltek közül költőknél, tudomány embereinél: a szóalkotásbeli merészséget s öntudatos változtatásra való hajlandóságot. Ez okozta, hogy a mi népünk az ínye szerénti újításokat, még ha oly merészek voltak is, mohón tanulta el, s a: hiány, szorgalom, alkalom, szónok stb. más számtalan új szót előbb használt, mint községének lelkésze s más tisztviselői. Ez okozta, hogy néhol a nép szájasabb emberei gyermekiesen kaptak az új szókön; ezek már a legértelmentlenebbeken leginkább, utánózták és tenyészítették azokat, olyforma beszédet tevén, mint némely mohóbb tudományos emberünk s költőnk tett, a nyelvújítás némely korszakában. — De az is bizonyos, hogy a mely szókat helyzetéhez képest szükségeseeknek nem érzett, azokat visszautasította.

Élő nyelv folytonos alakulásban van s ez alakulást a nép beszédében lehet erősebben érezni, melyben a szók sokképen módosúlnak, tenyésznek, szaporodnak. A fejlődés e mozgalmában egyes jelenségeket, előbb egyéni, azután szélesebb körben elterjedő alakulásokat, nem könnyű a nyelvésznek észrevenni, vagy górcsőbe alá véve megfigyelni. Ha ezt tehetné, belátná, hogy itt minden egyes jelenségen egyéni tetzés vagy szeszély nyomai mutatkoznak, — természetesen a népfaj sajátosságai és ős törvényei, de gyakran a nyelv-elegyülés folyamatának természete szerént is.

A zsvány-nyelvről nem szólok; bár ennek bizonynyal terjedtebb szókincsét lehetne összegyűjtenünk, mint *Dugonics* (Jeles történetek I. 273. l.) ad. A simándiak öncsinálta nyelvről sem, mely, ha soha nem létezett is (*Fábián* G. Arad vármegye leírása 156.), már a népnél elterjedt híre is mutat valamit.

De a szók alkotása általi öntudatos nyelvújítás jogos voltát a tudomány másképp is igazolja, t. i. a nyelv származásának s fejlődésének természetéből.

Ennek bővebb fejtegetésére itt tér nincsen. Érdekeltek feltalálják e kérdésekről a legfőbbet s legnyomósabbat *Schleicher*, *Steinthal*, *Whitney* és *Müller M.* legújabb munkáikban.

Itt csak annyit, mennyi feladatunkra szorosan tartozik, és azt, mi meggyőződésünkkel s a legjelesb gondolkozók felfogásával egyezik. — A beszéd tehetsége, mond *Whitney*, velünk születik, a beszéd vagy nyelv maga öröklött, áthagyott; tehát az elődök által gyarapítva, fogyasztva, módosítva száll reánk tovább gyarapítás, időszerű fejlesztés végett. A beszélés tehetsége az értelmi fejlődés alantibb, mondjuk: állatiasb időszakában, kiválón érzelmes vagy ösztönszerű nyilatkozásokra vezet, ösztönöz, képesít; a felsőbb vagy értelmiebb fejlődés korszakában pedig — melynek kezdete, ha róla biztosan szólhatni, a nagyobb társaságba lépés vagy erősebb közlekedés időpontjával esik össze — értelmiebb, szabadabb nyilatkozásokat létesített, az egyén értelmének ereje s akaratának hatalma, egyszersmind a társaság megegyezése alá jutott. A nyelv vagy beszéd magán hordozza késő koráig az elsőbb időszak hatásának nyomait, az ösztönszerűség s állatiság természetes hangzatait: a hangutánzókat, indulatszókat stb. De mind erősebben jut a nyelv az egyén értelmiségének, ezzel együtt öntudatos szabadságának, hogy így fejezzem ki, rendelkezése alá. Mind kisebb fontossága lesz az állati természettel való kapcsolatnak, homályosabbá lesz a nyelvérzék; hatalmasabb az összeegyeztetés. Sőt a nyelv, mint *Whitney* kifejezi, valóságos társadalmi institutióvá lesz. (Language and its study 48. l. Contemporary Review 1874. nov.). Így elszaporodnak a természettel kapcsolatban nem lévő szólások s utóbb ezek teszszik a szókinés jelentékenyebb részét; amazok *survival*-ekké lesznek, a túlnyomón értelmes és közlekedő beszédben csaknem felesleg valókká; alsóbb rendű, kevésbbé művelt vagy csak kedélyes költői előadásokba jutnak s csak ilyenfélekben fontosak. Olyforma szerepök lesz, mint taglejtésnek a művelt társalkodásban.

Az ösztön-adta szók: a hangutánzókat s érzéki természetűek a fajhoz közvetlen csatlakozást, vonzódást fentartják, az összes beszédrendszert az eredeti alapon megmaradni segítik, — és ennyiben nagyon fontosak, úgy mint a nemzeties hangoztatás, hangnyomaték s ezen alapuló szórend, sőt szófűzés is. De a nyelvek felsőbb kiképeztetésében legfontosabbakká lesznek az értelmiség korában és céljaira létesült szók, me-

lyek nagyobb részében a természeti ösztön működése, az eredeti öszszszerű vagy érzéki jelentmény nem érezhető, vagy csak nyomosabb vizsgálás által felfedezhető, s melyeket az értelem-módosulás s hangváltozások átalakítottak. Ilyekkel bővül utóbbi időkben bármely nyelv is, nemcsak az által, hogy idegen szókat veszen át, hanem az által is, hogy a faj saját ösztönétől nemzett szókat, a változott és sokszorozódott nézetekhez s jelentmény-elágazáshoz képest, sokasítja. Az ily időkben s ilyenképen létrejött szókat *csinálják*; az előbbieket *lettek*. S e szó-csinálás lehet kisebb-nagyobb mértékben öntudatos; — a fajbeli ösztönnek csekélyebb vagy erősebb, vagy semmi oda-hatása mellett történik. Jó volna, ha a nyelv fejlődésében, az értelem céljaira alkotott szók szülemlésében mindig s minél nagyobb része lehetett volna s lehetne a faj ösztönének, a nyelv geniusának, — minél csekélyebb szerepe az értelem és akarat kényének. S ezt, hogy így legyen, eszmélőbb s a múlt hibáiból okulható korunkban, minden eszközzel elő kell segíteni. Az ismeretek gyarapodása s alsóbb rétegekig elterjedése, bizonynyal segíteni is fogja. De a szándékos szóalkotás szüksége megvolt mindég és megmarad örökké, míg fejlődésünk tart, azaz míg a nemzet él. A tudomány újabbkori gyarapodása minden nemzetnél sok ezer műszót tesz szükségessé. Ezekből csak a nemzeti nyelven adandó szókat s szólásokat is előállítani nem lehet máskép, mint egyéni munkássággal, némi kénynyel s a conventio hatalmával. Így a nyelvujítás szüksége előállott és előáll csaknem minden népnél. A különbséget csak az teszi, hogy egyik és másik nép helyzete más nemét teszi kívánatossá s lehetővé az ujitásnak. Egyik idegen szólásokat veszen át s így új szókat tanul; másik saját kút-főiből merít és így magáéból tenyésztre nyeri meg az új kifejezéseket. Amaz gépiesebb s első tekintetre könnyebb munka; emez nemesebb, értelmiebb, de talán nehezebb is. Amaz műszavaiban járó pénzzel bír, melylyel értéket jelez; ez valóságos *értéket*, mert szavaiban gondolatát is feltalálja. Emez nemesebb munka, mert tenyésztés, nem kölcsönzés; értelmiebb, mert saját felfogása s értelme szerént szól új szavaiban a beszélő; de nehezebb is, mert alkotni nehezebb, mint a találatat elővenni és felhasználni.

A tudomány műszavainak értelmes megalkotása nagy nyereség egy nyelv rendszerére s a nemzet szellemiségére nézve; de egyszersmind igen nehéz feladat is. Mi e nagy és nehéz feladatra vállalkoztunk; mert különös fajta nyelvünket meg akartuk tisztítani az idegen szóktól; mert nem akartuk, hogy nyelvünk, s ezzel együtt szellemünk idegen szolgaságba jusson, miután századokig eléggé saját irányában fejlett; nem akartuk, hogy beszédünk, mint előbb idegen szólások által tarkává, úgy utóbb idegen fordulatok által korcsesá változzék, — s vele együtt egész szellemi életünk elveszítse sajátosságát, önerejét.

A nyelvujításnak a nemzet közérzésében volt alapja s indító oka. Nemzeti függetlenség kellett, magyar nyelvű tudományos oktatás és így tudomány, — nemzeties, fensőbb élet, magyar költészet a kor szellemében, az idő műizlésének s bölcselmi nézeteinek megfelelő; tehát művelt magyar nyelv s művelt magyar szólások egész kincse. Ennek megfelelni másképp nem lehetett, mint szándékos szóalkotás, szók csinálása, műnyelvezet alakítása által. Ez meg másképp nem történhetett, mint a nyelvnek — legalább szavaira nézve — institutióul, a conventio kénye eszközeül tekintése: szócsinálás, szófaragás vagy koholás által, (ezt is mondták s néha nem rossz értelemben is). Érezték s gyakran ki is fejezték, hogy a hazai elemekből származottak mégis érthetőbbek, megszokhatóbbak, mint az idegen szó. Természetes, hogy itt az összes nemzetre, nagy közönségre tekintettek, nem szaktudósokra. — Nem egyszer mondták: »új biz ez, de majd megszokjuk.« Hivatkoztak, kivált *Horatius* szerint az *usura, quem penes arbitrium est* stb., a vert pénzre, mit a görögök óta oly sokan emlegettek s emlegetett a miéink közül *Medgyesi Pál*, már a XVII. század közepén. Érezték, hogy ilyes történik olykor a nép nyelvében is; érezték a nyelvtan felett valamely más hatalmat. Így aztán újították *Barczafalvi* és *Kazinczy* a költészet s nemesb társalkodás, *Molnár* és *Dugonics*, majd *Földi* és *Diószegi* s számos utódaik a természettudományok nyelvét. Az újításba, olykor meggyőződésük ellen, bele sodródtak azok is, kik távol maradtak az ártól, vagy ellene tiltakoztak is. Így *Kisfaludy Sándor* ellenzése daczára, *Csokonai* népies hajlandóságai

ellenére — s ő már fel is szólal a nyelvújítás érdekében — *Pethe Ferencz*, ki mint a természeti tudományok művelője, minden lépten magyarosított s eleinte komolyan és tréfásan, versben és folyóbeszédben szól ellene a nyelvújításnak — egyes szókat hibáztatni könnyű dolog volt! — majd nem állhat az ösztön ellen s ő maga is újít, elég merészen *). Így

*) *Pethe* jó részben elfeledt emberünk; nevével, emlékezetével alig találkozunk; pedig egy volt legérdemesebb tudósaink közül. A tudományok lelkes, fáradhatatlan terjesztője s a nyelv legjobb akarátú művelője. Mindent igyekszik magyarul kifejezni, — mindig érthetőn, népiesen, vagy mint maga mondja: »parasztosan.« Egy volt amaz *erősek* közül, kik a kor tudományának magasságán állva, nem veszítették el nemzeti önérzetüket s mi több, tősgyökeres magyar beszéd- és írásmódjokat. »Vétkezünk így szól (Nemzeti Gazda 1814. I. 26 l.) — a magunk tulajdon nemzetünk ellen, ha akkor, mikor lehet és illik, magyar nyelven nem beszélünk és írunk... Ellenben az anyanyelvet gyomrozni, csak széllal béllal emberhez illik.«... »A *chémia* szó helyébe magyar szó kellene, mert egy nemzetnek nemzeti létele az anyanyelvtől — értjük: az anyanyelven terjedő tudományoktól függ« (u. o. 410). — Kárörömmel említi a *Mondolatot*. Elitéli a *díts-et*, (u. o. II. 271.) Ismét a nyelvújítás ellen szól. (u. o. 300. l.) Menti »parasztos« szavait. (*Kímia* 234.) »Egy otthon maradt valaki« azt kérdi, miért írja ezt: *fütyet hány* oly paraszt szóval. »Az ilyen kérdések tették a magyar nyelvet vázzá, mikor az illendő, de nem nyalka kinyomásokot holmi hiencz szókkal lecsepülték.« — A nyelvújítók *csend* (nála: *tsend*) s efféle rövidítéseire ily verseket mond:

»*Tsendre* is csak siket *tsendüléssel* *tsendült*
A siket fül; mert *tsend* éretlen nem *zsendült*;
Ha *nyakszirton* ütnek, az által egyszerre
Tudod mit tesz a *szirt*, nem kell negyedszerre
Magyarázni... *Véd* is csak csekély *védelem*:
Segéd tán egy tótnak lenne *segedelem*.
Hát a *kets*, barátom ugyan kit *ketségtet*?
Talán csak azt, a kit az elme *fetsegtet*.
Ez együtt mind olyan haszontalan beszéd,
Mint ha azt mondanád, hogy molnácsi *verséd*.« (u. o. 383 l.)

Azonban a tudományos fogalmak magyar nevezeteit mindenfelől kutatja; s az új szókat el nem itéli. *Hőgyész Máté* (Kazinczy egy satirájából ismert alak) nevében ily verseket mond:

»Nem magadért írsz, hát úgy írd, hogy mások is értsék;
Dolgot azért inkább, ne pedig szót sülj (így); de ha szó kell,

azok, kik elméletben elleneztek, gyakorlatban elfogadták és cselekedtek. Mert az élet szüksége volt; az élettől elzárkózni egy ideig lehetett; lehetett szükségeivel ismeretlenül is maradni: de ha megismerkedtek velök, lehetetlen volt így vagy úgy nem teljesíteni. Az új szók a költői szebb szólásokkal, ezek a szebb formákkal jutottak be; Keszthely körébe *Berzsenyi*, Debreczenébe *Csokonai* által.

A nyelvtan ellenök szegült; mert nem érezte meg e szükségét. E tudomány úgy tekinti a nyelvet, a mint az szókincsével s törvényeivel előtte megállapodva van. A nyelv fejlődésre ható erőket, melyek úgy is más tudomány, a lélektan vagy népismeret vizsgálatának tárgyai, a szók származásával szemben nem nyomozza, meg nem figyeli. Mint a nyelv-származás, úgy annak az emberi szellemhez való viszonya, azzal együtt gyarapodása vagy pusztulása, mind oly tárgyak, melyeket magára tartozóknak nem vél. Törvényei szigorúk, merők, mint a természetéi a természettudós szerint. Ezeket megállapodottnak, következeteseknek, feltétleneknek szereti tekinteni. A kivételek még tűrhetők; ezek, mint *Grimm* mondja, nem ismert szabályokhoz adatok, de az egyéni kény jelensége: az már tűrhetetlen, mint természettudósnak a *csuda* fogalma. — In-

Új, szabad azt, de csak ám csinnyán tekerítve gyalúlni,
Nemhogy az állszóktól nyelvünkben maskara válljon (így).
Fűszerezett eledelt szeretünk; szánk ízinek ez jó,
Sőt nyavalyákba segít, ha vagyon mértéke szerének;
Úgyde ha csak sáfrány, bors, szekfű, paprika, gyömbér,
Pézsmá, fahaj, pomarántz, citrom főtt együve: úgy már
Drága ugyan, de gyomor s száj nem köszönik meg az ételt...
A mi felettébb van, hiba az mindenbe.«

Az új magyar szókat menti, mondván: »az új magyar szót csak úgy megérti a tanulni kezdő, mint a külföldit. Hibáztatja a görögből esinált szókat. (*Kimia* 10. l.) *Materia* helyett egy levelezője *kelme*-t ajánlja s azt elfogadja *Benkő* tekintélyére, mert »minél aggodtabb annál jobb.« — Maga is újít. Alkalmaz ily szókat: *hazanagy*, *magtár*, *termény* (*Magy. Gazda* II. 306.) *régrehajtó* szó igekötő (n. o.) *szerzet* institutum (régí szó), *csáf* csáfolás, *várvéd*, *rés-ágygápad*, *létalak* substantia, *életmű* organum, *gyökéralak* elementum, *agy* basis chemica, *szivadék* extractum, *savanyító* oxygen, *eggyíkemes*, *eggyíkemesít* neutralis stb. *kénsavany* acidum sulph. *áléltató* narcoticum, *kőség* kövek együtt, *gyömbörű* fagyöngy stb.

nen a nyelvfejlésnek az előfáéhoz hasonlítása, vagy épen a test szerveihez, melyeket senki nem változtathat, vagy különösebben a vérkeringéshez, mely akaratunk alá nem esik.

De könnyű belátni, hogy e hasonlat nem találó, — s ha jelent valamit, csak azt jelenti, hogy egyes embernek vagy embereknek önkényesen nem lehetséges a nyelv rendszerét, szervezetét változtatni; e dolog egész népnek s húzamos idők csendes munkásságának lehet műve. De azt, hogy egyes szót vagy szókat szándékosan alkotni ne lehetne: az előbbi példák után tagadnunk kell.

II. Különösebb meggondolást a *nagyban* létesült nyelv-újítás érdemel. Ez a természettel, a nyelv természetével, valójával ellenkezőbb s csakugyan visszatetsző dolog. Mintha egy nemzetnek csinálnának nyelvet, szellemet, — újat s egészben. Mit ezer évek alatt a nyelv geniusa lassanként hozhat létre, azt vagy olyat, egy vagy kevés ember egyszerre akarna alkotni. Mintha a foganás és születés egy időpontra eshetnék vagy siettethető volna, vagy siettetése emberi akarattól függne. A szándék vagy akarat s reflexio mukájává tesszük, a mi magától természetesen fejlődés által szokott létesülni. »Az új szónak nem kellene ismereteinkre támaszkodni, vagy reflexiókat foglalkoztatni, midőn létrejönnek s szokásba vétetnek; hanem természetesen, könnyen létesülni s így szokásba kelni.« (Gerber). Ez áll egyes szókról, még inkább egész nyelvezetről, az ismeretek egy nagy birodalmának egész szókincséről. Így is történt, míg a szók természetben gyökereztek, megérhettük az ily tenyészetekkel, míg az akarat s összeegyeztetés úgy nem tenyésztette a szókat, mint diszkerthben a növényeket, hol nem magot vagy gyümölcsöt, hanem csak virágot kívánnak termesztetni. A népies szók (mond *Brachet*, Gramm. histor. 79. l.) egészen önkényes, természetes és megfontolatlan formálódás gyümölcse; a tudós szók szándékos, előkészített, mesterséges alkotás, amazokat a fül, ezeket a szem közrehatásával alkotják. Azok az ösztön, ezek a reflexio műve.« De ez időket rég elhagytuk s a tudományos fogalmakra új neveket nem adhat nekünk a megterhesedett képzelet, a hevíltében izzó kedély, mint a költőknek adhat és adott, Aristophanestól Kazinczyig. Szép az, mit idetartozólag egy né-

met nyelvész mond: »Ha a nyelvet költői szókkal kell gazdagítani s ehhez alkalmazottan képezni, ezt nem annyira nyelv-művészek, kik a dolog kedvéért költők akarnak lenni, mint inkább költők tehetik, kik e végett nyelv-művészekké tudnak lenni; amazok azt hiszik, hogy a nyelvet czélzatosan, talál-gatás által bővíthetni, nem vevén észre, hogy ez lehetetlenné válik, ha a dolgot nagyban folytatjuk, s pedig csak az által lesz értéke, ha az ily önkényes működés teljességre juthat. A költőnek a nyelvbővitést, gazdagítást maga az eszme teszi szükségessé; a mit tesz, szükségből teszi, nem czélzatosan, — mi a dolgot szokatlanná, kelletlenné teszi.« (Bernhardi) *Gerber*, kinek már említett művéből idézem e szókat, azt is érdekesen mondja meg, miért nem sikerül az újítás az ú. n. nyelv-mivelőknek (441. l.).

A műszók ily nagy számmal s szándékosan alkotása, a szó valódi értelmében *nyelvújítás*, mindig sajnos erőlködés jelensége; még oly esetekben is, mikor, mint *Pethe* cselekedte, régi és tájszókat szedünk fel így nagy mennyiségben, tudománys vagy másféle nyelvezet alkotására. Elmaradt nemzetnél fordul elő, mely erőltetett futással vagy ugrással akar oda jutni, hol versenytársai állnak; vagy többre is akar menni, hazai elemekből akarván képezni azt, mit mások átvettek, lassanként egy rokonnyelvből idomítgattak. Ily lépés vagy ugrás tagadhatatlanul kárt okoz. Megzavarja a nyelv törvényeiről való helyes ismeretet, veszélyezi a szabatos felfogást, irodalomban és oktatásban a helyes közlést. Olyforma dolog történik a szellem és nyelv életében, mint államban és társadalomban; hol törvények, intézmények nem fejlődtek ki lassanként napról napra a nép életéből, az ősi alapon, hanem egyes »korát s nemzetét meghaladó« reformernek, vagy országgyűlésnek, a százados elmaradás pótlására, mohón kell átültetni idegen földről intézeteket, szabályokat, törvényeket; úgy hogy a jelen nemzedék egy ideig csak bámulja az új jelenségeket s húzamos idő folytával, egy másik vagy utóbbi ivadék ismeri meg s szedi gyümölcseit. Ilyféle változásokat, mohón tett s nagy terjedtségű újításokat, milyennek tekinthetjük a keresztyénedést, reformatiót s egynémely forradalmi átalakí-

tást, csak az utókor igazolhat, — s némi tekintetben húzamos idő alatt hever ki a nemzet.

A nyelvújításnak, ily értelemben, alig van más mentése, mint a melyet már említettem, a kénytelenség, a purismus szüksége, melyet nálunk még a nyelvújítás ellenei is nagyrészt elismertek; el azok, kik a régi szókat »keresve keresték,« s a kik vallották, hogy a tudomány műszavait ép oly jól megérthetni magyarul, mint idegen, például görög-latin nyelven. Bizonyos, hogy a tudományok némely ágára nézve mérsékelhettek volna a tisztítási törekvést. A vegytan és orvosi tudományok nyelvében sok idegen szó megmaradhatott volna s meg is fog maradni. De a társalkodás, költés, jogtudományok, sőt bölcselen nyelvében is, lehetően teljes tisztaságra kellett törekedni. Kénytelenség volt hát szándékosan, öntudattal s mi több: nagy mennyiségben újítani, új szókat alkotni. S valljuk meg, hogy ez által nyertünk is. A nyelvtudománynak, most, midőn már szóképzésünk törvényeit alaposabban ismerjük s kivált utóbb, ha majd alaposan fogják ismerni, lehetnek kifogásai az *állam, elnök, elv, terv* vagy *elem, lény, erény, merény, idény*, s számtalan más ellen; de e szók érthetőbbek, mint az idegen szók voltak; a nép milliói közé bejutottak, valódi szükséglet pótolta s állítani merem, a nemzeti önérzetet is élesztették. A nép könnyebben tanulta el s bátrabban s gyakrabban alkalmazza; s bizony sokkal többet ért ezekből, mint amazokból. Műveltebbek pedig ma, midőn szellemi értékünkről oly komolyan forog fen kérdés, elmondhatják, hogy nyelvünk többé nem »a szláv és más nyelvek rongyaiból áll,« hanem elég tiszta, az újabb művelődés követeléseinek, a nyelv diplomatiái, közigazgatási stb. feladatának megfelelhet. Még annak is igaza lehet, kinek jól esik a természettudományok avatottjaitól magyar műszókat hallani, — s ki nem szégyenli, hogy *Kazinczy* emléke ünnepén a nyelvújítás diadalát ünnepelte.

Külföldiek ítéletére, megvallom, e dologban keveset hajtának. Tudománybeli túlzott purismusunk, vagy inkább elődeink túlzása egy bizonyos pontig roszalható, a tudomány általános érdekében; s ezen segítni nagyon könnyű s vitáink közben nagyon is kezdenek. De ha nyelvtudomány érdekéből

szólnak, illetéktelenül cselekszik; a nyelvet sem ismerik, — s a mellett saját mindennapi törvénytelen újításaikra s *Grimm* és *Heyse* által megrovott hibás szavaikra kellene gondolniok.

A nyelvtudománynak sokban igazat kell adnunk; sérelmét számtalan egyes szóra nézve el kell ismernünk és orvosolnunk is: de a purismussal, mint elvvel fel nem hagyhatunk, a nyelvújítást, még a nagy számmal alkotott műszókra nézve is, általán szólva igazoltnak kell tekintenünk. Igazoltabbnak, mint az új görögök törekvését, kik a népet elavult szókra s alakokra — *quorum interiit aetas* — akarnák szoktatni — siker nélkül. Igazoltabbnak, mint a ruméneké, kik nem a nép szókincséből alkotni s fejleszteni, hanem rokon népek nyelvéből átvenni szeretik a kor követelte újabb, elvontabb s műveltebb szólásokat.

Egykori nyelvtudósaink, tudjuk, az újítás szabadsága ellen a szokásra hivatkoztak, — t. i. a nép szokására. Ez a szokás ellenök fordult s legalább elvben, vagy nagyában, a nyelvújítást elfogadta. S ezt, például az új görögöknél, nem tette. Jele, hogy ez újítást, köréhez képest, a nép is szükségnek érezte, melyről maga mondja, hogy »törvényt ront.« A műveltebbekben pedig az az ösztön ébredhetett fel, mely a XVII. században sok jónak lelkében élt s csak utóbb szenderedett el, a tisztább nyelvre törekvés.

III. De talán az akkori s utóbbi tudósok a tudomány nyelvét, költők a költését stb. lassanként megújíthatták, kibővíthették volna, ily erőszakos szócsinálgatás nélkül is. Addig forgott volna az idegen név s vele a tudományos fogalom, például az iskolákban s a tudományok emberei közt, hogy lassanként magyar nevet nyert volna egytől másiktól a legelmésebbek s legértelmesebbek közül. Vajha lehetett volna így! De a dolog nem ment így s alig is tehetni fel, hogy valahol valaha így menne. — Nem említem, hogy az idegen név lassanként nem lefordított, hanem meghonosodott volna, — mint ezer példa tanúsítja; hogy talán idegen hangzatának szögletessége elsimulván, korcs magyar szóvá vált volna. De mást is tapasztalunk. A költés szavai elég húzamosan alakultak, *Barót*től és *Csonkai*tól kezdve; s mégis van akárhány rövidített szava, mely ellen kifogásunk lehet. De a legmerészebb alkotásúak (vágy stb.) ellen sincs, ha *Petőfinél* vagy *Arany*nál fordulnak elő. A

tudományok közül egyiknek sem volt igen sok avatottja, ezek közt a magyarításnak több ellensége mint barátja; némelyek tőle az egyházat és így lelkök üdvösségét is féltették, mások hazafiatlanságtól vagy illoyalitástól is rettegetek, — mások még a 30-as években is barbarságtól féltek; szemben a nemzet jobbjai közkívánatával, mely magyar tudományosságot s művelődést kívánt. Utóbb is, mikor a félelem szűnt, vagy a hol nem is volt, — s vetélkedni kezdtek a magyarításban; igen kevés lehetett, ki a tudományhoz és nyelvhez egyaránt értett, vagy a ki e dologhoz kellő józansággal, izléssel járult volna. Így nem volt rosszabb, sőt kénytelenység volt a szócsinálásnak kevesek kezébe jutni s például *Schusternek* a hangrenddel sem gondoló újításait, *Vajda* mohóságait a képesebb *Bugátnak* (bár utóbb ő is tulzott) egyengetni s *Döbrentei* szeszélyes szavait *Szemerének* s másoknak pótolni s így mellőztetni. Némely nevezet sokáig forgott az egy-két vagy több szakértő alkotó kezében s utoljára is rosszúl alakult meg (egély = vallás, illem = ildom, jellem = jelleg, alagya = szenvének stb.). Más nevek s a legtöbb jó új szókra egyes újítónknak köszönhető. Azt sem csodálhatni, hogy kívánták minél előbb megalakítani a tudomány nyelvét, s miután az akadémia létrejött, minél előbb munkába venni azt, a mi ennek feladata volt: magyarul terjeszteni a tudományokat. Viszonyaink közt csak így lehetett akkor cselekedni s ha ezt egyes szókra nézve hibáztatjuk, s a most már nagy számmal nem alkotandó szókra nézve kikerülhetjük is: multa nézve meg kell ez eljárásban nyugodnunk. A műszók csinálói úgy álltak a nemzettel szemben, mint új dolgok egész sorának tanítói, mint kénytelenek egész tudományos rendszerekhez egész nyelvezetet azonnal közleni vagy adni; nem tehették a közönséggel, mit a biblia szerint a teremő Ádámmal tett, hogy minden lényt elébe vezetvén, magával neveztesen el.

IV. Hogy a néptől nem lehet a tudományos és művelt nyelv kibővítését várni: azt talán szükségtelen is megbizonyítani. Talán inkább azt kell kérdésbe tennem: nem lehetett volna-e a szóalkotás minden módját a néptől venni, és így a nyelvújításban a nép beszédét venni tekintélyül?

Nagyon csalódnánk, ha azt tennők fel, hogy a nép nyelv dolgában *mindenre* nézve tekintély lehet s *mind* jól van az

mondva, mit a nép mond. A nép, a mellett hogy sokban maga magával ellenkezik, máskép mondván egyet és mást a különböző vidékek és érintkezések szerint, kivált szó-alkotásban épen nem tökéletes, vagy csalódhatatlan.

Ama három tényező közül, mely felfogásom szerint, a nyelv formálásában, művelésében és így az újító szóalkotásban is vezérül szolgálhat, egyik sem lehet magában kizáróan vezér. Ezek: a nép mai nyelve, a régi irodalmi nyelv és a nemzet legműveltebbjeinek aesthesise vagy ízlése és értelme. Ezeknek egymással meg kell egyesülni, megalkudni s összehangzani, kölcsönös módosulás vagy engedés által.

A nép nyelve lehet tekintély sokban: a nyelv rendszérére, különösebben hangoztatásra, szófűzésre, szórendre nézve; de vigyáznunk kell, hogy többet ne tulajdonítsunk neki, mint a mennyit tanácsos. »Új képzésekre, mond Gerber, — inkább hajlandó a nép, nyelvérzésének élénksége miatt. A tudóst épen tudományossága tartóztatja, mely a tekintélyek szem előtt tartására utasítja.« Hajlandó igenis; de igen gyakran hibázik szavai alkotásában; mert e hajlandóság mellett egy gyarlósága is van. Ugyanis a népben ugyanazon gyengeség van meg, mely a művelt társadalom legfelső rétegeihez tartozókban: az utánzásra hajlandóság. A nép nemcsak az idegen szókat vette és veszi fel nagy mennyiségben, hanem átvette és átveszi a szóképzés hibás analogiáit; így nemcsak idegen szavaink legnagyobb része a nép útján s a néphez jött be és általa honosodott meg a művelt nyelvben is, hanem az idegen szók képzőivel alkotottak özöne is. A *Leschka*, *Dankovszky*, *Zahourek* és *Miklosich* munkáikban elszámolt idegen magyar szók legnagyobb része népies eredetű. Az erdélyi magyar a ruméntól nemcsak szókat, melyek hangzatokért tetszenek, hanem szólásformákat, sőt néha közmondásokat veszzen által. Déli megyéinkben a szerbekéit s horvátokéit, nyugoton a németektől tanultakat honosították meg. A nép, külföldön katonáskodott egyénei által, eltanulta s megtartja az olasz s még francia szólások némelyikét is (lasza paszáre = lascia passare, kardalésza = corde lasso, karmanýólos = carmagnole stb.), melyek ma sok nehézséget okoznak a nyelv elemzőjének. Így van a dolog a képzőkre nézve is. Számos

idegen képzőt épen a nép maga alkalmazott magyar szókhöz. Nehány példa világossá teszi.

Vajon nem idegen szókban fordulnak vagy fordúltak-e elő kezdetben ilyen képzők:

-ár, -ér, -dár, -lár stb. határ, bogár, kaczér, (kaczor), bog-nár, szerdár, defterdár, (XVI. századtól fogva több török szó-val) boglár: magyar szókban: gyopár, (gyep, gyap-), sopár, su-hanczár, csapodár, csúfondár(-os), foglár, folyondár, — kencsére-z, csepellérez, kunéroz, (kuntat, kontat), szilemér, (összehang-zik a -mír szl. névképzővel)

-ák: peták, szulák, bosnyák, cserpák, stb. fonák, fulák, (-ánk!) s talán igékben: szipákol, bukákol, nyivákol.

-cza, -eze, -ócz stb. abajdócz, barkócza, bébicz, csevicze, csaviczka, tengelicze stb.: gyerkőcz, vadócz, gombócz, mércze, lapác (tapály) — zaviczál, kóriczál, eviczköl, lubiczkol, tapiszkol (zavar, kórál, evez stb.)

-ancz, -encz, kolonc (klotz) kölöncz (ugyanaz, és *köllyök* kicsinyítője): suhancz, virgonecz, fürgencz, lovancz, (Dugonics)

-ta, -te: buta, kurta, esztováta: hosszáta, előte, fejőte (nem -ke?) stb.

-nok, nők: tárnok, udvarnok stb.: álnok (ha török al-dag-nak felel meg, legalább a-dag nok-ká tétele hibás analogia s népies eredetű.)

-lya, -lye (vagy -ja, -je) kopja, gereblye, boglya stb. lettek: mereglye (népnél), szüreglye (műszó).

-lag, leg: parlag: haslag, sellyeg (régieknél így; ma, serleg).

-gy, -gya, -gye: kalangya, garádgya, gárgya: göröngy, porongy (-ond), torongy.

-ha, -he, dunyha, lomha, bolha: turha, torha, görhe, csürhe

-ján: bojtorján, latorján, (Tinódián), Gáborján, Gébérjén, tömjén, (thymián): tátorján, (Diószegi), -styán: boros-tyán, akastyán, aggastyán stb.

Például emyi elég. Úgy hiszem kitetszik, hogy a nép idegen képzőket is vett és veszen fel. Ajánlom még figyelembe az u. n. nagyító ó-t, mely az új román nyelvekben is előfordul (Grimm Deutsche Grammatik. III.705) a kicsinyítő -i-t, melyet véleményem szerint Ázsiából hozhattunk ugyan (tapint, suhint, legyint), de hogy *hajdinában*, *hadináz*, *versike*, *szépíke*,

mérsikél, kérsikél-félékben idegenből utánzott hangok, arról meg vagyok győződve.

A nép gyakorlatában, a mint a szók szaporodtak, háttározatlan értelműek lettek a szóképzők, hangváltozásuk egyszersmind szeszélyes és igazolhatatlan cserélgetések s játszi alkalmazás miatt. E tünetény előfordul más nyelvekben is; de bármely nyelvre nézve is bizonyítná, hogy a nyelvújítók, épen a nép példájára támaszkodva, nem újíthatnak elég szabatosan. — Csak egy-két képzőt emelek ki. Nézzük meg a jelentés különböző voltát ily képzőknél:

-ály, -ély (-áj, -éj?): akadály, vigály, terepély, seregély, sirály, aszály, — tetéj (tető), veréj(ték), karaíj, karéj;

vány, -vény: örvény, köszvény(?), irtovány, ragadvány, szökevény, járvány, szivárvány;

-ány, -ény: arány, serény, sovány, (gy. *sov-ár, siv-atag*) cserény, kény, (kéj), lepény, kötény;

-tyú, -tyü: sarkantyú, kallantyú, fattyú, suttyó, pergettyű, fergettyű, — álgý (gy. áll? Mátyás Fl. Magy. Nyelvtud. II.) keztyű.

-m, -ma: hasmál, hasmánt, szimatol, kasmatol, szöszmötöl, törmöl;

-s, -os, -es: nádas, béres, sárgás, vereses, édeses, falusi, fényszarusi — tapsol, habsol, felesel;

-ny: verhenyő, verhenyeges, kesernyész, savanyú, pernye(?);

-di: valódi, elődi, (-do) igazándi, oktondi, ebhendi, éhendi, cselelendí és csalafinta;

-la: várdá, csunda, (csunyá-ból), ronda, (rút-ból) lapda, habda vagy hapda (t. happ!) fardá, ferde;

-ka, -ke: fecske locska, szotyka, sápitka, haska;

-kot, -kut- (-kod-?) piszkutál, szirkutál;

-or, -er stb.: kotor, kotorász, motorász, habar, kapar, fodor, bokor, csepereg, kesereg, sustorog, kódorog, bódorog, lődörög;

-ság, -ség: Hanság, Rótság, kórság, jószág, nemzetség, uraság, mostanság, épenség, utálság, csalatság, napság, épen-séggel, épenségesen, mihentségesen.

-talan, -telen: szörnyűtelen, rémtelen, (rémületes), pedig-telen,

-*andon*, -*enden*: igazàndon, csupàndon, merődön, csupándokon, szintéden (Medgy.)

A népet inkább kedélye vezeti szavai alkotásában. Hangváltoztatásait valamely ösztöntől vonatva eszközli inkább, mint szabatosságra törekvő értelemről. Ösztöne gyakran vezeti idegen alakok elfogadására vagy alkotására. — A nép nem alkotott volna nekünk elég szabatos szókat a tudományokhoz s eléggé méltókat a fensőbb rendeltetésű költéshez.

Alkotó erővel kétségkívül nagy mértékben bír. De természetesen csak oly körbe tartozó dolgokra nézve, melyben az ő elméje forog. Oly dolgokra nézve elmés, feltaláló, melyek az ő kedélyét érdeklik. Ezt a régibb időkben fenmaradt népies elméművek is tanúsítják. Ha a neki feltűnt bűnökről gúnyolódva szól; ha a maga társaságában élőkre irányozza élczeit, ha a maga örömeit, vágyait fejezi ki: kedélye akkor hevül fel, akkor lesz tevékeny, elméje akkor alkot vagy talál új gondolatokat és szókat. Felsőbb körbe tartozókat, nagy és új eszmékre, felsőbb viszonyokra, magasabb körök eszméire, fogalmaira, tudományok elvont tárgyaira: lehetetlen alkotnia.

Különösnek látszik, hogy a nép elméje, mely valaha legszebb s eléggé elvont szavainkat is alkotta (ész, ok, elme sziv, ért, érez stb.) ma már nem mondható elvont szók alkotására alkalmasnak. De világossá lesz előttünk a dolog, ha meggondoljuk, hogy mindezek valaha ép oly concret értelműek voltak, mint bármely érzéki dolog neve, — s hogy az ilyek és általában gyökszók alkotása utóbbi időknek lehetlenné vált s legfőlebb némely hangutánzók s ilyek módosítására szorítódik. A régiek, ősieik, primitívek megszületéséből nem lehet az utóbbiak vagy maiak származására ilyképen következtetni. Az első vagy legrégebb szók származása titok, mert leginkább a kedély műve; a maiak származása másféle; öntudatos műve az értelemnek. Új mag nem alkotható s nem alkotódik; de a meglevő magokból tenyészthetni újabb meg újabb növény-egyéneket. Így van a dolog a szókra nézve is.

A nyelvet tenyészti a nép mai napig és teszi ezt mindörökké; nem úgy, mint ősi időkben, hanem az értelem hatása alatt. De mégis túlnyomón, kedélyesen, érzékien s saját alsóbb

élete számára. Szavaiból felveszen a művelt beszéd is; mint minden művelt nyelvben tapasztalni. De ezek által nem a tudomány szavai szaporodtak, nem a magash eszmék köre szélesedik, hanem az emberiesnek s nemzetiesnek leghívebb tolmácsa, a kedély képzelődés műve: a költészet gyarapodik. Főkép oly korban, melynek nyelve az ősivel, népiesszel való természetes kapcsolatot mellőzte, — mely annyira eltenyész-tette a mező virágait, hogy illatukat elvesztették. De hogy a mai és fensőbb poesis sem elégszik meg a néptenyész-tette szó-kincsesel: azt bizonyítnom szükségtelen. Elég azt mondanom, hogy *Petőfi* és *Arany* lehetnek a classicismus affectatiójának, mesterkelt nyelvének ellenei, de soha *Kazinczyt* a népért meg nem tagadták, — sőt a nép nyelvét költészetökhöz elégséges-nek sem egy, sem más tekintetben nem találták. Utóbbi a nyelvújítás jogossága mellett, a költői nyelv érdekében, fel is szólalt. — A nép és fensőbb körök műveltsége közötti hézagot nem tölti be semmi idő, sem Svájcban, sem Amerikában, — már csak a különböző foglalkozás miatt sem. Az iparos nem fog érkezni arra, hogy a tudományokkal mélyebben megismerkedjék; azok eszméinek és így szólásainak szülemlésében s gyarapításában tevőleg részt vegyen. A nép és fensőbb ismeretekkel bírók osztálya helyzetére nézve kapcsolatos, arányos vagy megfelelő lehet; de azonos nem. A nép adhat többek közt szólásokat magáéiból, sőt olykor fent és alant közösen ismert dolgoknak adhat jó neveket is. De a tudomány és fensőbb költészet nyelvét meg nem alkothatja.

V. A *műszókra* méltó még egy rövid tekintetet vetnünk. Minden tudomány alapja a nép ősi szemlélkedésében, megfigyelésében van. A nép magától is elbeszél már ó időkben nagy eszmékről. Sok bölcsesség, sőt tudomány elemeit találjuk a régi indusok, héberek stb. irodalmában, melyek népies eredetűek, bár a népből korán kivált felsőbb elmék jeleit is hordozzák magukon. De az ilyekben előforduló bármily jeles kifejezések, általánosságokat, nagy sejtelmeket jelelő hasonlatok, képek voltak inkább, mint a valók és tulajdonságok, erők, viszonyok határozott kifejezései. Ezeket a későbbi idők, hol lassanként, hol nagyban és rohamosan megváltoztatták. Az általánosakat több részletes nevezettel cserélték fel, a hason-

litókat, a képeseket lefordították az élet s tapasztalat nyelvére; így a neveket végtelenül szaporították, mert sajátos szókat alkottak, részleteztek, a fogalmakat elhatárolgatták, a neveket megkülönböztették, szabatosabbakká tették. E nevek mindig ridegebbekké lettek, kivált miután újabb nyelvek, a régi görög-latin műszókat kénytelenítve megtartani s azokat érthetőkké nem tehetve, közmegegyezés által értékjelelő szókká tették, — hasonlóbbakká a papir pénzhez, melynek csak felirata s a közakarát ad értéket, mint a *vert pénzhez*, melynek valódi értéke van. Ezek száma ma végtelen nagy. Talán egy tudomány-szak műszavai vannak oly számmal, mint egy elzárt életű hegyi lakosnak összes szókinése. Ezek mindinkább elhatárolják a tudományos nyelvet a népétől s folyvást ridegebbekké lesznek, — csaknem annyira, mint a számvetés jelei; s a népszerű előadást az különbözteti meg a szorosan tudományostól, hogy e rideg szók használatában mérsékeltőbb s régibb idők körülírásaival, hasonlító szólásaival cseréli fel amazokat. De az különbözteti meg a nyelveket is; a mennyiben az egyik ismert értéket jelelő *vert* pénzzel él, a másik inkább nehezebben kezelhető valódi értékkel. Amaz többre s gyorsabban mehet; emez nehezebben halad.

A tudomány, ha fejlődni akar, nem lehet el ily szólások, vagy a fogalmak szabatos jegyei nélkül. Nem, kivált elmaradt és némileg kezdő nemzetnél, mely sietni, s minél biztosabb lépésekkel haladni kénytelen. — E szólásokat az újabb nyugoti népek könnyen kapták, a régibb rokon nyelvekből, kivált a görögből, latinból, — melyek végtelenül engednek az alkotó kezének, s melyeket valóban úgy, »gyomroznak«, oly barbar szerkezetű s hangzatú szók alkotására használtak, mint a mi legmohóbb újtóink sem a miénket. Ezek nyomain nem haladhatott a mi nyelvünk; idegen szókkal nem elégedhetett meg, már csak az is nagy dolog lévén, hogy idegen szókat oly nagy számmal tanuljon és terjesztszen el, egy önrzetesebb nemzedék. Magyar műnyelvezet alkotására, már a XVII. század első feléből nyert ösztönt s példákat, legjobb embereitől; utóbb pedig — tudjuk mi okból — még inkább hajlandó s kötelezve lett, hogy tudományos műszavait tulajdon szókinéséből állítsa elő.

De a dolog nehézségét egész mivoltában nem fogták fel sem kezdetben *Apáczaiék*, sem utóbb *Molnár János* és *Dugonics*, sőt *Kazinczy* sem. A mint az ismeretek szélesbökké lettek, egyszersmind több-több tárgyat kénytelenítették megnevezni, megnevezés által megállapítani, tisztázni s utóbbi velők foglalkozhatás végett egyenkiut s teljes szabadsággal meghatározott alakban kifejezni. *Apáczainak* s *Kazinczynak* távol sem volt sejtésük a tudományos fogalmak azon roppant számáról, melyet nevekkal jelelni kellett, — s mit *Pethe* már látott, *Földi*, *Diószegi* s kivált jóval utóbb *Bugát* és társai világosan felfogtak, hogy a szóval megjelelendő tárgyak sorozata végtelen, s hogy azokhoz sem kész szókat a nyelv meglevő kincséből felvenni, sem oly könnyen alkotni, mint a széptudományok, társalkodások stb. kifejezéseit, nem lehetséges. Ezek átlátták, hogy emez új dolgok megjelölésére az ősi s kivált a közhasználatbeli képzők helyesen nem alkalmazhatók; máskép szólva: népies képzésmód által a hiányzó nevek elő nem teremthetők. Az állatország hasonlíthatlanúl nagyobb része idegen szókkal van megnevezve: mikép kelljen már ezekhez magyar neveket alkotni. (*Hanák* már 1847-ben az akadémia előtt 30 ezerre teszi az ismert állatok számát; de mindeniket magyar névvel jelölni lehetetlennek vallja.) A cselekvésnek, mozgásnak megfelelő *ó ü* vagy *a e* (*ár ér*?) képzőkkel lehetne élni, hol valamely sajátos élet s mozgás jelei felfedezhetők; de hát a hol ilyes épen nem mutatkozik? S hol voltak képzőink, melyek az ásványok mivoltát fejeznék ki? Talán utánok tegyék mindeütt: *kü*, mely szó csak úgy nem illik egynémely ásványhoz, mint *bogár* és *féreg* némely állatnévhez, — a mellett, hogy e szó mindenütt ismétlése a tudomány nyelvének volt volna alkalmatlan. Vagy a chemia újabb fogalmai: elemeket, vegyületeket, változásokat stb., sőt a régibb dolgokat újabb valójok, tulajdonaik s az újabb nézetek szerint hogy nevezzék mind el? A nyugoti nyelvekbe befogadott görög-római nevezetek sem fejezték ki képzőik által mind azt, mit egy új tudományos műnyelvezetnek ki kellett fejezni, — az újítók akarata s a dolog természete szerint. Mert ha már a tudományoknak új nyelvet formáltak, lehetetlen volt tökéletesre nem törekedniök: valóban értelmes és mégis rövid, megjelelő, sza-

batos szólásokat alakítani. Ilyek alkotásánál a nehézség igen nagy volt; nagy ha a dolog lényegét, vagy csak fő tulajdonait akarták is kifejezni magyar szókkal, melyek rendesen terjedtek, olykor képzők által benőttek voltak; nagy, ha fordítottak, mert ide a képzők megválasztása volt szükséges. Mit cselekedtek hát? A képzők egy nevezetes része ilyekhez alkalmas nem volt, — s pedig a legérthetőbbek. Más képzők eredeti jelentését feltalálni és így alkalmazhatóságukat kiszámítani lehetetlen volt. Felhasználták hát a rövidebb, homályos eredetű és értékű u. n. holt vagy élettelen képzőket; melyek, úgy tetszett, kény szerént illeszthetők a törzsekhez vagy gyökökhöz s mintegy ezek értelmére támaszkodnak s ezek értelmét nem világosan módosítják, inkább csak befejezik, beszegik, — a gyököt mintegy értelme módosítása nélkül formálják vagy bélyegzik szóvá. Ezeket hozták vert pénz gyanánt forgásba. A dolgot nagyon elősegítette azon idők nyelvészete, mely a német s francia nyelvbölcselők hatása s valamely hazafias merészség és elfogultság miatt, *Révai* és *Horvát István* varázsa alatt oly sokat mert; többek közt minden szót elemzett, magyaritott, ősi jelentéseket kutatott és talált mindenütt. Különös, midőn ily hatásra vagy vezérlet után *Bugátnál* ily nézeteket találunk: *-la, -le*, (gör. *li*-thos magyar szikla) az ásványok, *-any -eny* chemiai elemek, *-ag, -eg* oxydumok, *-acs, -ecs* oxydulumok formativuma stb. Így a képzőket valahogy fictio vagy ráfogás által tették ilyen vagy amolyan értelműekké s adták nekik ezt vagy azt a szerepet. Innen az *-éleny, -éleg, -élecs*-félék egész sora. — Ki volna, ki ezt tévedésnek, sőt képtelen önkénynek ne találná? De ki egyszersmind, a ki felmutatott vagy lehetőnek bizonyított volna oly nagy mértékű purismust, milyen itt czélba vétetett, ily önkény nélkül? Ha valaki a tudománybeli purismust szükségtelennek vallja s ehhez képest ama képzésmódot elítéli: értem; de ha a purismust, avagy csak az akadémia által újabban elfogadott kiterjedésben is valószínű akarja és a nyelvújítást műszók magyartásában a népies képzésmódokra akarná szorítani: azt nem értem; érteni lehetetlennek vallom, — sőt talán állíthatom, hogy az nem érti mit akar.

VI. Abban is látok valamit, a mit a szók alkotására nézve,

régibbek és újabbak, kitűnő vagy lángelméknek tulajdonítottak vagy megengedtek. Ezeknek nagyobb jogosultságot adtak vagy engedtek; mert tehetségök is nagyobb volt, elméjük élesebb, akaratuk erősebb. Ily tulajdonaik által képviselői lettek a nemzetnek s néha az emberiségnek; tettek azokért, azok nevében, kiknek vezér kellett, kik nagy csapatban tenni, kivált szellemiekért, nem tudtak, — azok ellen, kik a nagy feladatot megérteni nem tudják. Ily embereknek tekintélyt, auctoritást tulajdonítanak kezdeményeikre nézve; utólag pedig megítélésükben kiméletem tanúsítottak irántok, kivált a műízlés, művészet nem elég biztos szabályaival szemben.

Ily emberek soha sem hatottak a nélkül, hogy érdekeket ne sértsenek, korlátokon túl ne lépjenek, törvényt ne rontsanak (»szükség törvényt ront«); soha a történelmi alapokon álló tételek sértése nélkül. Így van jeles költőkre s bölcselőkre nézve a dolog, a nyelvet tekintve is. Ritkán érik be a meglevő szókkal és mondatok alakjaival. Ez a fennebbiekből is eléggé igazolható.

Nálunk senki sem érzette úgy meg a szükségét — s pedig előtte is sokan érezték — senki sem találta el s alkalmazta oly merészen a szükségést, nem is használt tévedései mellett sem annyit senki, mint *Kazinczy*. Megérezte milyennek kell lenni a bölcselés, költés s finomabb társalkodás nyelvének s pótolta hiányait erélyesen, gyorsan, s legtöbbször helyesen. Ehhez ő és társai főképp két tulajdonnal bírtak, mi utóbb ritkán található együtt: finom műízléssel, költői hivatással, e mellett magyaros, nemzeties érzéssel. Részben azt merték, mire a költői s művészi ösztönök vonták, vitték, részben mit a nép maga is mer. Azt, a mit más kiváló elmék más időkben jogosnak éreztek s gyakoroltak; sőt gyakorol maga a nép is költői elméje műveiben. Mert ez is él, *Horácza* hivatkozhatás nélkül is, a »quidlibet« vagy legalább »multa audendi potestas«-szal. *)

*) Ha nem hinnők, hogy így van, kérem tekintsünk bele régibb költőink s a nép verseibe. Sokszor élnék e licent ával *Zrínyi* és régibb költőink. Így fordúl elő: *sírba és sírbe, szerencsa és szerencse*, a mint a rímhang kívánja melyre nézve pedig nem voltak igen lelkiismeretesek. »Én helyettem — személyettem« mondja egy régi halotti ének e helyett: »személyembe« vagy »személyemért«, (talán a *székely legénem* szerént).

Mindig jól alkottak-e? Kétségtelen, hogy nem; mint a legnagyobb lángelmék sem alkottak soha tökéletest vagy hiánytalant. Birálhatjuk, javíthatjuk munkájokat; de hogy törekvésöket jogtalanak mondjuk, arra, magyarán mondva, jogunk nincsen. Általánosságban jogos és üdvös voltát elismerte csaknem egy század. — Osupán *Kazinczy* és társai költői műveit sem örömet engednők ki irodalmunk kincstárából; annyival kevésbbé azt a szakaszt, melyben s melyért a nyelvújítás létrejött, mely egy utóbbi korra nézve nehézkes lesz — mint a külföldiek némelyikének egy-egy irodalmi csoportja — s talán nem is élvezet, hanem inkább tanulmány tárgya. (Berzsenyi, Vörösmarty stb. élvezhetők lesznek!) Mindenesetre fontos tárgyai lesznek a tanulmánynak, mert irodalmunk minden más szakasza felett azzal az érdelemmel birnak, hogy a nyelv belerejének megismerésére vezetnek; bennök a nyelv erőre, szépségre nézve a classikai nyelvekkel sikeresen vetélkedik, az újabb művelt nyelvek költői formáit megbírja, s némelyeket szöfűzése erejére s hangzatára nézve meghalad.

Vajon — kérdésbe teszem én is — ha tudományos nyelvünk népiesen, az az nem nyelvújítás által fejlődik, magában — bár ez lehetetlen — legalább szándékos alkotás és merészség nélkül: hová jut a mi időnkig? Haladt volna a XVIII. századtól megkezdett úton. A műszók nélkül, csak értelmező s körül író kifejezésekkel szóló tudomány igen jól (az az: or-

Ilyen *Pesti Gábor* ismeretes »fere-ferencséje« (tere-fere?), mely a *szerencse* szónak viszhangja akar lenni. Ilyenek *Rimainál* »neked *esedöket* óltalom kéroket« kifejezés, melyben előforduló egy szót sehol másutt nem találunk, de igenis lehetségesnek érzünk. Így nála a »vízi *hüvelmény*« új szó s a »fül *moha*« nehézkes, csaknem teljesen érthetetlen szó — rím kedvéért. — *Gönggyösi* szójáték, rím kedvéért sokat újít, mint *Kazinczy* is megjegyezte, a fentebbiekből is tudjuk. Itt csak egy példa álljon: »Mindazáltal a szív mint száraz pozdorja. — A fellobbanásra nála oly *humorja*« (gyors). — E régi eredetű s történelmi czélzású, gyermekversben: »ácsok vagyunk *ácsadozunk*« más vidéken: »*ácsorodunk*« (hibásan egy közlés szerint, a közlő értetlensége miatt: *gácsirozunk*, mely szónak jelentése nem ide illő) a nép csinál új szót, — mely hosszabb vagy rövidebb képzővel alkot, vagy pusztá törzsszel él, mikor szeszélye kívánja. — V. ö. *Nyt. Közl.* XII. I. 160 l. — »Kinek látja mosolygását, bíró veszi *cálogását*«: gyermekjátékban.

thôs) szólott volna magyarul. *Beregszászy, Sipos*, a *Mondolat* és effélék szerzői s utódaik örülhetnének. És még azok, kik a tudományokkal nem foglalkoznak s nem ismeretesek. A tudományok pedig haladtak volna külföldön. Vajon az, ki közép vagy felsőbb iskolákban vagy az akadémiánál s még az is, ki népszerű előadásokban tárgyalná az újkor nyomozásait, hol venne annyi ezer körülíró kifejezést, nem a műszókra, hanem a közkeletűvé válhatott tudományos fogalmakra, kifejezésekre; milyen kint szenvedne, ha a külföldiek szabatos, csinos szólásai helyében ilyeket kellene alkalmaznia, — vagy épen azzal a kevert nyelvezettel élnie, melytől már *Bod Péter* megundorodott volt, s melyben *Beregszászy, Sipos* etc. sem gyönyörködtek, — melyet *Dugonics, Molnár* stb. épen a nép kedvéért kezdtek magyarítani. Kénytelen volna a kor tudósa bevallani, hogy a magyar nyelv szabatosan és aesthesissel tudományt hirdetni nem tud; csak oly macaroni-nyelven, milyen a táblalabírói volt, s melyben csak néhány alakszó és tartalmatlanabb ige hangzott magyarul. — Ily helyzetben jó lélekkel senki sem vállalkozhatnék a tudományok művelésére; ellenben e helyzet igen örvendetes lett volna azoknak, kik a nyelvet tudomány és így felsőbb oktatás czéljaira alkalmatlannak szertették bizonyítani.

De *Molnár, Pázmány* és *Káldi* és sok más tudtak magyarul tudományokat (értsd: theológiát, s pedig népszerűt!) előadni. Vajon az ő geniusok, ha természetesen fejlődhetik tovább, a mi időkig nem jut-e célhoz, nyelvújítási forradalom nélkül is? Igen, ha természetesen fejlődhetik, az az elme; folyvást, oly erővel s oly irányban; s kiterjeszkedik lassanként az ismeretek egyéb ágaira is: akkor hihetően. De ha, a mint történt, közbejő a XVIII. század tespedése és elnyomatása, az utóbbi elmaradás és vissza-visszaesés: akkor állítani merem, hogy *Pázmány* és *Káldi*, jeles elméjökkel, nemzet-szerető lelkökkel, szép s kifejező beszédre törekvésökkel: a nyelvújítók részére állottak volna. — *Molnár*-ból pedig alkalmasint *Kazinczy* vált volna, mint Ádám-ból *Miltiades* és *Kepler, Mailáchnál*. Legalább én *Pázmány* lelkét látom *Molnár Jánosban*, ki nem csak *Benkő* ásványtani új műszavain, de még a finn szökon is kapott, csakhogy nyelvét bővíthesse; *Molnár Alberté*

*Kazinczy*ban, ki úgy küzködik *Salustius*sával, mint amaz az *Institutió*kkal, — úgy igyekszik a magyar verselést szebbé tenni, mint amaz, a *vala*-kat rovogatja, — oly áldozata, szegénye írói hivatásának, mint amaz, — úgy válogatja, szépíti phrasisait s úgy kisértgeti a szók alkotását mint amaz. Egy szóval előttem az irány azonossága, az újítás jogának folytonossága világosabb s tanulságosabb, mint az ellentét, ha a két időszak embereit összehasonlítom. — A XVII. század embereitől e dologra nézve is sokat tanulhatni: nemzeties nyelvet, magyaros pathoszt, tiszta szófűzést, helyes szórendet, példákat és okokat a túlzó rövidség kerülésére, népies (legtöbbször alnépies) beszédet, mely magasra bír emelkedni, egészszéges önálló gondolkodást, sajátos és nem szolgálai utánzást stb.; de őket a XIX. század embereivel, úgy a mint vannak, szembe tenni, vagy ezek rovására mint példányokat feltétlenül magasztalni, nagy tévedés. Ott egy oldalú tudományosság, keleties élet és társalgás hatása alatt fejlett nyelv, áradozó bő, méltóságos, egészszéges, nemzeties, szabályos, de emelkedni nehezen tudó, könnyen mozogni, lejtteni még kevésbbé: itt a nyugotias művelődés hatása alá került nemzet, melynek mintha lélegzet-vétele s szelleme egész mozgása mássá, talán lázasabbá, mindenesetre gyorsabbá lett, s hogy így van, azt mondják, nemzeti létele hozta magával. Mint szellemiségünk egészben, erkölceink, szokásaink: úgy ellentétbe jutottak a nyelv tulajdonai s jelleme is. Egyik időszakot a másikkal összemérni lehet, egyes pontokban tanulságos: de ettől annak nyelvtulajdonait követelni, ennek számára amannak nyelvét visszaóhajtani lehetetlen.

Nagy embereket, és így a nyelv reformatorait is, a korukbeli zajongásokból, vagy az utódok, meglehet alapos, de amazok nagy feladatához képest kicsinyes megrovásaiból ítélni meg, igazságtalan dolog. A fölvre nézve *Kazinczy* és társai igazolvák; tévedéseiket javíthatnunk kell. Az épület áll; az itt-ott maradhatott hézagot betölteni, törmelékeit eltakarítani az utókor dolga, — mint az épület fentartására is szorgalmat, gondot fordítani. — A lángelmű javítókról rég tudja és vallja a világ, hogy egynémely törvényt nem tartanak meg, mást változtatnak, módosítanak: hogy érdekeket mellőznek,

sértenek. Az idő ítéli meg őket; elkárhoztatja vagy igazolja. Miéinket igazolta; megtanított minket, hogy némely törvényt tágitni kell, másokat szorosbakká tenni; főképp pedig arra, hogy nyelvújítóink törekvése jogos, törvényes volt, — s az általok vetett alapot fenn kell tartanunk. Csak a tévedéseket kell megróni s tovább terjedéseket meggátolni.

VII. A tévedések felismerésének és elhárításának kulcsa az *analogia*; e dolgot kell megismernünk és alkalmaznunk.

Analogia megállapodott s biztos törvényekre vonást, azok szerénti javallást vagy roszalást jelent. Vajon voltak-e s vannak-e maig ily megállapodott s tisztázott törvényeink a képzők nagy részére nézve?*) Voltak néhányinak, például: *-ság, -ség, -ó, -ő, -mány, mény*-nek stb. bár ez utóbbit elég roszúl fogták fel s hibásan is sokszor alkalmazták. De voltak-e csak valamennyire is világos és kimutatott törvényeik: *-ály, ély, -ány, -ény, any, -eny, -og, -ög, -ag, -eg*, s más képzőknek? A népnél s régicknél előforduló példákból lehetett-e következtetni szabályt s ezt mondani az újítónak: csak ily értelemben s csak ily törzsek vagy gyökök mellé tehetd! Mit jelentettek, minek feleltek meg a tiszta magyar szók végén, kimutatni nem tudták s bizony nem tudjuk ma sem s nem fogjuk tudni még jó darabig. Legfelebb annyit tudtak legjelesb orthologjaink mondani: ez csak igék mellett áll, ez csak nevek mellett. S ez csak legközségesb s legkönnyebb esetekben ért valamit. Legtöbbre nézve azt sem tudták s magok nyelvészeink sem (például *Beregszászy*, ki pedig szláv egybevetéseket is tett):

*) *Whitney* azt állítja, hogy nem is lehetnek; mert a nyelv »institutio« akarat s megegyezés hatalma alatt áll s tanulmánya nem a természettani, hanem a historiai módszert követi, vagy inkább: tételei nem természettani, az az matematikai, hanem historiai bizonyossággal bírnak. Szavai így hangzanak: »As linguistics is a historical science, so its evidences are historical, and its methods of proof of the same character. There is not absolute demonstration about it; there is only probability, in the same varying degree, as elsewhere in historical inquiry. There are no rules, the strict application of which will lead to infallible results« stb. — Ez író azért idézem gyakran, mert a nyelv életéről, élethez való viszonyaiban fejlődéséről s épen újításáról is, többet gondolkozik és beszél, mint tudomra bármelyik más.

idegenek-e vagy credetiek? Későbbi időkből elég e tekintetben csak az akadémia nyelvtanára és a Nagy-Szótárra hivatkoznom.

Mihelyt nyelvünkbe idegen szók nagy száma csúszott be, itt meghonosodott, szavainkhoz idomúlt: megtévesztette az analogiát maga a nép, — mint előbbieken kimutatám. És ekkép, ha egyfelől a nép beszéde kezünkbe biztosan analogiát nem adott s maig sem ad, másfelől újitóink, sőt nyelvészeink sem lehettek a képzők szerepléséről világos ismeretűek, és így az analogia vezérfonalának birtokában: óvakodjunk oly dolgokról mondani ítéletet, melyekről biztosan nem ítélnünk. Mondhatni, hogy nem kellett volna az ismeretlen értékű képzőket használni; de meggyőződhattunk a mondottakból, hogy épen az ilyekre volt szükség, a semleges, mindent és semmit jelentő képzőkre. És megnyugtathat bennünket, a kénytelenség elismerésén kívül az, a mi a szóalkotókat is nyugtatta, bátorította, hogy épen e képzők legalább magyar eredetűek.

Az analogia megállapítása végett kérdésbe tehetni: a példák mily sokasága lehet ennek alapjává? Vajon egy-két valóban magyar gyök mellett álló képzőt alkalmazhatunk-e más helyen is, — vajon mikép vegyük ki valódi értelmöket? Vagy általában szólva, a szóképzés módjai közé sorozzuk-e azokat, melyek csak egyszer-kétszer fordulnak elő. Itt is könnyen átlátjuk, hogy nem természettani, állandó s matematikai biztosságú törvényekkel találkozunk. Így például:

-*árd* képző van ebben *csalárd* (nem magyarnak látszik: *sinárd*, Molnárnál, Párizpápainál: *zsinár* v. ö. Miklosich-ot). Szabad-e alkotnunk szilárd, valárd stb.?

-*v* képzővel (V. ö. f-et ebben *dölyf*, ebből: dül, düllyeszt, döllye, Mátyás Flóriánnál) áll *könyv* ebből könyő, *keserv* ebből: keserű (már a XVII. században Romainál stb.): szabad-e épeznünk: érv = érő, mérv = mérő, terv = terű, elv = elő stb.?

-*i* képzővel állnak: *gyermek-koromi* (népnél), *földemi* (Molnár), *várasonki*, *ezúttali* (Medgyesi), *régeni*, *ítteni*, *ottani* stb. szabad-e mondanunk hasonlókat?

Összetettek: *számkivet* (*szánkivet*: Debr. Cod.) *négyv-*

gat (a rossz magyarságú Veráncznál) *ócsáról, becsmérel* (népnél tudomra inkább: becsmel, böcsmöl, ócsál): szabad-e összetett igéket ilyformán alkotnunk? Ide sorozhatom még: *kiküszöből* igét, melynek formájára újabban: bebörtönöz; szabad-e tovább menni s mondani: kibörtönöz, kivermez stb.?

Vannak egyszerű szavaink rövidítve, a népnél, vagy régiebb íróknál: *kegy* (Pázm.), *kéj* (Medgy.), *csúr* (csúrvíz; népnél és Moln. P. Pápai szótárában), *csal* (csal udvarbiró Tinódinál és csaltozás a népnél), *sér* (Rimainál: »arad sok veszélyek, *sér* mind szívek, fejek«), *léh* (lehegés), *péh* (pihegés; mindkettő ikerszól a népnél; előbbi régiebb íróknál és szótárakban is: *lehő*), *fen* (fenkő Nyelvörben, tájszó), *dug* (dugig tölt; népnél), *gajd* (Thaly Vit. énekek XVI. századból) = gajdolás, dal; *dúd* (Szomb. Ének. könyv), *búdos* (búdosás, u. o.) *lep* (ágylep = lepel, népnél), *sebbel-lobbal* (népnél), *lopval* (lopva?), *dér-dúr* (derczés = durczás; előbbi XVI. századbeli írónál), *csonk* (-ig leégett gyertya, népnél), *széle-hossza* (népnél; előbbi: latitudo, nem *margo*; utóbbi vonal értelemben Molnár Jánosnál), *éh-szomj* (előbbi = éhség), *leb* (székely szó Nyt. Közl. I. 12), *csáp* (-ja a szőlőnek; ebből-e: csápol vagy zapfe?), *finny*, *lejt* (Verseghynél), *kétedet*, *kivetheted*, *Gelejinél* és a népnél), *csend*(-del, mint) *halk*(-kal. Faludi), *pót* (Diószegi), *czáf* (Pethe), *vél* (u. o.) *esthajnal* (népnél), *regmise* (Tészi), *csélcsap* (eh. csélcsapó; népnél), *öszvér* (mint utóbb összhang stb.), *faldok* (-ol. Gyöngyösi) stb. Szabad-e ilyek nyomán mondani: vágy nézpont stb.?

Mindezekre nézve könnyű a kérdést feltenni; de az *analogia* névvel felelni s kielégíteni magunkat lehetetlen, — valamint az is, hogy az analogiát valamely csallhatatlanul biztos alaphoz kössük. »Non cum primum fingerentur homines analogia coelo demissa formam loquendi dedit, sed inventa est postquam loquebantur et notatum in sermone, quid quomodo caderet; itaque non *ratione* nititur sed *exemplo* (l. f. Whitney szavait), nec *lex* est loquendi sed *observatio*, ut ipsam analogiam nulla res alia fecerit quam consuetudo« Quintilian. I. 9.

Tapasztaljuk, hogy némely képzőt, maga a nyelv romlatlan szelleme, az összes nyelvfejlés folyama alatt — meny nyiben irodalmunkból tudható — alig néhány esetben alkal-

mazott: másikat hasonlíthatatlanúl többször. Némelyeket bizonyos időszakban felkapott, másokat mellőzött, általunk kimutatható, sőt belátható ok nélkül. — Azt kell mondanunk, hogy nekünk is nehéz megállapítani, mikép kell inductionkat a képzők használatára nézve csinálnunk s mily gyakori használatból szabad a további alkalmazhatóságra következtetnünk. Van olyan, melyet kevés példa után is használhatnánk (*-ság* ilyekben: csaltság, fizetség, hazudság, útálság stb.); van, melyet, képzőt vagy képzésmódot, sok példa után sem ajánlanánk. Így az utóbb említett *vágy*-, *czáf*-féleket. Vannak teljesen alkalmazható képzők; még ezeknek korlátlan alkalmazása sem volna tanácsos. Ilyen az *-at*, *-et*, mely Döbrentei stílját néhol eltaszítón feszessé tette s a *-lag*, *-leg* adverbium-képző újabb beszédünk egyik éktelensége, — ilyen az *-atlan*, *-etlen*, mely-lyel a XVII. század erősen élt.

Az analogiára s általában a törvények megtartására nézve önkényt gyakorol a nép nyelve nálunk is, mint másutt. Némely törvényt állandón megtart, másokat mellőz; gyakran hibás analogiát követ, — vagy a példák sorát, arányát, tudva nem tudva elvét. A nyelv szellemének vagy nyelvérzésnek tetszik ezt elfogadni, azt elvetni. Épen úgy mint a szó-alakokra nézve. A tárgyas ige ragozásában, legalább a *látók*, *látnök*, alakokat legtöbb vidék mellőzi, — valamint az elbeszélő múlt: *láték* stb. használatát. E kénynek nem mindig van oka, legalább belátható. A szóalkotásban sok jelenség a nyelv szellemének titkai közé tartozik, melyekbe sok gondolkozás, összehasonlítás után fogunk pillanthatni.

Egy latin stilistika (Hasse, *De caussis lingvae latinae*) mondja: »aliud est latine, aliud grammaticè loqui.« Ebből a mi tárgyunkra nézve csak annyit következtetek, hogy nyelvtanunk jelen állapotában óvakodjunk a szóalkotásról s így az elődök újításairól merészen és döntőleg s kivált *mindenre* kiterjeszkedve itélni. Elsőben azért, mivel a szók *szükségét* a beszélő nép, a költő és az avatott tudós érzi meg, sokkal kevésbé a grammatikus. Némely fogalom, mely gyakrabban s nyomatékkal fordul elő, s melynek természetét, fontosságát avatottak érzik meg egészen, műszói rövideiséget, megszabottságot kíván s ehhez képest alkotódik meg hozzájuk a név.

Ily esetben könnyen alkalmazható s ha szabad úgy mondanom, könnyeden kezelhető eszköz, koczka, vagy vert pénz kell; holott más esetben, ha sem a fogalom sajátossága, sem a szó gördülékenysége s forgathatósága nem kívánja, másféle nehézkesebb, alaktalanabb kifejezéssel is megelégszik. Ez világosítja meg kivált az összetétel szükséges voltát s önkénytes létrejövését néhol, felesleg voltát és visszatetszőségét máshol; ezeknek korai megalakulását személy- és helynevekben, ellenben mellőztetésöket még merészebb újítóinknál is (»állásunk pontja« eh. álláspontunk, Kazinczynál stb.)

E mellett némely szóra nézve csalódunk az analogia alkalmazásában. *Erőkanál, ivópohár, szántóföld, vágókés* stb., melyeket fel szoktunk hozni az összetettek, illető nemének értelmezésére, nem oly valódi összetettek mint *látuszög, lútpont* stb. a tudomány nyelvében. A népnek nincs valódi vagy szorosan összetettekregyakran szüksége; kivált az említett fogalmaknál azok inkább lazán oda tett jelzők, holott az utóbbiak másnevek. Nem oly egységes, *kettőből* összetett fogalmak azok. Ezt csak a különbség kimutatása végett s nem az utóbbi hibás összetettek védelmére. — S aztán az oly összetettekben, hogy is mondhatták volna: *ev-* vagy *ét-kanál, iv-* vagy *itpohár* vagy *vágkés*. Az *ét, it* nem egyenlő az *ev- iv-* vagy *esz- issz-* szal; az *esz- issz-* pedig önállón, mint igetörzsek sem léteznek.

De tekintett a nép a törvények megtartásában, új esetekre alkalmazásában, a hangzatra is, — melyhez nem mindig van a nyelvtan szempontjából érzékünk. Azért nem mondja a *vágkést, szántföld-et* s effélét. Ezért mondja ellenben: ágy-lep, fekhely, ünnep és a többit.

Tovább menve azt állítom, hogy az analogiát alkalmaznunk kell ugyan ott, a hol valódi törvényeket találunk, a szóképzésre is: de sokkal szigorúbban lehet és kell alkalmaznunk a szófűzésre.

A szófűzés a nyelv alakjaira támaszkodik; ezekből rakja össze a mondatokat s beszédet, — és ez alakok, mint látjuk, századról századra nem változnak. Ragainkból nem veszett el; de alig is tett hozzájuk az a hét száz év, melynek nyelvről irodalmunkból alaposabb ismeretünk van. A *Verseghynél* már 1805 grammatikába befoglalt s rendezett: *látandottam-*

félék soha a köz vagy valóban nemzeti nyelv, irodalmi és népies beszéd valódi tulajdonai nem voltak, szintúgy mint a teljesen mellőzhető vagy ignorálható *látandús* s még egy-két ily tünemény. A szövonzat s szörend törvénye lényegesebben ugyan az volt, népnél és irodalomban, a legújabb időkbeli németeskedő divatig. Ez utóbbi, mint *Brassai* helyesen tanítja, a hangnyomatek törvényével kapcsolatos; s ez sem változik, míg a nemzet szelleme valóban él. A ragok értelme oly özszerű, oly világos, hogy csak a tájszólások s annyiban módosítják használatokat, hogy a szomszédos értelműeket cserélgetik, vagy különböző, de összevágó nézlés szerint alkalmazzák («az erdőre van» és »az erdőn van» és »oda van» — »ott van» stb.). A szófűzést, utóbbi időig, legmiveltebb íróink legmerészebb újtóink is törvényesen alkalmazták. Mennyiben tesz *Kazinczy* kivételt, egy-két társával, előbb láttuk. Csak akkor, midőn a maga vagy egy-két társa műterme számára ír. Neológiának általában sincs szerénte helye a népnek írt művekben. — Helyesen mondják, hogy a nyelvérzésnek kiváltképen ez a tere. Egyes szókra nézve, látjuk az idegen szók átvételéből, a nép és régibb írók szabálytalan alkotásaiból, egyéni akarat s conventio uralkodik; a szófűzés valami bensőbb, állandóbb, megállapíthatóbb, törvényeken épül. *Arany* szerint ez az élőfa; a szók csak elhulló levelek vagy lombok. Ha a latin a görögből vette át szófűzése kapcsolatait s talán szükség nélkül s természete ellen: a classicismus bűne volt; kis kör számára vette át, s nem a köznyelvnek, inkább egy jargonnak. Ha a német a latint és francziát utánozta, szükségből s általános megegyezéssel tette s talán úgy, mint minden nyelvre nézve tehető; hol nem, elítélendő csak úgy, mint a miénk is.

Ez ügyben kell, nézetem szerint, legszigorúbbaknak lennünk; csak a valódi szükségnek s csak a megállapodott törvények — nem szólások — szellemében való módosítást engednünk.

Továbbá midőn az újtók tévedéseit bíráljuk, vagy analogia ellen s mi kevesebbet jelent, tévesztett analogia alapján alkotott rossz szavaikat kiirtani törekszünk: egy nagy hatalommal nem akarunk számolni: a *szokással*. — A szokásra hivatkoztak *Kazinczyék* ellenében az orthologok;

Beregszászy, Sipos, kissé más értelemben *Révai* ellen *Verseghy*. Most a mérsékelt orthologiának vagy a neologia apologétáinak kell a szokásra hivatkozni. Mert, mint előbb is mondtam, az orthologok bálványa, egyedüli törvény-adója: a szokás ellenők fordúlt; az újításokat elfogadta, szentesítette. A szokás élet szükségének ismerte a neológiát s hol törvény nem volt, azt teremtet. Nagyszerűen bizonyosságot tett az anomalismus mellett. A megújított nyelvet egészben, nem számos kivétel nélkül, úgy tekinthetni, mint a népét, — a nép közönyösséggel utasítná vissza, ha valaki *hiány* és *erény*, *elv*, *terv*, *jog* stb. szót szájából ki akarná venni. Félő, hogy sem iskolának, sem más társulásnak nem fog sikerülni a valóban kiirtandókat sem pusztítani. Mert érzi, hogy például nem minden *leíró* *írnok*, nem minden *előlülő*: *elnök* stb. Minden új szó hézagot pótol s egyszersmind hézagot hagy maga után, ha elvetjük. Egy részök nem ismert dolgokat honosított meg, melyek tudalmunk körében helyet foglaltak s onnan többé ki nem irtathatók. Más részök szabatos kifejezésekre vezette, szoktatta a népet; szabatoságot szerettetett meg vele; ehhez képest kicsiny fontosságú lett előtte tulajdon alkotása módja. — Kérdezzük meg költőinktől vagy mivel ezek ma kevésbbé fontosak, tudósainktól — feltéve, hogy nemzeties érzésűek — mit okozna a költés vagy a tudományok stíljában, ha mind azt elvehetnők tőlök, mit a nyelvújítás adott; vagy csak azt is, mit hibás alkotásút adott; mi következése lenne e sajátságos purismusnak a műnyelvezetre? Zavar a tudományos nevezetekre és így fogalmakra nézve s a tudomány terjesztésének fenakadása.

A szokással, *multra* nézve, számolnunk kell s megbéknünk; természetesen feltételek alatt. Engedtek ennek mások is, nálunk szerencsésebbek is. Példákat mondtam. *Grimm*nek és *Heysen*nek sok nem tetszett és tetszenék, a mi nem csak megmarad, hanem szaporodik a német nyelvben. A rossz szókkal nem bír sem Britannia, sem a hatalmas német birodalom. Megsóhajtják a kiveszett jó szót, elenyészett alakokat, az egyszerű törzsek egykori erejét, az elfelejtett törvényeket, elvétett analogiát, új-törvényszegéseket. Mit tehetni? Szedjük vissza a szokástól, a rossz szokástól, az idegen és törvénytelen szokástól mindazt, *a mit lehet*. De mindent, mit a szokás, mű-

velődésünk folytában mintegy újabban ráborult rétegek alá temetett, szellemiségünkbe befoglalt, beforrasztott, kiirtani lehetetlen. Némelyeket el kell tűrnünk. »Il serait ridicule et puérile de vouloir revenir aujourd'hui sur un fait accompli et de tenter de proscrire les mots d'origine savante, qui violent la loi...; mais il est permis de regretter que leur introduction dans la langue ait troublé la netteté de son courant et détruit le bel organisme d'après le quel elle s'était construite«. (Paris G.) Ezt a francia nyelvre nézve egyik legjelesb nyelvészök. Még nyugtatóbb lesz ide tennünk, hogy *Grimm J.* szerint a német nyelv legújabb alkotásainak nagyobb része »in-organicus módon« vagyis analogia ellenére származik. (*Regnier Formation des mots* Paris, 1855. 108. l.)

Nem akarnék itt az anomalismus pártjára állni. Nem szabad azt mondanunk, mit *Dezseffy* mond egyik levelében *Kazinczy*hoz: hagyjatok bennünket magunkra; had' írjunk s szóljunk, úgy a hogy akarunk. Sem az akadémia hivatását úgy fogni fel, hogy az — kezdetbeli »non-interventio« t jelentő elvét úgy értse s gyakorolja, hogy tétlen elnézője legyen a nyelv ügyében történhetőknek. Ezt már maga sem követi; mert újabb években a nyelvrontás ellenében foglalt állást. Nem is lehetne érteni, mi a rendeltetése, ha a nyelvet, melyet művelnie s terjesztenie kell, épségben nem akarná fentartani s ha jó nyelvnek nem kívánna lenni terjesztőjévé s meghonosítójává. Nem szabad, ma kivált, egy *Crusca* vagy francia akadémia egykori szerepét játszania: de tiszta nézettel kell bírni s nézeteit e felől a közönséggel tudatnia kell: mit tartanak avatottak a nyelv törvényei felől, mit adhatni útastásul a rosznak írtására s a jó irányú nyelvművelésre nézve.

Törvényeink vannak; alaktanunkra nézve elég biztosak és kimerítők; szöfűzésünkre nézve elég határozottak s legtöbbnyire szabatosan formulázhatók: de szóképzésre nézve legkevésbé. A nyelv rendszerének ez a része az, mely legerősebb hatása alatt áll az elegyedésnek, a nép szeszélyének s mindennek, mi a nyelv fejlődésére hat. Ennek törvényei függnek leginkább az etymológiától, a nyelvtudomány legmélyebb nyomozásaitól, a szókincs *teljes* összegyűjtésétől, rendezésétől, egybevetésétől, több fajbeli nyelvek összehasonlításától; mondhatni

ezenek alapúl. Mindezenálunk nem régen kezdődött s a céltől nagyon távol áll. A valóban magyar eredetű gyökök közül is számtalan, annyival inkább a magyar eredetűeknek sejtettek egész sora, ismeretlen alakulású vagy alkotású; pedig sok vagy legtöbb szóra nézve a képzés módját a gyök megismerése teszi lehetővé, — és megfordítva. Viszont a gyök homályos eredete és értelme, homályossá teszi a képzőt is, melyet mellette sejtünk. Előbbi nyelvészeink erre nézve tettek legkevesebbet, legalább tarthatót; tévedéseik e téren legnagyobbak legújabb időig, s nyelvtudományunk e miatt gyarló. A jobb irány csak nem régen kezdődött, a hangtan, a nép, régi irodalom s rokon népek nyelvének módszeresebb, komolyabb tanulása által.

Nyelvújítóink alkottak sejtések után, mint a nép, — vagy hibás analogia után, mint ismét a nép, hibás tanok alapján, mint némely más téren, más körben. Azzal tetézzük-e a hibát, hogy mi meg bíráljunk nem létező, vagy homályos törvények alapján? Nem vétkesebb-e a bíró, ki törvényt nem tudva vagy törvény nélkül elítél, mint az ki törvényt nem tudva hibázik? Amaz kétségkívül öntudatosabban cselekszik s vétké beszámíthatóbb.

Nézetem szerint elsőben is a nyelvújításnak és így a purismusnak korlátairól kell tiszta nézettel birnunk és illet elterjeszteniünk, a műszók merész alkotását mérséklenni; a reánk maradt s elterjedt hibás szólásokat és szókat pedig bizonyos sorban és jól megállapított törvények alapján irtaniunk.

Nézetem szerint orthologiai törekvésünket, hogy célhoz jusson, következő vezér-nézeteknek kellene irányozni:

1. Első teendők a szófűzés hibáinak eltávolítása. Ebbeli tévedéseink legbotrányosabbak. Nem menti sem aesthetikai vagy más szükség, sem szokás hatalma. Nem is a nyelvújítás jogán hatalmaztak el annyira, mint a nyelvvel nem gondolok vagy azt nem értők által. Hibái pótolhatók; ellenök biztos analogiát szolgáltat a nép nyelve, melyet a műveltebb beszéd többféle fordúlatainak is követni kell, s melytől szükségből sem szabad annyira eltávoznunk, hogy vele ellenkezésbe jussunk.

2. A szófűzésből fejlenek ki az összetett szók. Az ösz-

szetettek legújabb nemei daczolnak legerősebben a régi és népies nyelvel. — A költői stil szépsége tekintetét érdemel. *Mézédes, éjkék* (a népnél: égszinkék)-félék fordulnak elő régebben is, például *Amadénál* ily alakban: *kökemény*; *Faludinál*: *gyapotlág*. Az újkori költés kétségkívül tömöttebb, tartalmasabb nyelvet kíván; e miatt ily szókra nézve iránta elnézéssel lehetni. De az összetettek sokkal kisebb része kívánhat ily elnézést. *Bájdús, örömteljes* s a köznyelv ily összetettei, kivált az összetett s vonzatukra nézve is megváltoztatott igék, kiirtásra méltók. — Melyek s mikép? Nem ide tartozik.

3. A szófüzés fejlesztésére, mondat rövidítésére talál-
ták fel az -i képzős szokat, midőn e képző, viszonyragok
után tétetik. Semmi tekintet sem mentheti; még a régibb
íróknál előforduló egyiket ilyforma, de valóban nem ilyen alak
sem. Iróink erre nézve kezdenek figyelmesebbek lenni; ta-
lán nem csalódom, ha az ily alakok mindig kisebb számmal
előfordulását sejtem s kipusztítását merem reményleni.

4. Szóképzésre, az az képzők alkalmazására nézve meg-
rovandónak s irtandónak tartom:

a) a mi valóban szükségtelen: értesítvény eh. érte-
sítés, állvány eh. állás és számtalan más. — A *lag leg* ha-
tározókat: tehetőleg, érthetőleg, dicsérőleg, stb. Sok ily eset
van, melyben megkülönböztetés szüksége nem forog fenn,
sem szabatosság érdeke, sem műszó-alkotás; legfelebb sze-
szély, oktalan utánzás, különködés.

b) roszúl fordított szók: bájdús, tartalomgazdag, ke-
netteltjes stb. eh. bájos v. igen bájos stb.

c) kivált a szolgai fordítások: nedély, lobor, beruhá-
zás, megdolgoz stb.

d) idegen képzőket, melyeket azonban biztosan el nem
ítélhetünk addig, míg szláv és más nyelvekből a gyanúsokat
nem nyomozzuk.

e) világos értelmű képzőkkel s a népnél és régebben
törvényesen alkalmazottakkal hibásan alkotottakat: festész
gazdász, okmány, szolgalm stb.

f) a csak igeül ismert gyökök vagy törzsek névül hasz-
nálását: lát, vágy, stb. De ezeknek összetételben használata,
már csak az előbb mondott példák után is engedhetőbb.

Azokra nézve, melyek a népnél ilyformán név minőségében is előfordúlnak, önálló vagy magán használat is elnézhető: lob, léh, hossz, stb.

g) Máskép kell — nézetem szerint — tekinteni az analógiátlan képzőkkel alkotott, homályos eredetű s jelentésű *-any, -eny, -ány, -ény, -ály, -ély, -og, -eg*-féleket. Itt a kivetendőket s megtartandókat elhatárolni alig lehet. 'Teljes önkénnyel csinálta (!) *Baróti Szabó* az *erény* szót, mely csak úgy lehetett volna: *erély*, *erem* s többféle más. Ily tökéletlen vagy önkényes alkotás *anyag* szőé (*Rácz* műve!), melyet ép úgy akartak *any*-(*anya* - *mater*) gyökből formálni, mint *agyag* lehetett *agy*-ből (!). *Elem* ép úgy lehetett volna *eleny*, *eleg*, *elep*, stb. s talán lett volna is, ha a latin *elementum* nincsen. Ily szók alkotásánál magok az alkotók érezték, hogy merészkednek, hogy szavaik nem számíthatnak azonnal elfogadtatásra. Gyakran mondták: majd megszokjuk! S a rájuk szorúlt közönség csakugyan megszokta, — némelyeket könnyen, másokat húzamosb idő alatt. Némelyek, mint *Bugát* mondja: »pulvere pyrio celerius in universam Hungariam perlatae sunt«; hozzá tehetné »per universam H. usu invaluerunt.« Törvénytelen magzatai a nyelv *genius*ának; de elfogadta s úgy kedveli mint önnön magáéit. Nem rosszabbak, mint amaz ezernyi mostoha, melyben semmi része nincsen. A nyelv organismusának nem ártanak; csak ha szükségtelenek és így homályokat, jobbakat szorítanak ki helyökből. — Mit tegyünk ellenök? Kísértsük meg kiirtani a tudományos műszókat; bizonynyal úgy, hogy nagyobb részek helyibe újakat tegyünk. Ez szakférfiak feladata lesz; ők inkább tudják, legalább érzik vagy sejtik, mit mikép mondjanak. Ha találkozik köztök néhány, ki *Rácz* és *Bugát* s társai buzgóságával, *Diószegi*, *Pethe* magyarossággal bír s tud, mint *Kazinczy* mondá, tüzes ortholog és tüzes neolog lenni, — érteni a fogalmat, érezni a szók hangzatának, formájának kellékeit: talán sikerülhet. De szabad legyen a feladat egészen lehető teljesülésén kétkednem. A tudomány ma más, mint volt; a tudományos elmék szók alkotására nem oly alkalmasok s nem oly hajlandók. Az idők megváltoztak.

De ha ez megtörténhetik is, míg jobb műszókat nyer-

nénk s míg társalkodási rossz szavainkat újabb *Szemerék, Helmeczyek* grammatika szerint helyesekkel pótolnák : addig is legyen szabad ajánlanom, mit másutt mások is ajánltak : a hibás alkotások rossz analogiájának vagy analogia-ellenességének felismerését és elejtését. Ez volt néhány legjobb emberünk ohajtása s tanácsa amaz alkalommal is, midőn az orthologia ügyében a vita hevesebben megkezdődött.

Említém, mikép ejtették el a németek a XVII. századbeli költők, a közel múlt idők bölcselei purismusát, a francziák a latinos képzéseket. (*Brachet Grammaire histor.* 62.1.) Mi magunk is elejtettünk így egyet és mást. Így a középkor némely ige-alakjait (erősített = erősít stb.) azok közt a *szóinkivet-et*, melyhez hasonlók, az időtől fogva, csak a mi éveinkben jöttek létre. Így *Barczafalvi Szabó, Kazinczy, Döbrentei, Helmeczy* s kivált *Bugát* (szócsintan) némely elveit és szavait. Sokat rosznak érez ösztönszerűen a köz érzés, — s nem fogadja el, vagy csak addig, míg jobbat talál. Reményljük, hogy ez az érzés vagy érzék erősödni fog ; iskolai nevelésünk erősebb, oktatásunk alaposabb lesz ; így amaz érzésünk kinövi gyengeségét, elveszti szenvedőiségét, mely miatt a rossz alkotásoknak ellenük mondanivaló nem tudott s nem mert. A valóban rossz, egyszersmind szükségtelen szokat nem szaporítja s lehetően mellözi.

De nézetem szerint, orthologjainknak nem szabad s nem észszerű elvben megtagadni a nyelvújítást, — kötelességök, ha hivatásuknak megfelelni komoly akaratok van, a szóképzés módjait, törvényeit erősebben tanulni s a nemzet elé köztudomásra juttatni. Mai napig keveset lendítettek, sokat tévedtek e dologra nézve.

Ez ügygyel komolyan foglalkozni, az elveket megállapítani, a szóképzésnek biztos törvényeit az újítás egyes jelenségeire alkalmazni, egy szóval megállapított szókönyvet és nyelvtant épen erre irányzottan közzétenni : a mi időnkben halaszthatatlan szükséges dolog. A tudomány haladni akar. Jóakarátú emberek sem tudják, mit tegyenek ; a roszaknak kikiáltott szokat használják-e, vagy az idegeneket. Az orthologia kérdése foglalkoztatja az iskolai köröket, gymnasiumokat kivált, melyekre nézve életkérdés ; mert határozott ismereteket szabatos nyelven kellene közölniök s a szók miatt, melyek vagy

hibásak, vagy ilyeknek híreszteltetnek, nem lehetséges. E habozás kellemetlenebbé teszi a másképen is kellemetlen nyelvkérdést. Úgy tetszik, mintha nyelvügyben sem tudnók magunkat kormányozni. Mintha nemzeti függetlenségünket e téren sem tudnók megérdemelni, megtartani. — Előttem nagyon fontos az akadémia egy tagjának, a magyar tudományosság és oktatás-ügy egyik diszének, a budapesti egyetem megnyitáskor tett nyilatkozata, melylyel a tudományok hallgatóit a *műszókra* figyelmeztette! — A társalkodási nyelv tisztázását s magyarítását pedig, még pedig nem annyira szavai törvényszerűségére, mint hangzata s szófűzésére, magyarosságra nézve, ma kellene megkezdeni, — ha már előbb meg nem kezdték volna.

Igaznak vallom, mit egy francia mond: »nem igen mondhatni meg előre, milyen jövő vár nyelvünkre; de azt biztosan állíthatni, hogy tartósságot csak a neologismus és hagyomány, minden nyelvnek e két szükségszerű alapja közötti súlyegyenlős és összehangzó arányosság adhat neki, melyek közül a neologismus mellőzhetetlen az új eszmék kifejezésére; a hagyományos régi nyelv a régi eszmék és azokat jelelő szók megőrzésére«. (Brachet Grammaire histor.).

VIII. Szám. A sémi magánhangzókról és megjelölésük módjairól. Gr. Kun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l.	Ára 20 kr.
IX. Szám. Magyar szófejtetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l.	10 kr.
X. Szám. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l.	30 kr.
XI. Szám. A defterekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l.	20 kr.
XII. Szám. Emlékeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l.	10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Szám. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l.	40 kr.
II. Szám. Apáczai Cséri János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l.	10 kr.
III. Szám. Emlékeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imret. tagtól. 1872. 18 l.	10 kr.
IV. Szám. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vadnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l.	20 kr.
V. Szám. Emlékeszéd Engel József felett. Finály Henrik l. tagtól. 1873. 16 l.	10 kr.
VI. Szám. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l.	40 kr.
VII. Szám. Emlékeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l.	10 kr.
VIII. Szám. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignácztól. 1873. 64 l.	30 kr.
IX. Szám. Emlékeszéd Grimm Jakab felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 12 l.	10 kr.
X. Szám. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kun Géza l. tagtól. 1873. 52 l.	20 kr.
XI. Szám. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende l. tagtól. 51 l.	20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. Brassai Sámuel r. tagtól. 1874. 151 l.	40 kr.
II. Szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálmik dana hangjegye. 1874. 32 l.	20 kr.
III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mive ése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal l. tagtól. 1874. 182 l.	40 kr.
IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1874. 31 l.	20 kr.
V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l.	20 kr.

VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l.	Ára 15 kr.
VII. Szám. Az új szókról. Főgarasi János r. tagtól	15 kr.
VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l.	15 kr.
IX. Szám. Az ik-esigéről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l.	15 kr.
X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap.	15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l.	25 kr.
II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l.	30 kr.
III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l.	30 kr.
IV. Szám. Brassai és nyelvújítás. Ballagi Mór r. tagtól. 1876. 22 l.	15 kr.
V. Szám. Emlékbeszéd. Kriza János l. t. felett Szász Károly r. tagtól. 1876. 40 l.	25 kr.
VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l.	20 kr.
VII. Szám. Aeschylus. Télfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l.	80 kr.
VIII. Szám. A mutatónévmás hibás használata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1876. 15 l.	10 kr.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI.

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA:

I. A nyelv művoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata,

tekintettel

az újítás helyes módjára.

Irta

Imre Sándor,

a magy. tud. Akadémia l. tagja.

TARTALOM:

Bevezetés. — I. Hangtani újítások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófüzés. — V. Stíl.

Ára 1 ftl.